

Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif

**Ekspresi Budaya Tradisional Cerita Rakyat Etnik Iban di bawah
*Copyright Act 1987***

Nurulamira Binti Zakari@Awang

**Sarjana Seni
(Pengurusan Seni)
2016**

UNIVERSITI MALAYSIA SARAWAK

Grade: _____

Please tick

Final Year Project Report

Masters

PhD

☐
☒
☐

DECLARATION OF ORIGINAL WORK

This declaration is made on the 20 day of mei 2016.

Student's Declaration:

I, NURULAMIRA BINTI ZAKARI @ AWANG (14020084), FACULTY OF APPLIED AND CREATIVE ARTS, hereby declare that the work entitled EKSPRESI BUDAYA TRADISIONAL CERITA RAKYAT ETNIK IBAN DI BAWAH COPYRIGHT ACT 1987 is my original work. I have not copied from any other students' work or from any other sources except where due reference or acknowledgement is made explicitly in the text, nor has any part been written for me by another person.

20/5/2016

Date submitted

Nurulamira Binti Zakari @ Awang (14020084)

Supervisor's Declaration:

I, PROF MADYA DR. ANNA DURIN, hereby certifies that the work entitled EKSPRESI BUDAYA TRADISIONAL CERITA RAKYAT ETNIK IBAN DI BAWAH COPYRIGHT ACT 1987 was prepared by the above named student, and was submitted to the "FACULTY OF APPLIED AND CREATIVE ARTS" as a partial fulfillment for the conferment of Master of Arts (Art's Management), and the aforementioned work, to the best of my knowledge, is the said student's work.

Received for examination by: _____

Date: 20.5.2016

(Prof Madya Dr. Anna Durin)

I declare that Project/Thesis is classified as (Please tick (✓)):

- ☐ **CONFIDENTIAL** (Contains confidential information under the Official Secret Act 1972)*
☐ **RESTRICTED** (Contains restricted information as specified by the organization where research was done)*
☒ **OPEN ACCESS**

Validation of Project/Thesis

I therefore duly affirm with free consent and willingly declare that this said Project/Thesis shall be placed officially in the Centre for Academic Information Services with the abiding interest and rights as follows:

- This Project/Thesis is the sole legal property of Universiti Malaysia Sarawak (UNIMAS).
- The Centre for Academic Information Services has the lawful right to make copies for the purpose of academic and research only and not for other purpose.
- The Centre for Academic Information Services has the lawful right to digitise the content for the Local Content Database.
- The Centre for Academic Information Services has the lawful right to make copies of the Project/Thesis for academic exchange between Higher Learning Institute.
- No dispute or any claim shall arise from the student itself neither third party on this Project/Thesis once it becomes the sole property of UNIMAS.
- This Project/Thesis or any material, data and information related to it shall not be distributed, published or disclosed to any party by the student except with UNIMAS permission.

Student's signature: _____

(20 / 5 / 2016)

Supervisor's signature: _____

(20 / 5 / 2016)

Current Address:

Faculty of Applied and Creative Arts, Universiti Malaysia Sarawak, 94300 Kota Samarahan, Sarawak

Notes: * If the Project/Thesis is **CONFIDENTIAL** or **RESTRICTED**, please attach together as annexure a letter from the organisation with the period and reasons of confidentiality and restriction.

[The instrument is duly prepared by The Centre for Academic Information Services]

**EKSPRESI BUDAYA TRADISIONAL CERITA RAKYAT ETNIK IBAN DI
BAWAH *COPYRIGHT* ACT 1987**

NURULAMIRA BINTI ZAKARI@AWANG

Penyelidikan ini merupakan keperluan bagi
Sarjana Seni
(Pengurusan Seni)

Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif
UNIVERSITI MALAYSIA SARAWAK
2016

PENGAKUAN

Saya mengaku bahawa kerja-kerja di dalam disertasi/tesis ini telah diselaraskan dengan peraturan-peraturan Universiti Malaysia Sarawak. Ia adalah asal dan tiada bahagian daripada penyelidikan dalam disertasi ini telah digunakan sebagai sokongan untuk sesuatu ijazah atau kelulusan sama ada universiti atau institusi pengajian tinggi yang lain.

Nama Pelajar : Nurulamira Binti Zakari@Awang
No Kad Pelajar : 14020084
Program Ijazah : Sarjana Seni (Pengurusan Seni)
Fakulti : Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif (FSGK)
Tajuk disertasi/tesis : Ekspresi Budaya Tradisional Cerita Rakyat Etnik Iban di bawah
Copyright Act 1987

PENGHARGAAN

Bismillahirrahmanirrahim.....

Pertama sekali, saya ingin memohon dengan penuh kesyukuran ke hadrat Illahi di atas kurniaanNya yang telah menganugerahkan tenaga, pemikiran dan ketenangan dalam menyelesaikan penyelidikan ini dengan jayanya sepertimana tempoh yang telah ditetapkan. Disini saya ingin mengambil kesempatan mengucapkan jutaan terima kasih kepada semua yang terlibat secara langsung atau tidak langsung ketika menyiapkan penyelidikan ini. Terutama sekali kepada penyelia bagi penyelidikan saya iaitu Dr. Anna Durin serta kepada mantan penyelia saya iaitu Professor Dato Dr. Hashim bin Awang serta beberapa pensyarah Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif (FSGK) yang telah banyak meluangkan masa, memberi bimbingan, panduan dan cadangan yang membina dalam melengkapkan penyelidikan ini. Penghargaan juga dikhususkan kepada informan yang terlibat dalam melaksanakan penyelidikan ini terutamanya kepada pihak Perbadanan Harta Intelekt Malaysia (MyIPO) Cawangan Sarawak, Majlis Adat Istiadat Sarawak (MAIS), Dewan Bahasa dan Pustaka Malaysia Cawangan Sarawak serta beberapa informan yang terlibat secara langsung atau tidak langsung bagi menyiapkan penyelidikan ini. Tanpa mereka, penyelidikan ini mungkin tidak dapat dilengkapkan dengan baik. Saya juga merakamkan ribuan terima kasih kepada ayahda dan bonda yang tercinta Zakari @ Awang bin Mohamad dan Fatimah binti Abdullah yang telah memberi dorongan dan semangat tidak terhingga, tidak dilupakan juga, ucapan terima kasih kepada rakan-rakan seperjuangan atas sokongan, galakkan, dan perkongsian idea-idea bagi melengkapkan penyelidikan.

ABSTRAK

Penyelidikan ini berkaitan tentang ekspresi budaya tradisional (EBT) sebagai harta intelek di Sarawak. Ekspresi budaya tradisional (EBT) merupakan salah satu produk budaya dan warisan yang dapat memberikan perlambangan dan menonjolkan keistimewaan. Penghasilan produk EBT biasanya hanya digunakan untuk adat-adat tertentu seperti perubatan dan ritual. Namun sesetengah pihak telah mengeksploitasi seperti yang berlaku terhadap masyarakat yang mana lagu-lagu rakyat mereka telah dieksploitsi serta dikormesilkan tanpa pengetahuan mereka. Ini menyebabkan masyarakat tidak mendapat sebarang pampasan (Chee Ying, 2005). Penyelidikan ini memfokuskan bentuk perlindungan terhadap ekspresi budaya tradisional (EBT) iaitu dijadikan sebagai salah satu komponen harta intelek di Malaysia khususnya Sarawak. Tujuan penyelidikan ini, untuk membincangkan perlindungan terhadap ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara khususnya cerita rakyat diletakan di bawah Copyright Act 1987 dan meneliti permasalahan serta penyalahgunaan terhadap produk-produk berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional (EBT). Hasil penyelidikan mendapati bahawa perletakan ekspresi budaya tradisional (EBT) khususnya bersifat tak ketara di bawah *Copyright Act* 1987 kurang bersesuaian kerana perlu memenuhi beberapa kriteria yang telah ditetapkan oleh Perbadanan Harta Intelek Malaysia (MyIPO) iaitu dari aspek pengarangnya, tempoh perlindungan, *originality*S.27(3)(a)serta konsep *absolute ownership*S.26(1) and S.27(4).

Kata Kunci: Ekspresi Budaya Tradisional (EBT), Harta Intelek, *CopyrightAct* 1987, Cerita Rakyat)

ABSTRACT

This research discuss about traditional cultural expression ethnic Iban as intellectual property. Traditional cultural expression or more commonly known as TCE is one of the cultural product that can provide the symbolism and highlight the privilege owned by the community. Production of TCE usually only used for custom such as medical and rituals. But some have been abuse such as happened to society which is their folk songs have been exploited and commercialized without their knowledge. These cause communities do not get any compensation (Chee Ying, 2005). These researches also stress to the expression of the traditional cultural of intangible in particular Iban folklore in Sarawak. The main focus of this research discuss the protection against traditional cultural expression of intangible placed under the Copyright Act 1987 and examine the problem an abuse of product based on the expression on the traditional cultural. These research using qualitative, focus on exploratory research as design research. Exploratory researches used due to look of information about subject research also use three method focuses on documentary method, review case study also interview. Research result found that placement of traditional cultural expression (intangible) under Copyright Act 1987 less appropriate because need to follow some criteria already set by Malaysia Intellectual Property Organization (MyIPO) which is in term of the author, originality S.27(3)(a), the duration of protection as well as the concept of absolute ownership S.26(1) and S.27(4).

Key words: *Traditional Cultural Expressions (TCE), Intellectual Property, Copyright Act 1987, Folklore)*

KANDUNGAN

PENGAKUAN	i
PENGHARGAAN	ii
ABSTRAK	iii
<i>ABSTRACT</i>	v
SENARAI KANDUNGAN	vi
SENARAI JADUAL	ix
SENARAI RAJAH	x
SENARAI CARTA	xi
SENARAI GAMBAR	xii
SENARAI SINGKATAN	xiii

Muka Surat

BAB SATU: PENGENALAN

1.0	Pendahuluan	1
1.1	Latar Belakang Penyelidikan	2
1.2	Permasalahan Penyelidikan	4
1.3	Persoalan Penyelidikan	6
1.4	Objektif Penyelidikan	7
1.5	Konsep Penyelidikan	8
1.6	Skop Penyelidikan	13
1.7	Kepentingan Penyelidikan	14
1.8	Rumusan	16

BAB DUA: KUPASAN KEPUSTAKAAN

2.0	Pendahuluan	17
2.1	Ekspresi Budaya Tradisional (EBT)	18
2.2	Permasalahan Terhadap EBT	28
2.3	Perlindungan Kepada Ekspresi Budaya Tradisional (EBT)	31
2.4	Memelihara dan Mengekalkan EBT	33
2.5	Cerita Rakyat	36
2.6	Hak Milik	42
2.7	Rumusan	44

BAB TIGA: METODOLOGI PENYELIDIKAN

3.0	Pendahuluan	45
3.1	Prosedur Penyelidikan	46
3.2	Proses Awal Pengumpulan Data	47
3.3	Rekaan Penyelidikan	48
3.4	Kaedah Penyelidikan	49
3.5	Instrumen Penyelidikan dan Teknik Pengumpulan Data	50
3.5.1	Pemerhatian	53
3.5.2	Temubual (<i>Interview</i>)	54
3.5.2.1	Soalan Temubual	59

3.5.3	Dokumentasi	61
3.6	Data Analisis	
3.6.1	Teknik Analisis Data yang Digunakan	62
3.7	Batasan Penyelidikan	65
3.8	Etika Penyelidikan	
3.8.1	Persetujuan	66
3.9	Rumusan	67

BAB EMPAT: ANALISA DAPATAN KAJIAN

4.0	Pendahuluan	68
4.1	Penemuan Penyelidikan	
4.1.1	Sifat-sifat Ekspresi Budaya Tradisional (EBT) Khususnya bagi Etnik Iban yang Meliputi Aspek Ketara dan Tak Ketara	69
4.1.2	Masalah-masalah yang berkaitan dengan Ekspresi Budaya Tradisional (EBT) Bersifat Tak Ketara bagi Cerita Rakyat	85
4.1.3	Kesesuaian Garis Panduan yang Digariskan oleh Perbadanan Harta Intelekt Malaysia (MyIPO) jika EBT diletakkan dalam Copyright Act 1987	99
4.1.4	Cabaran Memelihara dan Mengurus EBT di Sarawak sebagai sebahagian dalam Komponen Harta Intelekt serta Menjalankan Validasi bagi Melihat Kesesuaian Cadangan bagi Melindungi Ekspresi Budaya Tradisional	106
4.2	Rumusan	113

BAB LIMA: KESIMPULAN DAN CADANGAN

5.0	Kesimpulan	114
5.1	Validasi Penyelidikan	120
5.1	Cadangan	122
5.1.1	Cadangan kepada pengkaji akan datang	124

RUJUKAN	125
----------------	-----

LAMPIRAN

Lampiran A: Senarai kategori bagi perlindungan dalam <i>Copyright Act</i> 1987	130
Lampiran B: Senarai borang dan pembayaran	132
Lampiran C: Contoh borang permohonan (CR-1)	134
Lampiran D: Minit Mesyuarat Selepas Temubual Dijalankan di MAIS	137
Lampiran E: Hasil Temubual Informen dari Majlis Adat Istiadat Sarawak (MAIS)	139
Lampiran F: Hasil Temubual Informen dari MyIPO Cawangan Sarawak	144
Lampiran G: Hasil Temubual Informen dari Tun Jugah Fondation	149
Lampiran H: Hasil Temubual Informen dari Dewan Bahasa dan Pustaka	151
Lampiran I: Analisa Data Menggunakan Kaedah Tony Buzan	155
Lampiran J: Analisa Data Menggunakan Kaedah KJ	156
Lampiran K: Analisa Data Menggunakan Kaedah <i>Fish Bone</i>	157

SENARAI JADUAL

Muka Surat

Jadual 2.1: Sifat-sifat Ekspresi Budaya Tradisional (EBT) Bersifat Ketara	75
Jadual 2.2: Sifat-sifat Ekspresi Budaya Tradisional (EBT) Bersifat Ketara	76
Jadual 2.3: Senarai Cerita Rakyat Etnik Iban	90
Jadual 2.4: Bentuk-bentuk Perlindungan Yang Dapat Diberikan	109
Jadual 2.5: Soalan yang Digunakan Ketika Temubual	59
Jadual 2.6: Soalan bagi Validasi Penyelidikan	120

SENARAI RAJAH

Muka Surat

Rajah 1.1: Konsep Penyelidikan	8
Rajah 1.2: Kumpulan-kumpulan Utama Ekspresi Budaya Tradisional	73
Rajah 1. 3: Pecahan Utama Ekspresi Budaya Tradisional	74
Rajah 1.4: Kaedah Penyampaian Cerita Rakyat	84
Rajah 1.5: Tujuan Penghasilan Cerita Rakyat	88
Rajah 1.6: Faktor Kesukaran menentukan “ <i>Ownership</i> ”	94
Rajah 1.7: Kaedah Mendokumentasi Cerita Rakyat di Sarawak	97
Rajah 1.8: Komponen Dalam Harta Intelek	100
Rajah 1.9: Kriteria Dalam <i>Copyright Act</i> 1987	103
Rajah 1.10: Pecahan Data Mengikut <i>Tony Buzan</i>	155
Rajah 1.11: Pecahan Data Mengikut KJ	156
Rajah 1.12: Pecahan Data Mengikut <i>Fish Bone</i>	157

SENARAI CARTA

Muka Surat

Carta 1.0: Komponen Ekspresi Budaya Tradisional (EBT)	21
Carta 1.1: Prosedur Penyelidikan	46
Carta 1.2: Proses Awal Pengumpulan Data	47

SENARAI GAMBAR

	Muka Surat
Gambar 1.0: Eksploitasi Motif untuk Cenderahati	92
Gambar 1.1: Eksploitasi Motif Pua Kumbu untuk Cenderahati	93

SENARAI SINGKATAN

DBP	Dewan Bahasa dan Pustaka Malaysia
GI	<i>Geographical Indication</i>
IP	Harta Intelek
KJ	Kawakita Jiro
MyIPO	Perbadanan Harta Intelek Malaysia
EBT	Ekspresi Budaya Tradisional
TK	<i>Traditional Knowledge</i>

BAB I

PENGENALAN

1.0 Pendahuluan

Penyelidikan ini menyentuh mengenai kesesuaian ekspresi budaya tradisional (EBT) sebagai harta intelek yang mana memfokuskan kepada ekspresi budaya tradisional tak ketara khususnya cerita rakyat bagi etnik Iban. Cerita rakyat Etnik Iban dipilih kerana etnik ini merupakan kelompok etnik terbesar di Sarawak selain etnik Bidayuh. Oleh itu, jika cerita rakyat bagi etnik ini tidak sesuai dijadikan salah satu komponen dalam harta intelek maka kesemua cerita rakyat bagi etnik lain juga tidak dapat. Di samping itu, penyelidikan ini turut menyentuh sifat-sifat ekspresi budaya tradisional (EBT) bagi etnik Iban yang kurang diketahui oleh masyarakat setempat serta masyarakat luar amnya. Jika diperkatakan perihal ekspresi budaya tradisional (EBT) yang terdapat di Sarawak ianya merupakan sesuatu yang kompleks yang mana ekspresi budaya tradisional sebenarnya telah lama wujud. Sarawak mempunyai kepelbagaian etnik yang mana setiap etnik mempunyai ekspresi budaya yang tersendiri. Namun komuniti di Sarawak kurang didedahkan tentang ekspresi budaya tradisional (EBT) khususnya dari aspek perlindungan dan hak milik yang dapat perolehi. Penyelidikan ini memfokuskan tentang perlindungan yang diberikan kepada ekspresi budaya tradisional yang telah wujud serta adakah perlindungan yang sedia ada dapat mengurangkan penyalahgunaan EBT yang dimiliki selaras dengan keperluan ekonomi masa kini. Oleh itu, penyelidikan ini menghurai kesesuaian produk ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara dilindungi dalam salah satu komponen harta intelek di Malaysia khususnya bagi *Copyright Act 1987*.

1.1 Latar Belakang Penyelidikan

Perlindungan terhadap ekspresi budaya tradisional (EBT) dan pengetahuan tradisional di Malaysia telah mendapat perhatian beberapa organisasi ekoran munculnya dakwaan dan salah faham di antara Malaysia dan Indonesia dari aspek ekspresi budaya tradisional khususnya dari aspek penghasilan batik, tarian kuda kepang, serta tarian barongan. Indonesia telah mendakwa bahawa ekspresi budaya tradisional berikut merupakan hak milik masyarakat Indonesia (Afifah Kusumadra, 2008:2). Majoriti masyarakat Malaysia menyedari bahawa penyalahgunaan dan eksploitasi EBT yang dimiliki merupakan satu penghinaan dan mengguris harga diri sesebuah masyarakat. Oleh hal demikian, Perbadanan Harta Intelekt Malaysia (MyIPO) telah mula mengorak langkah dengan mengambil beberapa inisiatif bagi melindungi ekspresi budaya tradisional (EBT) yang dimiliki di Malaysia.

Salah faham yang berlaku bukan sahaja meliputi isu budaya dan warisan tetapi juga meliputi aspek ekonomi secara amnya. Salah faham ini juga menyebabkan masyarakat Indonesia memandang isu pemilikan sepertimana yang dinyatakan oleh (Jaszi, 2010:13) iaitu masyarakat Indonesia yang terdiri dalam kalangan seniman tradisional dan ketua-ketua kelompok masyarakat yang menekankan aspek perlindungan ke atas budaya yang telah dihasilkan. Secara amnya Indonesia dan Malaysia merupakan negara yang mempunyai kebudayaan yang hampir sama. Jika dilihat dari segi penghasilan batik misalnya mempunyai persamaan namun terdapat sedikit perbezaan khususnya dari aspek penggunaan motif. Namun demikian salah faham yang berlaku terhadap ekspresi budaya tradisional juga timbul di peringkat negara misalnya Sarawak.

Di Sarawak berlakunya isu berkenaan ekspresi budaya tradisional akibat berlakunya eksploitasi serta pengkomersilan. Misalnya eksploitasi terhadap motif yang digunakan khusus untuk tujuan tertentu telah dijadikan sebagai produk yang mempunyai nilai komersial seperti penghasilan produk cenderahati. Eksploitasi dan pengkomersilan bagi produk yang berasaskan EBT semakin rancak berlaku khususnya di Sarawak, namun eksploitasi dan pengkomersilan bagaimanakah yang dapat mengancam EBT yang telah dimiliki di Sarawak. Adakah terdapat sebarang perlindungan terhadap EBT jika ya adakah perlindungan yang diberikan berkesan.

Fokus penyelidikan dijalankan di bumi kenyalang. Sarawak dipilih kerana Sarawak mempunyai kepelbagaian etnik atau komuniti yang menghasilkan pelbagai jenis ekspresi budaya tradisional yang berbeza dengan komuniti yang lain seperti cerita rakyat, tarian, dan penghasilan kraf. Sarawak merupakan negeri yang ke-13 dalam Malaysia. Sarawak mempunyai pelbagai etnik disebabkan oleh faktor geografi yang mana bentuk muka bumi Sarawak yang bergunung-ganang serta terdapat pelbagai jenis sungai. Akibat pengaruh bentuk muka bumi inilah terhasilnya kepelbagaian etnik di Sarawak (Chong, 1999:12).

Bagi masyarakat atau komuniti etnik di Sarawak ekspresi budaya tradisional yang dimiliki telah lama diperturunkan selain ianya turut memberikan pengetahuan tradisi khususnya dari aspek hikayat, legenda, kesenian, upacara atau ritual yang dijalankan. Hilangnya ekspresi budaya tradisional bermaksud hilangnya norma sosial dan tradisi yang dimiliki oleh etnik-etnik di Sarawak yang dapat membawa kepada implikasi kepada sosial yang telah lama wujud.

1.2 Permasalahan Penyelidikan

Akibat daripada berlakunya pencabulan ke atas ekspresi budaya tradisional (EBT), pelbagai pihak telah menyentuh tentang ekspresi kebudayaan tradisional atau lebih dikenali sebagai EBT yang dianggap sebagai harta intelek (*Intellectual Property*) (Bouchouk, 2000:5). Oleh yang demikian EBT telah mendapat perhatian yang serius bagi pelbagai agensi khususnya agensi yang melibatkan kesenian dan kebudayaan serta agensi yang bertanggungjawab terhadap pengumpulan bahan-bahan kebudayaan. Pelbagai aspek telah disentuh antaranya aspek budaya dan warisan iaitu EBT dapat membentuk dan melambangkan sesebuah komuniti. Hal ini demikian EBT yang dimiliki mempunyai keistimewaan yang tersendiri. Ekoran itu juga, EBT yang dimiliki juga mempunyai nilai-nilai estetika yang tersendiri yang dapat mencerminkan identiti yang dimiliki oleh sesebuah etnik yang mana telah dieksploitasi (Honiko, 2001).

Jika diperkatakan tentang ekspresi budaya tradisional yang terdapat di Sarawak ianya sesuatu yang luas dan kompleks. Apakah jenis dan sifat ekspresi budaya tradisional yang dimiliki oleh etnik-etnik di Sarawak khususnya etnik Iban. Kebiasaannya setiap etnik mempunyai ekspresi budaya tradisional yang tersendiri yang dapat memberikan perbezaan serta mempunyai keistimewaan yang tersendiri khususnya dari aspek penghasilan produk-produk kraftangan serta motif-motif. Oleh itu, EBT dapat berperanan sebagai satu simbol atau lambang bagi sesebuah komuniti serta dapat menggambarkan keistimewaan yang dimiliki oleh komuniti berkenaan. Setiap penghasilan produk akan menghadapi kekangan begitu juga dari aspek ekspresi budaya tradisional yang mana EBT ini mula menghadapi kekangan ekoran campur tangan pihak-pihak yang tidak bertanggungjawab. Terdapat beberapa agensi yang melihat dari aspek pengkomersilan khususnya produk yang berasaskan ekspresi budaya tradisional (EBT) yang menghasilkan

keuntungan kepada agensi berkenaan. Penghasilan EBT kebiasaannya hanya digunakan oleh kumpulan etnik atau komuniti bagi tujuan tertentu yang mana bukan kesemua EBT yang dihasilkan dapat digunakan secara umum iaitu hanya digunakan untuk adat-adat tertentu sahaja seperti perubatan dan ritual. Namun sesetengah organisasi sering mengkomersilkan bahan-bahan yang berasaskan EBT bagi meningkatkan keuntungan tanpa memberikan sedikit imbuhan kepada pemilik asal. Eksploitasi yang dilakukan secara berterusan mengakibatkan pelbagai impak kepada komuniti. Oleh itu, perlindungan seharusnya dibentuk bagi membendung masalah ini.

Istilah perlindungan membawa makna dan maksud yang luas yang bererti usaha yang dijalankan bagi memelihara dan memulihara ekspresi budaya tradisional namun aspek yang dilihat adalah dari aspek *copyright* bagi EBT yang telah dihasilkan oleh sesebuah komuniti. Oleh itu, sesetengah pihak menyatakan bahawa EBT sesuai dilindungi sebagai harta intelek khususnya *copyright* (Dwivedi & Saroha, 2005:308-309). Aspek *copyright* ditekankan kerana terdapat beberapa organisasi yang menyatakan bahawa EBT dapat dikelaskan di bawah hak milik namun perlu memenuhi syarat-syarat yang telah ditetapkan. Ekoran daripada itu, permasalahan utama yang ingin dikupas bagi melihat kesesuaian EBT diletakkan dibawah hak milik serta adakah syarat-syarat yang ditetapkan dapat membantu memberi perlindungan terhadap EBT. Adakah perlindungan yang dicadangkan seperti dijalankan di peringkat antarabangsa yang meletakkan EBT sebagai salah satu komponen dalam harta intelek khususnya aspek *Copyright Act 1987*. Adakah *Copyright Act 1987* yang terdapat di Malaysia dapat memberikan perlindungan sepenuhnya terhadap produk-produk ekspresi budaya tradisional yang masih wujud di Sarawak. Jika ia nya dapat melindungi EBT berkenaan adakah keseluruhan sifat EBT dapat dilindungi berdasarkan perlindungan yang sedia ada. Namun jika tidak perlukah EBT diberikan bentuk

perlindungan yang lain. Kesemuanya menjadi satu tanda tanya yang perlu diberikan penegasan oleh sesetengah pihak. Oleh tu, penyelidikan ini memfokuskan kepada beberapa permasalahan utama iaitu:-

- i) Terdapat kepelbagaian etnik dalam ekspresi budaya tradisioal (EBT) di Sarawak.
- ii) Memadangkan EBT telah dieksploitasi secara komersial meminggirkan anggota masyarakat yang menciptakannya. Produk-produk berasaskan daripada ekspresi budaya tradisional (EBT) yang dimiliki oleh komuniti di Sarawak telah dieksploitasi serta disalahgunakan oleh individu dan organisasi yang berorientasikan keuntungan. Eksploitasi dan penyalahgunaan terhadap produk EBT bersifat ketara jelas kelihatan namun apakah bentuk masalah yang dihadapi oleh produk EBT bersifat tak ketara memfokuskan penghasilan cerita rakyat.
- iii) Terdapat kaedah memelihara dan melindungi ekspresi budaya tradisional (EBT) ini dari aspek perundangan iaitu harta intelek di bawah komponen *Copyright Act* 1987. Adakah garis panduan atau kriteria berdasarkan *Copyright Act* 1987 yang telah diselaraskan dan disediakan oleh Perbadanan Harta Intelek Malaysia (MYiPO) sesuai digunakan untuk melindungi produk ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara khususnya cerita rakyat. Wajarkah produk ekspresi budaya tradisional (EBT) dilindungi dan dipelihara dibawah *Copyright Act* 1987 sekaligus dijadikan sebagai salah satu komponen bagi harta intelek di Malaysia.

1.3 Persoalan Penyelidikan

Penyelidikan ini mempunyai beberapa persoalan yang utama iaitu:

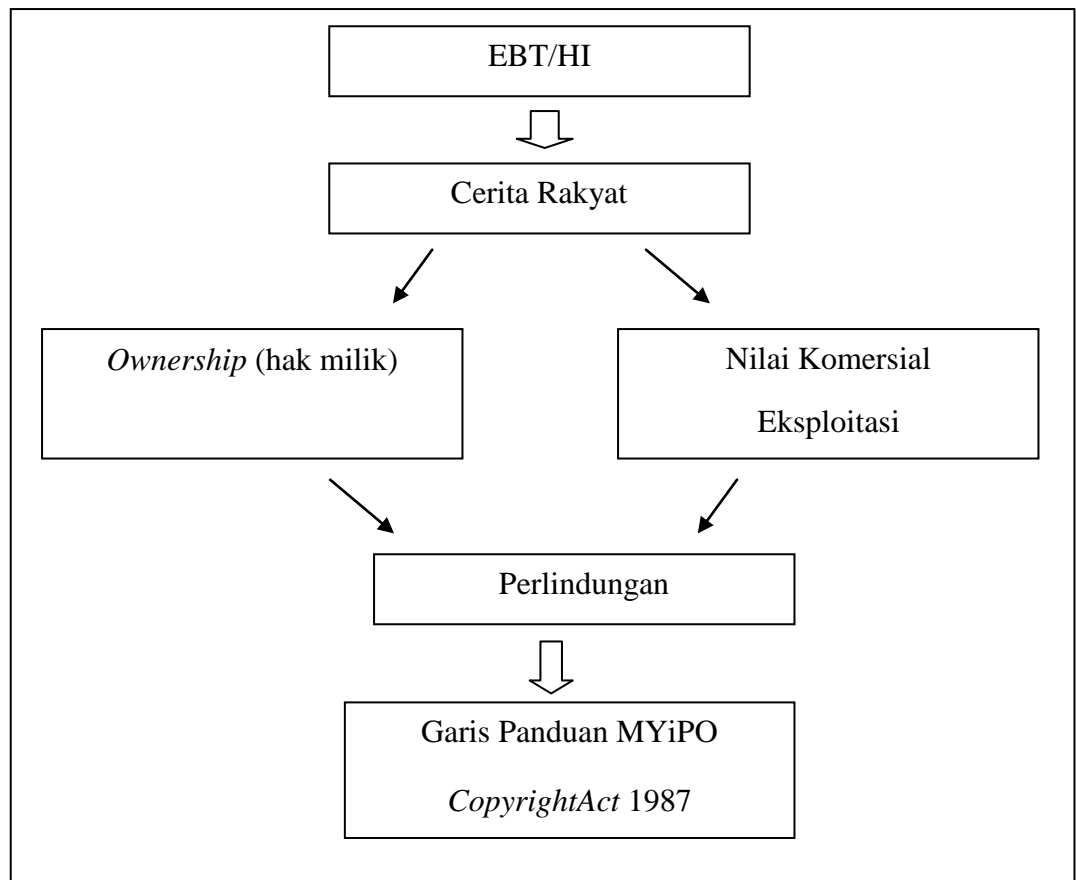
- i) Apakah sifat-sifat utama bagi ekspresi budaya tradisional
- ii) Apakah masalah dan kekangan yang dihadapi oleh produk berasaskan EBT di Sarawak.
- iii) Adakah Copyright Act 1987 sesuai digunakan bagi melindungi EBT di Sarawak.
- iv) Bagaimanakah kaedah bagi memelihara dan menguruskan EBT di Sarawak.

1.4 Objektif Penyelidikan

Penyelidikan ini membincangkan empat objektif yang utama iaitu:-

- i) Mengenalpasti sifat-sifat Ekspresi Budaya Tradisional (EBT) khususnya bagi etnik Iban yang meliputi aspek ketara dan tak ketara.
- ii) Meneliti masalah-masalah yang berkaitan dengan EBT bersifat tak ketara bagi cerita rakyat, adakah masalah antara EBT bersifat ketara dan tak ketara mempunyai persamaan seperti eksploitasi serta pengkomersialan.
- iii) Menghurai kesesuaian garis panduan yang digariskan oleh Perbadanan Harta Intelek Malaysia jika EBT diletakkan dalam *CopyrightAct* 1987 khususnya dari aspek *originality*, *ownership*, *duration* dan *absolutely ownership*.
- iv) Menganalisis cabaran bagi memelihara dan mengurus ekspresi budaya tradisional (EBT) di Sarawak sebagai harta intelek di Malaysia serta menjalankan validasi bagi melihat kesesuaian cadangan bagi melindungi ekspresi budaya tradisional.

1.5 Konsep Penyelidikan

Rajah 1.1: Konsep Penyelidikan

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Harta intelek merupakan ciptaan daripada minda yang melibatkan simbol, gambar yang mana setiap ciptaan datangnya daripada idea (Groves, 1997:3-4). Selain daripada itu, ia melibatkan konteks *copyrights* (hak milik), *trademarks* (cap dangan), *patent* (paten) dan *industrial design* (rekabentuk industri). Bouchouk, 2000:5 menegaskan bahawa setiap negara yang mempunyai industri tempatan yang berinovasi akan mempunyai peraturan bagi melindungi

penghasilan yang melibatkan penggunaan simbol, ekspresi yang kreatif, samada ketara atau tak ketara ianya akan melibatkan empat peraturan utama iaitu paten, hak milik, cap dagangan serta *trade secret* yang dikategorikan sebagai komponen harta intelek.

Pelbagai gambaran tentang ekspresi budaya tradisional (EBT) telah mengakibatkan kekeliruan dan ketidakjelasan khususnya kepada masyarakat. Terdapat pelbagai kajian yang dijalankan menunjukkan EBT merupakan satu produk yang dihasilkan dan diperturunkan daripada generasi kepada generasi yang baru serta dapat melambangkan identiti bagi sesebuah masyarakat khususnya. Selain daripada itu, EBT dapat menonjolkan sejarah, kebudayaan serta identiti sosial bagi sesebuah masyarakat amnya. WIPO turut menyatakan bahawa EBT merupakan sesebuah ekspresi yang diterjemahkan dalam bentuk karya yang terdiri daripada muzik, simbol dan tanda, penceritaan (cerita-cerita rakyat) dan sebagainya yang mana kesemua ekspresi yang dihasilkan dapat melambangkan identiti sesebuah komuniti. Perbezaan komuniti dapat dijelaskan dengan perbezaan tarian, muzik serta penghasilan kebudayaan yang lain. Cerita rakyat merupakan salah satu produk dalam ekspresi budaya tradisional yang mana cerita rakyat kebiasaannya disampaikan dalam bentuk lisan iaitu percakapan atau lebih tepat penghantaran maklumat secara lisan antara masyarakat atau penduduk setempat yang mana ia menjadi topik yang sangat penting.

Isu pemilikan bagi EBT terjadi akibat berlakunya pengkormesilan dan eksploitasi. Pengkomersilan merupakan tindakan yang memasarkan hasil produk yang berunsurkan kebudayaan kepada pasaran antarabangsa. Pengkormesilan berlaku ekoran produk-produk ekspresi budaya tradisional yang dihasilkan mempunyai kreativiti serta nilai estetika yang tersendiri. Oleh itu, pelbagai pihak telah mula menekankan produk-produk yang dihasilkan sama ada berbentuk

ketara atau tidak. Biasanya eksploitasi produk yang berasaskan ekspresi budaya tradisional (EBT) terjadi ekoran daripada berlakunya pengkormesilan produk-produk tersebut.

Eksplotasi bermaksud penindasan yang dilakukan terhadap sesuatu tanpa pengetahuan pemilik asalnya. Akibat eksploitasi yang dilakukan telah melanggar hak-hak kepada pencipta yang asal (Pedley, 2008:3). Eksploitasi biasanya berlaku terhadap kaum minoriti yang mana kaum minoriti biasanya kurang berpengetahuan khususnya dalam aspek perundangan. Sepertimana yang dinyatakan oleh Hussain & Soam, (2011:170-175), bagi masyarakat yang mempunyai taraf hidup yang rendah seperti India, masyarakatnya kurang memberi penekanan kepada aspek pemilikan (*copyright*), jika di India dapat dilihat dari aspek penghasilan GI (*geographical indications*).

Oleh itu wujudnya perlindungan yang sewajarnya bagi menghalang dan mengawal eksploitasi dan pengkormesilan terhadap produk yang berasaskan ekspresi budaya tradisional. Oleh itu, beberapa agensi telah mencadangkan produk-produk ini dilindungi. Sesetengah daripada agensi kebudayaan mencadangkan EBT dilindungi di bawah *Copyright Act* 1987. Menurut Ida Madieha (2004:3), *Copyright Act* 1987 merupakan satu perlindungan perundangan yang mengikuti model daripada *UK's Copyright Law*. Sebelum *Copyright Act* 1987 digunakan terdapat beberapa pindaan telah dijalankan namun *Copyright Act* 1987 telah berkuatkuasa pada tarikh 1 Disember 1987 (Khaw lake Tee, 2004:8). Pindaan tersebut dilakukan bagi menambahbaik kandungan perlindungan yang dapat digunakan bagi melindungi produk-produk kebudayaan dan warisan.

Ekspresi budaya tradisional khususnya cerita rakyat jika ianya diletakkan di bawah *Copyright Act* 1987 serta diiktiraf sebagai harta intelek ianya akan menimbulkan masalah-masalah tertentu. Ianya perlu memenuhi beberapa syarat atau kriteria yang telah ditetapkan iaitu dari aspek seperti mana yang dinyatakan oleh khaw Lake Tee (2004:22)

a) *Originality* S.7 (3) (a)

b) *Ownership* S.26 (1) dan S.27 (4)

c) *Duration* (hayat pengkarya + 50 tahun selepas meninggal)

d) *Sufficient effort* S.7 (3) (a)

EBT khususnya cerita rakyat perlu mengikuti syarat yang telah ditetapkan bagi membolehkan perlindungan yang sepenuhnya diberikan. Garis panduan yang telah dinyatakan oleh Perbadanan Harta Intelek Malaysia (MYIPO) menyukarkan lagi perlindungan dicapai. Percanggahan pendapat terhadap hak milik EBT dalam kalangan masyarakat etnik telah mula diperbincangan bukan sahaja diperingkat antarabangsa namun peringkat domestik. Pedlley (2008:3), menegaskan bahawa hak cipta iaitu *copyright* tidak boleh berdiri dengan sendirinya namun dengan sokongan produk yang dihasilkan dapat diklasifikasikan sebagai hak milik.

Walaupun bentuk-bentuk harta intelek yang lain memainkan peranan seperti cap dagangan (*trademark*) yang sering digunakan bagi melindungi penghasilan produk namun bagi EBT perlindungan dari aspek hak milik (*copyright*) merupakan satu-satunya akta yang melindungi produk-produk yang dihasilkan (Toynbee.B, 2010:86) . Hak milik merupakan hak yang diberikan khususnya kepada pemilik asal sesuatu penciptaan. Hak milik merupakan hak

eksklusif yang diberikan kepada pemilik karya dalam tempoh perlindungan sepanjang hayat pemilik ditambah lima puluh (50) tahun selepas kematian hayat pemilik. Kemudian menjadi hak masyarakat (*public domain*) yang mana dapat digunakan.

WIPO menegaskan bahawa hak milik (*ownership*) akan diberikan secara automatik kepada pemilik asal namun terdapat beberapa kajian dari luar negara yang memberi penekanan bahawa jika ekspresi budaya tradisional (EBT) diletakkan di bawah *Copyright Act* 1987 ianya perlu memenuhi beberapa kriteria yang telah ditetapkan. (Dwivedi & Saroha, 2005:12). Perlindungan perundangan bagi aspek harta intelek memainkan peranan yang penting sebagai satu cabang bagi melindungi EBT. Perlindungan yang diberikan dapat merangsang sesebuah komuniti untuk memperluaskan EBT yang dihasilkan misalnya untuk dijual atau dipasarkan.

Copyright Act 1987 ini juga dapat membendung masalah eksploitasi ke atas EBT yang dimiliki. EBT yang dimiliki perlu diberikan perlindungan yang khusus kerana sifat EBT yang sentiasa bergerak, serta “hidup” dalam kalangan komuniti namun perlindungan yang diberikan tidak akan menyebabkan EBT tersebut disalahgunakan. Perlindungan bukan hanya dari aspek perundangan namun dari aspek dalaman komuniti itu sendiri sepertimana yang ditegaskan oleh Andanda (2012:52) yang mana setiap kumpulan ahli komuniti mempunyai hak bagi mengawal, melindungi serta mengekalkan bahan-bahan harta intelek yang dimiliki khususnya dari aspek budaya warisan, pengetahuan tradisi serta ekspresi budaya tradisional.

Oleh itu, etnik atau komuniti perlu mengetahui hak milik khususnya dari aspek hak milik, *economic rights*, *moral rights* dan *legal rights* terhadap ekspresi budaya tradisional yang dimiliki daripada dieksploitasi oleh organisasi yang berkepentingan. Perlindungan yang betul dapat

melindungi ekspresi budaya tradisional ini daripada terus dikomersilkan walaupun ianya akan menyumbang kepada aspek pelancongan dan ekonomi hiliran. Perlindungan secara perundangan khususnya melalui sistem harta intelek dapat dilaksanakan namun adakah perlindungan berkenaan bersesuaian untuk melindungi cerita rakyat yang terdapat di Sarawak amnya.

1.6 Skop Penyelidikan

Penyelidikan ini memfokuskan ekspresi budaya tradisional yang dimiliki oleh Etnik Iban khususnya daripada aspek penghasilan cerita rakyat. Cerita rakyat difokuskan kerana sifat ekspresi budaya tradisional (EBT) itu sendiri yang meliputi aspek ketara dan tak ketara. Cerita rakyat merupakan salah satu daripada produk ekspresi budaya tradisional (EBT) yang bersifat tak ketara. Penyelidikan ini memfokuskan perlindungan terhadap produk ekspresi budaya tradisional adakah bersesuaian jika diletakan sebagai salah satu komponen dalam harta intelek sepertimana yang dinyatakan di peringkat antarabangsa. Bagi perlindungan terhadap EBT di Malaysia khususnya Sarawak, penyelidikan ini hanya memfokuskan kesesuaian EBT jika diletakkan di bawah *Copyrights Act 1987*.

1.7 Kepentingan Penyelidikan

Umumnya produk yang dihasilkan daripada ekspresi budaya tradisional mempunyai nilai ekonomi yang mana berperanan sebagai nisbah untuk meningkatkan pulangan keuntungan khususnya kepada sesebuah organisasi. Ekoran daripada ini wujudnya masalah yang berkaitan ekspresi budaya tradisional khususnya. Masyarakat Sarawak umumnya belum didedahkan tentang ekspresi budaya tradisional yang mana penghasilan produk-produk berkait rapat dengan ekspresi budaya tradisional (EBT). Sememangnya tidak dinafikan bahawa istilah ekspresi budaya tradisional merupakan istilah yang baru oleh itu ianya belum didedahkan secara umum kepada masyarakat khususnya etnik-etnik yang terdapat di Sarawak. Oleh itu, perlunya dijalankan penyelidikan bagi EBT khususnya bagi melihat kekangan yang dihadapi serta bagaimana untuk menanganinya. Perlindungan seharusnya diambil bagi mengatasi masalah yang dihadapi oleh kumpulan minoriti ini, disebabkan hal yang demikian penyelidikan ini penting bagi melihat kesesuaian EBT yang dimiliki jika dilindungi di bawah *Copyright Act 1987*.

Selain daripada itu, tiada lagi penyelidikan tentang ekspresi budaya tradisional khususnya di Malaysia dijalankan. Oleh itu, penyelidikan ini dapat menyumbang kepada penambahan maklumat khususnya kepada organisasi yang terlibat dalam aktiviti kesenian dan kebudayaan serta pengumpul bahan-bahan warisan. Sekaligus terhasilnya penyelidikan baru yang dapat menyalurkan maklumat secara ilmiah. Oleh itu, penyelidikan ini amat diperlukan sebagai rujukan kepada mana-mana organisasi yang terlibat samada secara langsung atau tidak bagi pengumpulan bahan-bahan warisan dan kebudayaan. Di samping itu, hasil daripada penyelidikan ini, dapat menambahkan khazanah ilmu kepada masyarakat khususnya kepada masyarakat atau etnik-etnik

yang terdapat di Sarawak agar dapat mengetahui tentang ekspresi budaya tradisional yang dimiliki bagi mengurangi eksploitasi terhadap budaya dan warisan yang dimiliki.

Di samping itu, penyelidikan ini penting sebagai salah satu langkah bagi memelihara dan memulihara ekspresi budaya tradisional yang dimiliki oleh etnik berkenaan serta dapat menyumbang kepada khazanah budaya khususnya di Sarawak. Penyelidikan ini penting sebagai satu langkah bagi mengawal serta menghalang pengkormesilan terhadap ekspresi budaya tradisional yang dimiliki agar tidak dieksploitasi secara berterusan yang mana akan mengikis budaya warisan yang sedia ada. Penyelidikan ini juga mendedahkan keunikan ekspresi budaya tradisional yang dimiliki oleh etnik-etnik yang terdapat di Sarawak khususnya. Keistimewaan bukan hanya bergantung kepada penghasilan produk berasaskan ekspresi budaya tradisional namun turut meliputi cerita-cerita rakyat yang dimiliki. Cerita rakyat merupakan salah satu ekspresi budaya tradisional yang memainkan peranan yang penting bagi membentuk jalinan persaudaraan antara etnik. Hal ini demikian kerana kebanyakan cerita rakyat yang dimiliki akan mempunyai persamaan dari pelbagai aspek. Oleh itu, EBT berbentuk cerita rakyat memainkan peranan penting serta perlunya penyelidikan secara mendalam dijalankan khususnya mengikut etnik-etnik.

1.8 Rumusan

Pada akhir penyelidikan ini, penyelidik memperoleh kesemua maklumat dan data-data yang diperlukan dengan menggunakan kaedah-kaedah yang diperkatakan dalam bab tiga serta sumber-sumber yang berkaitan. Berdasarkan metodologi penyelidikan yang ditetapkan dapat membantu bagi aspek penyusunan masa dan perancangan dengan rapi dan bersedia untuk membuat penyelidikan dan berharap agar maklumat yang diperolehi dapat menjawab persoalan dan objektif utama penyelidikan. Melalui penyelidikan ini juga diharapkan dapat membantu penyelidik mendapat maklumat dengan lebih tepat. Hasil maklumat yang diperolehi digunakan bagi menilai objektif yang dibuat pada awalnya bertepatan atau tidak. Melalui penyelidikan ini, penyelidik dapat melihat pelbagai perspektif dari sumber maklumat yang berbeza bukan hanya tertumpu kepada satu perspektif sahaja. Seterusnya dalam bab dua akan menghuraikan sumber bahan rujukan yang diperolehi bagi menyiapkan penyelidikan ini.

BAB II

KUPASAN KEPUSTAKAAN

2.0 Pendahuluan

Bab ini membincangkan berkaitan penyelidikan-penyelidikan yang telah dijalankan oleh pengkaji-pengkaji yang lepas yang menfokuskan kepada subjek penyelidikan. Penyelidikan lepas sangat penting dikaji kerana ianya dijadikan sebagai satu bukti kewujudan objek penyelidikan yang ingin dikaji. Selain daripada itu, kupasan kepustakaan juga dijadikan sebagai bahan bukti bahawa subjek atau perkara yang ingin difokuskan belum lagi dikaji oleh pengkaji-pengkaji yang lampau.

Dalam penyelidikan ini, membincangkan berkenaan ekspresi budaya tradisional (EBT) sebagai salah satu komponen dalam harta intelek di Malaysia. Fokus utama penyelidikan menumpukan bagaimana ekspresi budaya tradisional (EBT) khususnya bersifat tak ketara dapat dikekalkan bagi sesebuah etnik atau komuniti dalam konteks *copyrights* sebagai harta intelek bagi Sarawak khususnya Etnik Iban. Konsep utama penyelidikan akan menumpukan kepada adakah EBT bersifat tak ketara dapat dilindungi di bawah *Copyright Act 1987* yang menekankan siapakah pemilik asal ekspresi budaya tradisional (EBT) yang terdapat di Sarawak bagi etnik Iban agar tidak dieksploitasi secara berterusan oleh sesebuah organisasi seperti yang dijalankan di peringkat antarabangsa serta melihat bagaimana EBT yang sedia ada dapat dilindungi. Setiap bahan-bahan rujukan yang digunakan mempunyai kaitan dengan fokus penyelidikan yang

dijalankan. Antara bahan-bahan yang digunakan sebagai rujukan seperti buku, jurnal, artikel dan sebagainya.

2.1 Ekspresi Budaya Tradisional (EBT)

Pelbagai gambaran tentang ekspresi budaya tradisional (EBT) telah mengakibatkan kekeliruan dan ketidakjelasan khususnya kepada masyarakat. Terdapat pelbagai penyelidikan yang dijalankan di peringkat antarabangsa menunjukkan EBT merupakan satu produk yang dihasilkan dan diperturunkan serta dapat melambangkan identiti bagi sesebuah masyarakat khususnya. Selain daripada itu, EBT dapat menonjolkan aspek sejarah, kebudayaan serta identiti sosial bagi sesebuah masyarakat amnnya. Namun WIPO (Booklet no.1) menegaskan bahawa EBT merupakan ungkapan budaya yang bersifat tradisi khususnya orang asli yang mana mereka mempunyai kemahiran dan pengetahuan serta kepercayaan tersendiri bagi menjalani kehidupan seharian.

WIPO turut menyatakan bahawa ekspresi budaya tradisional merupakan ekspresi yang diterjemahkan dalam bentuk karya yang terdiri daripada muzik, simbol dan tanda, penceritaan (cerita-cerita rakyat) dan sebagainya yang mana kesemua ekspresi yang dihasilkan dapat melambangkan identiti sesebuah komuniti. Perbezaan komuniti dapat dijelaskan dengan perbezaan tarian, muzik serta penghasilan kebudayaan yang lain. Perlambangan sesebuah ekspresi budaya tradisional membantu masyarakat memahami dengan lebih mendalam tentang kebudayaan etnik-etnik tertentu.

Apabila menyentuh mengenai perlambangan ianya mestilah dapat membezakan keadaan, suasana, dan lokasi mengikut kewujudan budaya yang berlainan antara etnik-etnik. Perbezaan

kesenian dan budaya antara etnik-etnik yang terdapat di Sarawak merupakan sesuatu yang kompleks yang mana kesukaran untuk menentukan TCE disebabkan pelbagai faktor antaranya faktor geografi. Faktor geografi ditekankan kerana kedudukan atau keadaan bentuk muka bumi Sarawak yang bergunung-ganang.

Di samping itu juga, penduduk di Sarawak kebiasaannya tinggal dalam kawasan yang tinggi namun mengikut etnik-etnik tertentu. Kepelbagaian budaya sudah mewujudkan aplikasi simbolik sama ada simbol dan pengertian yang berbeza mengikut acuan pentafsiran dan pemikiran masyarakatnya sendiri etnik di Sarawak. Hal ini juga bergantung kepada kekuatan dan kekerapan unsur simbolik digunakan dalam sesuatu budaya yang menjadikan ianya sebagai asas budaya mereka dalam komunikasi.

Lester (1995:64) menekankan perlambangan bagi etnik atau komuniti budaya tradisi yang dimiliki perlulah diperturunkan daripada satu generasi kepada generasi yang lain yang mana seerti dengan maksud yang ditegaskan oleh *World Intellectual Property Organization* (WIPO) terhadap ekspresi budaya tradisional EBT bagi sesebuah komuniti. Manusia menggunakan daya pemahaman yang tersendiri untuk memahami sesuatu maksud yang terkandung di sebalik simbol berkenaan. Sesuatu simbol boleh didefinisikan sebagai perlambangan yang mencakupi keseluruhan aspek iaitu secara abstrak sebagai manusia, idea, kualiti atau angka.

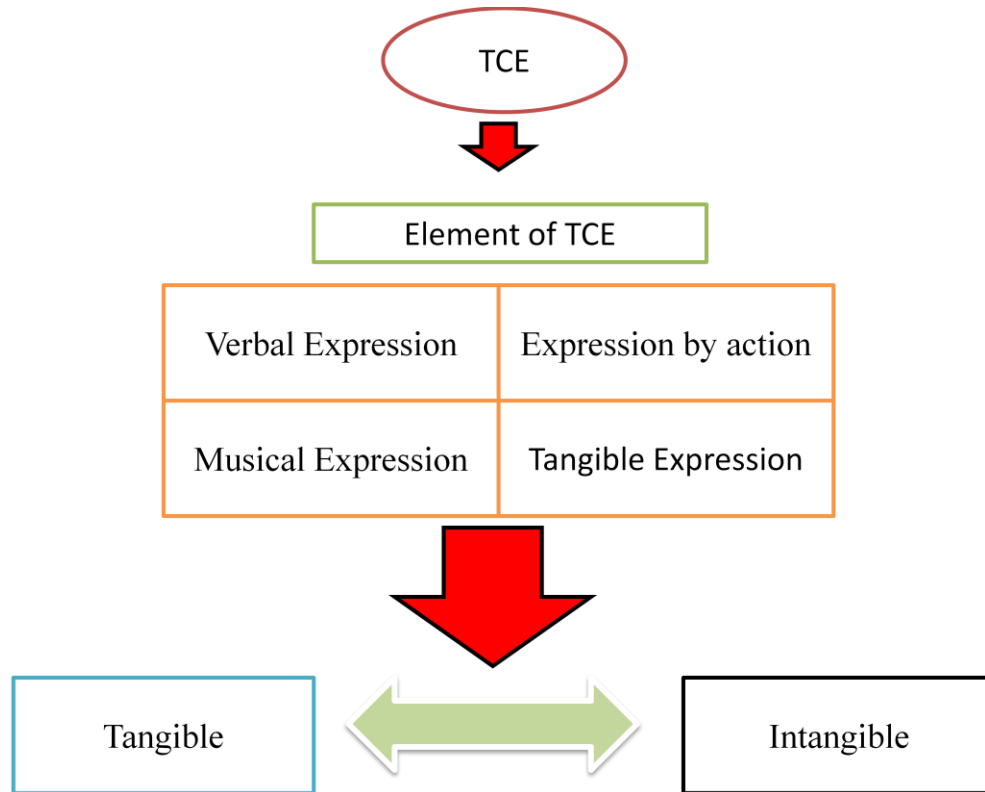
Setiap konsep yang dihasilkan mempunyai ciri-ciri yang tersendiri yang mana dapat memberikan perbezaan, *World Intellectual Property Organization* (WIPO) menegaskan bahawa ekspresi budaya tradisional (EBT) perlu mengikut ciri-ciri berikut iaitu 1) Diwarisi sama ada secara lisan atau bertulis; 2) Dapat mencerminkan identiti sosial dan budaya sesebuah komuniti;

3) Perlu mempunyai elemen-elemen yang menonjolkan ciri-ciri warisan sesebuah komuniti; 4) Penciptanya tidak diketahui; 5) Kebiasaannya penciptaan yang dihasilkan bukan bertujuan komersial namun untuk menonjolkan ekspresi ke arah keagamaan dan budaya; 6) Sentiasa berubah-ubah mengikut keadaan oleh sesebuah komuniti. Bagi produk-produk EBT ia nya mempunyai beberapa komponen yang berbeza iaitu menurut WIPO

“Traditional cultural expression/expression of folklore means production consisting of characteristic elements of the traditional artistic heritage developed and maintained by community and individual reflecting the traditional artistic expectation of such a community in particular: i) verbal expressions, such as folk tales, folk poetry and riddles, signs, words, symbols and indications; ii) musical expressions, such as folk songs and instrumental music; iii) expressions by actions, such as folk dances, plays and artistic forms or rituals; whether or not reduced to a material form; and, iv) tangible expressions, such as: production of folk art, in particular, drawings, paintings, carvings, sculptures, pottery, terracotta, mosaic, woodwork, metalware, jewelry, basket weaving, needlework, textiles, carpets, costumes, crafts, musical instruments also architectural forms.

WIPO (2010:6)

Oleh itu, komponen utama ekspresi budaya tradisioanl (EBT) khususnya dapat dipecahkan berdasarkan rajah dibawah:

Carta 1.0: Komponen Ekspresi Budaya Tradisioanl (EBT)

Sumber: WIPO Booklet. no (2010:6)

Ekspresi budaya tradisional terdiri daripada produk-produk kraftangan, anyaman bakul, ukiran kayu, tembaga, tenunan, cerita rakyat, seloka, muzik, tarian, ritual. Produk-produk EBT yang dihasilkan ini kesemuanya menekankan pemilikan terhadap komuniti etnik itu sendiri. Namun pemilikan ini biasanya sukar untuk ditentukan akibat daripada terdapatnya penambahan

serta percantuman ke atas produk yang dihasilkan khususnya akibat daripada sistem perkahwinan campur antara kumpulan etnik termasuk di Sarawak. Oleh itu, pemilikan telah menjadi satu polimik dalam konteks ekspresi budaya tradisional sebagai harta intelek. Pemilikan atau hak milik sememangnya diperlukan bagi menentukan keaslian barangan yang telah dicipta atau dihasilkan oleh sesebuah etnik. Hak milik yang dimiliki dapat membentuk dan menentukan keistimewaan yang dimiliki oleh etnik berkenaan berbanding etnik yang lain. Selain daripada itu, pemilikan yang diberikan juga dapat memberikan hak-hak tertentu kepada etnik berkenaan bagi mengawal dan melindungi ekspresi budaya tradisional yang dimiliki.

Soal hak milik sering kali diperdebatkan khususnya bagi ekspresi budaya tradisional (EBT) bagi ciptaan atau produk yang dihasilkan, pastinya karya atau produk merupakan hak pemilik yang asal atau penciptanya. Selain daripada isu hak milik, eksploitasi dan perlindungan turut diperdebatkan. Cornish (2009:1), menegaskan bahawa hak milik merupakan hak eksklusif yang diberikan kepada pemilik karya dalam tempoh perlindungan sepanjang hayat pemilik ditambah lima puluh (50) tahun selepas kematian hayat pemilik. Kemudian menjadi hak masyarakat (*public domain*) yang mana dapat digunakan atau diolah selagi tidak menyalahi hak-hak pemilik serta pewaris.

“In the industrialized countries, expression of TCE and folklore are generally considered to belong to the public domain”

(WIPO Secreteriat, 1985:3)

Seperti yang dinyatakan oleh (WIPO Secreteriat 1985:3), kebanyakan produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional (EBT) merupakan hak masyarakat atau komuniti tersebut kerana kesukaran untuk menentukan hak individu EBT yang dimiliki oleh komuniti tersebut. Oleh itu, ianya akan diletakan sebagai hak milik bersama dalam kalangan komuniti tersebut. Ekoran daripada kesukaran untuk mendapatkan hak milik (*copyrights*), berlakunya penyalahgunaan terhadap produk EBT. Isu penyalahgunaan hak milik bukan hanya berlaku di luar negara namun turut terjadi di Malaysia. Di Malaysia terdapat banyak kes yang menyalahi hak milik pemilik asal antaranya dari aspek pengubahsuaian sesebuah lagu dari aspek makna serta kandungan liriknya yang membawa kepada maksud yang berlainan walaupun gubahan lagu diminati oleh pendengar namun masih pewaris kepada pencipta lagu berkenaan berhak untuk menuntut pampasan dari aspek *moral rights*. Seperti gubahan atau olahan lagu-lagu yang dihasilkan oleh beberapa penyanyi tempatan, terdapat beberapa organisasi telah mengubah lirik lagu serta menambah beberapa unsur lain antaranya Radio Hot FM yang telah mengubah lirik lagu asal kepada lirik-lirik yang berunsurkan jenaka namun pihak pewaris masih boleh mengenakan tindakan undang-undang terhadap organisasi berkenaan jika lagu yang diubahsuai mengandungi unsur-unsur yang negatif.

Selain daripada itu, hak milik merupakan titik utama bagi *copyrights* khususnya dalam penghasilan kebudayaan yang juga memainkan peranan penting dalam sistem penghasilan budaya era globalisasi. Walaupun bentuk-bentuk harta intelek yang lain memainkan peranan seperti cap dagangan (*trademark*) yang sering digunakan bagi melindungi penghasilan produk namun bagi EBT, hak milik (*copyright*) merupakan salah satu akta yang dapat melindungi

produk-produk yang dihasilkan khususnya produk yang berasaskan warisan dan kebudayaan (Toynbee.B, 2010:86).

“Although other form of IP, such as trademarks, has some relevance in the realm of cultural production, copyright is by far the most significant of these. We can make a preliminary definition along these lines.

(Toynbee.B, 2010:86)

Pemilikan terhadap ekspresi budaya tradisional meliputi keseluruhan EBT iaitu meliputi aspek warisan dan kebudayaan. Isu hak milik kepada pemilik dan pencipta asal karya yang melibatkan ekspresi budaya tradisional menjadi perbualan hebat khususnya dalam kalangan organisasi berasaskan kesenian dan kebudayaan serta pengumpul bahan-bahan kebudayaan yang mana WIPO turut menegaskan bahawa hak milik (*ownership*) akan diberikan secara automatik kepada pemilik asal namun terdapat beberapa penyelidikan yang dijalankan peringkat antarabangsa menekan bahawa jika ekspresi budaya tradisional (EBT) diletakkan di bawah *Copyrights Law* ianya perlu memenuhi beberapa kriteria yang telah ditetapkan (Dwivedi & Saroha,2005:309) iaitu dari aspek:

- a) Dari aspek pengarang
- b) Dari aspek keaslian
- c) Dari aspek konsep hak milik tetap
- d) Dari aspek had masa atau tempoh perlindungan

i) Dari aspek pengarang.

Pengarang bermaksud seseorang yang menciptakan EBT yang dimiliki oleh sesebuah komuniti. Namun bagi mengenal pasti siapakah pengarang atau pencipta pertama adalah sukar. Kesukaran bagi mengenal pasti hak milik kerana sesetengah dari pencipta asal ekspresi budaya tradisional telah meninggal dunia serta EBT itu sendiri telah mengalami proses penambahan dan pengurangan akibat diperturunkan. Dwivedi & Saroha, (2005: 310) menekankan

“Copyright is based on the identification of the person originating the work, whereas folklore is distinguishing by the anonymity of the originator of the tradition or by the fact that the tradition is the attribute of a whole community”

Jika syarat-syarat yang dinyatakan tidak dipenuhi, bagaimanakah ekspresi budaya tradisional (EBT) dapat dilindungi daripada dieksploitasi dan dikomersialkan oleh organisasi yang tidak bertanggungjawab? Persoalan demi persoalan telah dikemukakan namun adakah jawapan yang tepat dapat diberikan untuk melindungi ekspresi budaya tradisional (EBT) yang dimiliki.

ii) Dari aspek keaslian.

Keaslian merupakan aspek utama yang dititikberatkan yang mana bagaimanakah untuk menentukan sesebuah ekspresi budaya tradisional (EBT) yang telah dihasilkan merupakan keaslian bagi komuniti tersebut khususnya bagi aspek cerita rakyat yang mana setiap cerita rakyat yang dicipta dan diperdengarkan akan mengalami proses penambahan daripada generasi ke generasi yang lain walaupun menggunakan kandungan cerita yang asal. Hal ini menyebabkan kesulitan dalam menentukan keaslian komuniti tersebut. Ekoran itu, wujudnya masalah bagi

menentukan hak milik bagi penciptaan produk berasaskan EBT bagi sesebuah komuniti. Masalah yang tercetus mengakibatkan kumpulan minoriti khususnya menghadapi masalah bagi mendapatkan hak yang sepatutnya menjadi milik mereka. Dwivedi & Saroha, (2005:309), juga menyatakan keaslian juga penting bagi menentukan keistimewaan yang dimiliki oleh sesebuah etnik tersebut agar dapat membandingkan keistimewaan dan keunikan yang dimiliki oleh kumpulan-kumpulan etnik yang lain.

iii) Dari aspek konsep hak milik tetap.

Konsep hak milik tetap ini diberikan penekanan kepada individu dan produk yang dihasilkan oleh individu ataupun secara berkumpulan. Konsep ini ditekankan agar pengarang atau pencipta sebenar dijumpai, namun jika ekspresi budaya tradisional yang dihasilkan sejak sedekad yang lalu bagaimanakah untuk menentukan konsep hak milik tetapi (Dwivedi & Saroha, 2005:309). Selain daripada itu, kesan daripada perkahwinan campur juga menyebabkan penentuan konsep hak milik tetap tidak dapat dilaksanakan. Konsep hak milik tetap ini diberikan kepada individu berdasarkan produk yang dihasilkan.

iv) Dari aspek had masa atau tempoh perlindungan.

Bagi menentukan pemilikan terhadap ekspresi budaya tradisional (EBT), tempoh terhadap perlindungan perlu diberi penekanan bagi membolehkan EBT yang dimiliki oleh komuniti tersebut dapat dihakmilikan. Hal ini demikian pihak WIPO menekankan bahawa jika produk TCE yang dihasilkan telah melepasi tempoh yang ditetapkan, maka produk EBT berkenaan akan menjadi hak masyarakat tersebut atau lebih dikenali sebagai "*public domain*" yang bermaksud

tahap atau tempoh perlindungan yang tidak lagi dilindungi serta menjadi hak bagi masyarakat secara umum (WIPO Booklet no.1). Apabila istilah “*public domain*” digunakan maka tidak layak untuk dijadikan hak milik seseorang komunitas. Istilah “*public domain*” merupakan salah satu halangan yang akan menghalang EBT daripada terus dilindungi namun istilah ini telah lama digunakan serta termaktub di bawah akta hak cipta mana-mana negara.

Perkataan “*public domain*” digunakan untuk menunjukkan elemen harta intelek yang digunakan oleh pemilikan secara persendirian yang mana kandungan penghasilan ciptaan dapat digunakan oleh masyarakat secara bebas namun jika menyalahi atau melanggar ciptaan asal boleh dikenakan tindakan khususnya dari aspek perundangan.

Ekoran daripada itu timbulnya kekeliruan dan percanggahan terhadap pemilikan ekspresi budaya tradisional (EBT) yang mana jika diperkatakan oleh WIPO pemilikan akan diberikan secara langsung namun berbeza dengan pernyataan yang oleh ditetapkan (Dwivedi & Saroha, 2005) iaitu produk ekspresi budaya tradisional (EBT) perlu memenuhi beberapa syarat untuk diletakkan di bawah hak milik. Oleh itu, timbulnya kekeliruan namun kedua-duanya memberikan penekanan dari aspek perlindungan yang dikhususkan untuk mengurangkan penyalahgunaan EBT serta memelihara EBT yang dimiliki oleh komuniti berkenaan. Namun hasil ciptaan yang bagaimanakah yang akan diindungi di bawah hak milik? Ianya menjadi satu polemik dalam konteks ekspresi budaya tradisional (EBT). Isu pemilikan ini juga timbul akibat berlakunya percabulan terhadap EBT yang dihasilkan khususnya dari aspek eksploitasi dan pengkomersilan.

2.2 Permasalahan Terhadap EBT

Ekspresi budaya tradisional (EBT) telah dieksploitasi bukan hanya dalam konteks domestik namun dalam skala global tanpa menghormati ekspresi budaya tradisional (EBT) yang dimiliki oleh etnik-etnik tertentu. Kebiasaannya eksploitasi yang dilakukan akan menjejaskan bentuk dan fungsi asal ekspresi budaya tradisional yang dihasilkan yang mana sesetengah ciptaan EBT hanya digunakan bagi tujuan tertentu khususnya melibatkan amalan ritual atau sistem kepercayaan (bersifat ketuhanan) seperti yang ditekankan oleh Deepak (2008:197) iaitu:-

“ any handicraft carry a cultural heritage though the use of regional and traditional motifs, this cultivated sense of abstraction of Indian craftman may be attributed to their inherit spirituality and religiosity, which is evidenced by the fact that stone sculptures witnessed an unprecedented spur during Emperor Ashoka’s reign when they were used to propagate Buddhis”

Deepak (2008:197)

Ini menunjukkan bahawa EBT yang berunsurkan keagamaan juga dieksploitasi oleh organisasi yang mementingkan keuntungan. Kebiasaannya produk yang berasaskan EBT mempunyai nilai komersial dan nilai estetika yang tersendiri. Oleh itu, produk ini terdedah kepada beberapa ancaman antaranya eksploitasi dan pengkormersilan. Eksploitasi berlaku khususnya kepada etnik minoriti yang mempunyai produk EBT yang dapat membawa keuntungan kepada organisasi berkenaan.

Eksplotasi ini turut dirasai oleh masyarakat India dan Amerika Latin yang mana menurut (Nurse, 2010:80), muzik masyarakat asal telah dieksploitasi oleh pasaran gelap (*black market*) yang mana menyebabkan muzik asal atau tradisional hilang mengikut ekor masa yang mana muzik masyarakat minoriti khususnya dieksploitasi bagi kegunaan industri dengan mengambil tanpa memberikan sedikit sahuti mahupun penghargaan sepertimana yang diterangkan oleh Toynbee, B (2010:95). Selain daripada itu, terdapat juga eksploitasi ke atas alatan muzik yang telah dicipta hanya untuk tujuan tertentu namun telah dijadikan sebagai cenderahati seperti *key chain*. Oleh hal demikian pelbagai pihak mula mengambil perhatian kepada isu hak milik yang diperlukan bagi EBT, ini dikukuhkan lagi dengan pernyataan.

“..... There has been unauthorized adaptation reproduction and commercialization of expressions of TCEs, with no sharing of economic benefits and they have been used in ways that are insulting, degrading and culturally offensive.

(Dwivedi & Saroha, 2005: 308-309)

Di samping itu, di sebalik cerita dan lagu rakyat yang membawa kepada pedoman serta teladan yang dapat meningkatkan sahsiah diri. Perlindungan ke atas ekspresi budaya tradisional adalah perlu bagi sesebuah negara agar dikenali dengan kebudayaan yang dimiliki oleh sesebuah etnik atau komuniti dan yang paling penting mestilah penduduknya ini bermakna budaya yang dimiliki akan melambang kehidupan sebenar mereka. EBT kini telah mengalami perubahan dalam pelbagai aspek termasuk aspek identiti sosial komuniti berkenaan. Bagi beberapa negara EBT merupakan aspek yang penting yang mana dapat menarik kedatangan pelancong serta

meningkatkan tahap ekonomi dan pendapatan negara oleh itu EBT adalah sesuatu yang hidup, bergerak, serta berfungsi berbanding produk cenderahati. (WIPO Secreteriat, 1985:5) menekan eksploitasi dan perkembangan EBT disebabkan oleh beberapa faktor antaranya melalui faktor peningkatan teknologi, pada hari ini khususnya dalam bidang rakaman bunyi, penerbitan dan penyiaran serta sinematografi. Kesemua ini merupakan salah satu faktor eksploitasi terhadap ekspresi budaya tradisional yang dimiliki. Di Sarawak khususnya kebanyakan daripada produk EBT yang dihasilkan oleh etnik-etnik mempunyai nilai estetika serta maksud yang tersendiri yang mana tidak kesemua EBT yang dimiliki dapat digunakan dalam pelbagai keadaan khususnya yang melibatkan hubungan keagamaan.

Oleh itu, harta intelek perlu memainkan peranan bagi mengurangkan eksploitasi secara berterusan iaitu dengan menyediakan perlindungan dari segi perundangan yang mana dapat mengurangkan eksploitasi terhadap EBT yang dimiliki oleh sesebuah komuniti. Perlindungan dari aspek harta intelek juga dapat mengurangkan penghasilan produk palsu (*imitation*) berdasarkan motif-motif asal yang dihasilkan. Selain daripada, produk-produk ekspresi budaya tradisional juga sering menjadi inspirasi bagi industri hiburan, fesyen, penerbitan, kraf dan rekaan.

Di samping itu dunia kini dihujung jari yang mana setiap pergerakan menggunakan teknologi yang boleh digunakan untuk mengeksploitasi ke atas penciptaan EBT ini menekankan lagi perlunya perlindungan ke atas produk EBT. Sebagai contoh penggunaan motif bagi sesebuah etnik yang hanya digunakan bagi tujuan tertentu namun kesan daripada penggunaan teknologi menyebabkan motif-motif ini telah dieksploitasikan ke atas penggunaan *t-shirt*, perhiasan dan sebagainya. Ini menyebabkan maksud estetika motif berkenaan tidak lagi dipelihara dan akhirnya

generasi sekarang tidak akan mengetahui penggunaan sebenar motif berkenaan. Oleh itu, perlindungan perlu dilaksanakan bagi mengurangkan eksploitasi terhadap produk EBT komuniti masyarakat minoriti tersebut.

2.3 Perlindungan kepada Ekspresi Budaya Tradisional (EBT)

Perlindungan yang diberikan sebenarnya bagi menghalang agensi-agensi atau organisasi yang sesetengah daripadanya menyalahgunakan EBT masyarakat komuniti bagi mengaut keuntungan yang berlipat kali ganda. Isu perlindungan bagi Ekspresi Budaya Tradisional (EBT) mula diperdebatkan apabila pelbagai halangan dan cabaran yang dihadapi oleh kumpulan-kumpulan etnik tertentu khususnya bagi menjadikan hasil-hasil kraftangan dan sebagainya sebagai hak milik mutlak mereka yang akan melambangkan kebudayaan mereka yang unik dan istimewa. Sepertimana yang ditekankan oleh Andanda, (2012:549) bahawa sesebuah komuniti mempunyai keunikan dan keistimewaan yang tersendiri yang telah diperturunkan.

Perlindungan diberikan akibat berlakunya eksplotasi terhadap ekspresi budaya tradisional (EBT) secara berterusan, salah satunya pengkormesilan dan penyalahgunaan yang dilakukan secara tersembunyi oleh sesetengah pihak. Isu perlindungan bagi ekspresi budaya tradisional telah lama diperkatakan, khususnya di peringkat antarabangsa.

Aspek perundangan terhadap produk-produk ekspresi budaya tradisional (EBT) amat penting bagi memberikan perlindungan kepada keunikan sesebuah komuniti yang telah lama dimiliki. Perlindungan yang diberikan akan melindungi produk-produk TCE seperti tarian, lagu-lagu dan cerita rakyat serta motif-motif bagi produk kraftangan. Cerita dan lagu-lagu rakyat merupakan salah satu warisan budaya yang perlu dipelihara agar kandungan asal cerita atau lagu

yang dimiliki tidak diolah sewenang-wenangnya oleh agensi-agensi yang tidak bertanggungjawab. Aspek utama yang ditekankan terhadap perlindungan terhadap EBT iaitu agar generasi akan datang mengetahui cerita-cerita serta lagu-lagu rakyat yang mana sesetengah daripadanya menceritakan asal usul sesebuah komuniti itu.

Perlindungan terhadap ekspresi budaya tradisional juga harus menekankan aspek polisi atau undang-undang agar dapat mengesan dan mengelakkan eksplotasi golongan ketiga yang dinyatakan oleh WIPO. Booklet no.1, *IP protection to prevent unwanted use by others, community may wish to gain IP protection in order to actively exercise*. Selain daripada itu, aspek perundangan juga dijalankan bagi menghalang sebarang aktiviti pengkomersilan produk-produk warisan tanpa kebenaran komuniti yang asal.

Oleh itu, World Intellectual Property Organization (WIPO) mencadangkan agar EBT dilindungi bagi

a) Defensive protection of traditional signs and symbol

b) Prevention of false to authenticity and origin

c) Protection of handicraft

d) Protection of traditional literary against reproduction

Perlindungan dijalankan kerana terdapat pelbagai kes percabulan terhadap EBT dan TK oleh pihak-pihak yang tidak bertanggungjawab khususnya hanya untuk mengaut keuntungan serta mencapai matlamat organisasi. Tujuan utama perlindungan untuk menghalang percabulan terhadap EBT sekaligus memelihara serta memulihara EBT yang dimiliki agar tidak hilang.

2.4 Memelihara dan mengekalkan EBT

Jika syarat-syarat yang dikemukakan oleh WIPO tidak dipenuhi oleh sesuatu produk ekspresi budaya tradisional, adakah EBT yang dihasilkan dapat dilindungi daripada terus dieksploitasi? Jika ada bagaimana dan jika tiada adakah terdapat kaedah atau teknik lain yang dijalankan bagi melindungi EBT yang dimiliki?. Kesemua ciptaan yang dihasilkan perlu dipelihara dan dikekalkan agar tidak hilang sejajar dengan peredaran masa.

Semua pihak memainkan peranan yang penting namun menurut Andanda (2012: 549-550), walaupun sesebuah EBT atau ekspresi budaya tradisional telah mempunyai peraturan atau undang-undang yang tersendiri namun akibat daripada eksploitasi organisasi yang tidak bertanggungjawab akan menyebabkan masalah. Oleh itu, langkah yang drastik perlu dijalankan iaitu sesebuah etnik atau komuniti perlu melindungi ekspresi budaya tradisional yang dimiliki bukan hanya bergantung kepada peraturan atau perundangan semata-mata. Ini bermaksud wakil-wakil daripada etnik atau komuniti tertentu perlu memainkan peranan yang penting agar EBT yang dimiliki dapat dilindungi walaupun bukan bersifat keseluruhan namun dapat dipertahankan kerana etnik atau komuniti mempunyai hak untuk mengekalkan budaya tradisi yang dimiliki sejak berabad lamanya. Tambahan beliau lagi sesebuah komuniti mempunyai kuasa dan hak bagi melindungi, mengawal serta mengekalkan ekspresi budaya tradisional yang dimiliki.

EBT atau ekspresi budaya tradisional merupakan elemen yang sangat penting bagi melambangkan keunikan dan keistimewaan yang dimiliki oleh komuniti atau etnik. Namun langkah yang lebih dinamik diperlukan agar dapat menguatkuasakan EBT bagi sesebuah negara.

Oleh itu pihak WIPO khususnya menjalankan rakaman dan dokumentasi EBT yang terlibat yang mana rakaman dan pendokumentasian merupakan salah satu langkah dinamik yang dapat dijalankan sebagai kaedah bagi melindungi produk EBT (warisan dan kebudayaan tradisional). Oleh itu, pihak WIPO khususnya menjalankan rakaman dan dokumentasi produk EBT yang melibatkan proses merekod dan mendokumentasi memerlukan pembiayaan dan memakan waktu yang lama ekoran ekspresi budaya tradisional yang dimiliki dalam pelbagai bentuk. Akan tetapi, proses pembiayaan seharusnya ditanggung oleh pihak kerajaan serta pihak-pihak yang bertanggungjawab terhadap aspek budaya dan warisan. Selain daripada itu, dari aspek pemeliharaan dan pemuliharaan yang telah dinyatakan oleh Tzen Wong & Claudia (2011:4) iaitu aspek yang paling utama bagi pengawalan secara awal. Pemeliharaan secara sistem perundangan hanya memberikan penekanan kepada aspek “kebendaan atau harta” yang mana mempunyai nilai yang tertentu seperti juga EBT yang bersifat tak ketara (cerita rakyat) kerana ianya mempunyai perkaitan dengan komuniti asal serta pemeliharaan digunakan bagi mengawal aktiviti pengagihan dan perlindungan sumber utama komuniti minoriti. Terdapat beberapa langkah yang dapat diambil bagi memelihara ekspresi budaya tradisional (EBT) sebagai hak milik seperti mana yang dinyatakan oleh WIPO iaitu 1) Dapat memberikan perlindungan bagi menyokong pertumbuhan ekonomi sesebuah etnik; 2) Dapat menghalang eksploitasi barangan ke atas komuniti yang asal. Namun bagi mendapatkan perlindungan dalam harta intelek iaitu daripada konteks hak milik (*copyrights*).

Selain daripada itu, terdapat juga beberapa pihak menekankan bahawa menjalankan “*sui generis system*” sebagai kaedah yang ketiga selain daripada perundangan dibawah hak milik. Ini diperkatakan oleh Damodaran, (2008:509):

- a) *The first strand emphasised on protection of TK and cultural expression within the framework of IP laws covered by the TRIPS.*
- b) *The second strand laid stress on adjustments in non-IP laws including biodiversity conservation to secure TK protection.*
- c) *The third perspective argued for setting up a sui generis system.*

Pernyataan yang ini disokong oleh WIPO yang juga mencadangkan agar mengadakan “*sui generis system*” yang bermaksud salah satu pendekatan yang dijalankan bagi merapatkan perbezaan antara hak milik dengan konsep pemilikan dalam kalangan masyarakat khususnya. Selain itu dapat mengenalpasti komponen-komponen yang diperlukan. Tambahan lagi, telah banyak negara telah menggunakan sistem ini bagi mengurangkan jurang perhubungan tersebut.

Menurut Bizer, (2011:1) yang menjelaskan bahawa sistem sui generis digunakan bagi menghalang pihak-pihak yang tidak bertanggungjawab mengeksploitasi EBT atau ekspresi budaya tradisional yang dimiliki khususnya bagi menghalangkan orang ketiga namun akan menimbulkan pelbagai persoalan yang mana adakah sesuai EBT dilindungi di bawah hak milik atau terdapat satu undang-undang yang sesuai untuk melindungi EBT.

Di samping itu dapat membentuk satu dasar baru yang mana dasar tersebut perlu mengambil perhatian terhadap keperluan komuniti dari aspek pengarang dan pemilik khususnya bagi cerita rakyat. Perlu diambil kira adakah ia berkaitan dengan harta intelek dan perlukah dilindungi? Setelah itu, perlu mengenalpasti keperluan atau elemen yang diperlukan bagi

membolehkan penghasilan dikategorikan sebagai EBT serta dapat dilindungi. Seterusnya setelah dikenalpasti perlulah menganalisis pilihan yang telah dicapai, adakah sesuai ekspresi budaya tradisional (EBT) diberikan perlindungan yang berlainan daripada akta yang telah sedia ada?

Jika perlu adakah relevan penguatkuasaannya?. Oleh hal demikian, pihak tertentu perlu menentukan adakah sesuai EBT diletakkan di bawah akta yang berlainan dan perlulah mengenalpasti apakah program atau langkah yang dapat diambil bagi meletakkan EBT dalam posisi yang berbeza. Langkah terakhir bagaimana ingin menubuhkan satu sistem yang dapat memberikan perlindungan secara menyeluruh bukan hanya mencakupi domestik namun turut melibatkan peringkat antarabangsa. Di samping itu, pemeliharaan perlu dilaksanakan bagi menghalang daripada pihak ketiga menggunakan EBT dengan sewenangnyanya serta mendapatkan pemeliharaan daripada undang-undang sepertimana yang diperkatakan oleh Andanda, (2012:547).

2.5 Cerita Rakyat (*Folklore*)

Sastera lisan atau tradisi lisan merupakan satu teknik penceritaan yang disampaikan secara berperingkat (turun temurun). Kandungan penceritaan disampaikan dalam ungkapan berbentuk nyanyian, gurindam, seloka, cerita rakyat, lagu serta peribahasa. Sastera lisan merupakan satu-satunya peninggalan yang menerangkan cara kehidupan masyarakat Sarawak yang telah lama wujud. Melalui kaedah ini masyarakat dapat menyampaikan pengetahuan kepada generasi sebagai warisan budaya.

Tradisi lisan adalah satu-satunya peninggalan cara kehidupan masyarakat tradisi Sarawak. Di antara tinggalan tradisi itu ada yang telah ditulis dalam bentuk manuskrip atau buku oleh

pengkaji-pengkaji yang pakar dalam pengajian tradisi lisan. Othman Daya, (2006:1) menyatakan bahawa tradisi lisan mempunyai dua corak iaitu berbentuk cerita dan bukan cerita. Berbentuk cerita boleh dikenal pasti seperti cerita-cerita penglipur lara atau cerita-cerita biasa (*tales*), lagenda (*legends*), epik (*epics*), mitos (*myths*), balada (*ballads*) dan memoral (*memorante*). Manakala bentuk yang bukan bercorak pula seperti peribahasa, puisi, nyanyian, , pantun, serta teka-teki. Masyarakat Sarawak khususnya masyarakat luar bandar menganggap tradisi lisan merupakan satu-satunya bentuk perhubungan yang dapat mengeratkan perhubungan antara satu sama lain.

Masyarakat tradisional khususnya masyarakat Sarawak rapat dan akrab dengan alam semulajadi. Hal ini demikian kerana ketika era atau zaman berkenaan, masyarakat sering berinteraksi dengan alam sekeliling seperti di lautan, di hutan, bendang, dan gunung ganang. Menurut (Harun, 1989:115), penggunaan lambang daripada alam diketahui bagi memahami maksud bagi sesuatu khususnya bagi pantun dan cerita rakyat. Lantaran itulah pantun yang dihasilkan dahulu amat berkait rapat dengan alam semulajadi yang berfungsi sebagai sumber pengajaran dan nasihat.

Cerita-cerita tradisi lisan disampaikan secara lisan oleh penceritanya, dengan hal yang demikian sudah tentu akan berbeza dari cerita yang bertulis. Ini disebabkan cerita-cerita lisan bukannya kepunyaan golongan atau individu berkenaan namun kepunyaan keseluruhan masyarakat. Namun M.Dorson (1973:574) membahagikan *folklore* dan *folklife* kepada empat bahagian besar iaitu:

- i) Pertama kesusasteraan lisan yang merangkumi semua jenis aktiviti lisan.

- ii) Kedua sebagai budaya benda (*material culture*) bukan hanya bersifat benda tetapi juga melibatkan kepakaranyang digunakan untuk menghasilkan sesuatu yang diwarisi
- iii) Ketiga, adat istiadat seperti adat istiadat membina rumah, permainan rakyat dan sebagainya.
- iv) Keempat seni persembahan rakyat termasuk tarian dan nyanyian tradisional dan sebagainya.

Menurut Othman Daya (2006:173), cerita rakyat merupakan sebahagian dari sastera rakyat yang diperturunkan dari generasi ke generasi melalui lisan. Hasil kreatif golongan rakyat desa (golongan bertani) yang sederhana hidupnya ini selain bertujuan untuk hiburan, cerita rakyat juga bertujuan sebagai nasihat dan pendidikan secara tidak formal kepada ahli-ahli dalam masyarakatnya. Nilai-nilai moral dan etika diserapkan ke dalam cerita khususnya cerita yang melibatkan golongan kanak-kanak yang jelas memperlihatkan kesedaran untuk menyampaikan pendidikan moral terutama melalui watak dan plot cerita seperti Bawang Putih Bawang Merah, Sang Kancil, Puteri Gunung Ledang serta Si Tanggang dan sebagainya.

Mengikut klasifikasi yang telah dilakukan cerita rakyat termasuk dalam kelompok sastera rakyat yang berbentuk naratif atau cerita. Melalui jenis cerita-cerita yang disebutkan Sarawak menonjolkan unsur-unsur etika dan moral. Istilah moral lebih menekankan kepada perlakuan seseorang iaitu berdasarkan kepada individu berkenaan. Manakala etika melibatkan aspek nilai moral dalam satu-satu perlakuan serta dapat dapat menentukan perlakuan seseorang.

Apabila mempersoalkan tentang cerita rakyat Sarawak merupakan sesuatu yang sangat kompleks. Cerita rakyat merupakan salah satu aspek yang sering dijadikan sebagai bahan pendidikan khususnya daripada jalan ceritanya yang menekankan aspek nilai murni seseorang masyarakat. Cerita rakyat biasanya menceritakan tentang adat resam tradisional, cerita lagenda

serta mitos sama ada mitos lagenda atau tidak. Kebiasaannya cerita rakyat akan disampaikan dalam bentuk lisan iaitu percakapan atau lebih tepat penghantaran maklumat secara lisan antara masyarakat atau penduduk setempat yang mana ia menjadi topik yang sangat penting.

Cerita rakyat juga merupakan cerita yang bersifat tradisional serta dongeng. Cerita rakyat yang dihasilkan biasanya akan diperdengarkan oleh golongan tua kepada golongan muda bagi mendidik mereka jika mereka melakukan kesalahan. Cerita rakyat yang dihasilkan tidak dapat dibuktikan kesahihnya kerana sifat cerita rakyat itu sendiri yang sentiasa berubah-ubah mengikut persekitaran dan masa. Menurut Martha & Stephens (2005:1-2), cerita rakyat wujud di kawasan-kawasan pinggir bandar dan kawasan luar bandar khususnya dalam komuniti yang besar. Selain daripada itu, cerita rakyat biasanya hadir dalam pelbagai jenis komunikasi tidak rasmi, secara lisan (teks lisan dan bertulis), secara adat istiadat (tingkah laku, ritual) atau dari segi bahan (objek fizikal). Cerita rakyat akan melibatkan nilai, tradisi, cara berfikir serta kelakuan sesebuah komuniti. Contohnya cerita berkenaan pahlawan yang mana menggambarkan bahawa kelompok masyarakat berkenaan terdiri daripada penduduk yang gagah perkasa yang menyebabkan komuniti lain menjadi segan terhadap kelompok etnik berkenaan. Kewujudan cerita rakyat sebegini menyebabkan penyebaran maklumat kepada kelompok etnik yang lain. Secara tidak langsung ianya menonjolkan keistimewaan etnik tersebut.

Menurut Klein (1991:5711), cerita rakyat mempunyai empat makna asas iaitu pertama, ia menandakan riwayat lisan dan lain-lain bentuk budaya ekspresif vernakular. Kedua, cerita rakyat atau "*folkloristics*" khususnya dari aspek akademik yang menumpukan kepada kajian mengenai fenomena. Seterusnya asas yang ketiga, dalam penggunaan sehari-hari, kadang-kadang cerita rakyat menggambarkan fenomena "*folkloric*" berwarna dikaitkan dengan industri muzik,

pelancongan, dan fesyen dan yang terakhir ia melibatkan mitos, cerita rakyat boleh membawa makna kepalsuaan.

Di samping itu, cerita rakyat merupakan salah satu seni tradisional yang berbentuk sastera, pengetahuan, dan amalan yang sebahagian besarnya melalui komunikasi lisan serta dari aspek tingkah laku. Setiap kumpulan etnik mempunyai identiti etnik yang tersendiri seperti dari aspek kepercayaan (amalan dan ritual), tradisi sesebuah etnik kumpulan, kaedah mengubati penyakit, penghasilan produk kraf tangan serta penghasilan lagu, puisi, pantun, teka-teki dan sebagainya. Kesemuanya menceritakan tentang keistimewaan yang dimiliki oleh etnik berkenaan.

Secara amnya cerita rakyat merupakan sastera yang disampaikan melalui lisan (percakapan) dan Sarawak sangat popular dalam kalangan masyarakat dahulu. Kebiasaannya cerita rakyat berbentuk cerita yang berbentuk dogeng, balada, epik, peribahasa, serta teka-teki. Kajian terhadap penghasilan cerita rakyat telah banyak dijalankan khususnya konteks luar negara, namun jika di Sarawak khususnya Sarawak kajian terhadap perlindungan bagi cerita rakyat belum lagi dijalankan. Kajian berkenaan cerita rakyat mula dijalankan pada abad ke-19 dan menumpukan kepada penduduk luar bandar kerana belum dieksploitasi oleh teknologi moden.

Penghasilan cerita rakyat sebenarnya bagi Sarawak beberapa matlamat antaranya untuk mengenali adat resam lama (kuno) serta kepercayaan. Sinonimya cerita rakyat yang dihasilkan akan menghubungkan masyarakat dengan budaya warisan khususnya budaya warisan dari masa lalu daripada cerita rakyat seperti mana yang ditekankan oleh William, (1988:101):

“ Surely no other discipline is more concerned with linking us to the cultural heritage from the past than is folklore; no other discipline is more

concerned with revealing the interrelationships of different cultural expressions than is folklore; and no other discipline is so concerned ...with discovering what it is to be human. It is this attempt to discover the basis of our common humanity, the imperatives of our human existence that puts folklore study at the very center of humanistic study”

Di samping itu, cerita rakyat juga merupakan kategori “*mutacultural*” yang digunakan untuk menandakan sesuatu *genre* dan amalan-amalan tertentu khususnya dalam masyarakat moden sebagai tidak moden. Cerita rakyat sering kali berubah-ubah mengikut peredaran masa serta persekitaran sekeliling. Cerita rakyat akan menerima penambahan serta perubahan khususnya dari aspek jalan cerita yang mana perubahan dan penambahan dilakukan berdasarkan kumpulan etnik yang kecil. Cerita rakyat bersifat tradisional namun ada juga yang bersifat moden tetapi masih menekankan ciri-ciri tradisional. Penekanan ciri-ciri tradisional kerana sifat cerita rakyat yang terikat dengan tradisional serta berlakunya penambahan dan perubahan terhadap fokus cerita yang dihasilkan. Cerita rakyat sangat berkait rapat dengan alam sekitar serta nilai murni khususnya bagi sesebuah etnik yang bersifat minoriti. Kumpulan minoriti merupakan kumpulan etnik yang kecil yang mana penghasilan cerita rakyatnya mempunyai pengaruh daripada kumpulan etnik majoriti.

Terdapat beberapa kategori dalam penghasilan cerita rakyat antaranya penekanan dalam aspek pendidikan, moral serta keagamaan. Cerita rakyat di Sarawak khususnya dihasilkan bagi memberikan serta menonjolkan nilai-nilai murni seperti cerita Sang Kancil dan Pak Pandir yang mana cerita Sang Kancil menekankan aspek kepentingan terhadap nilai-nilai moral serta perhubungan sesama masyarakat. Penekanan kandungan atau unsur cerita berbeza bagi cerita

rakyat yang terdapat di Sarawak iaitu kebanyakan cerita rakyat yang dihasilkan menekankan aspek keberanian, pahlawan serta keagamaan seperti cerita long ging mencuri padi, apai salui mencari madu lebah, siak magiman dan dasan maganda dan sebagainya. (Juson Rutan, 2009:3-251).

Setiap penghasilan produk yang berasaskan ekspresi budaya tradisional (EBT) mengalami beberapa kekangan khususnya dari aspek eksploitasi terhadap kandungan dan makna di sebalik cerita rakyat dimiliki oleh sesebuah etnik atau masyarakat. Bagi penghasilan cerita rakyat yang terdapat di Sarawak, cabaran utama yang dihadapi bagaimana untuk menentukan hak milik ke atas cerita yang dihasilkan. Hal ini demikian kerana terdapat beberapa cerita rakyat yang dimiliki mempunyai persamaan jalan cerita namun berbeza versi seperti versi Iban, Bidayuh, Melanau serta Orang Ulu.

2.6 Hak milik

Hak milik merupakan titik utama bagi harta intelek khususnya dalam penghasilan kebudayaan yang juga memainkan peranan penting dalam sistem penghasilan budaya era globalisasi. Walaupun bentuk-bentuk harta intelek yang lain memainkan peranan seperti cap dagangan (*trademark*) yang sering digunakan bagi melindungi penghasilan produk namun bagi ekspresi budaya tradisional, Akta Hak Milik (*Copyright Act*) merupakan salah satu akta yang dapat melindungi produk-produk yang dihasilkan khususnya produk yang berasaskan EBT.

“Although other form of IP, such as trademarks, has some relevance in the realm of cultural production, copyright is by far the most significant of

these. We can make a preliminary definition along these lines. Copyright is a type of property in symbolic products (“texts” in the language of cultural Studies) which is specified according to law)”

Toynbee. B, (2010:86)

Pemilikan terhadap ekspresi budaya tradisional ianya bukan hanya berbentuk ketara namun juga tidak ketara. Isu hak milik kepada pemilik dan pencipta asal karya yang melibatkan ekspresi budaya tradisional menjadi perbualan hebat khususnya dalam kalangan organisasi berasaskan kesenian dan kebudayaan serta pengumpul bahan-bahan kebudayaan yang mana Perbadanan Harta Intelek Malaysia (MyIPO), turut menegaskan bahawa aspek hak milik (*ownership*) akan diberikan secara automatik kepada pemilik asal namun terdapat beberapa kajian yang menekan bahawa jika ekspresi budaya tradisional (EBT) diletakkan di bawah Akta Hak Cipta (*Copyright Act 1987*) produk-produk yang telah dihasilkan perlu memenuhi beberapa kriteria yang telah diselaraskan oleh Perbadanan Harta Intelek Malaysia barulah ianya dapat dikategorikan dalam *Copyright Act 1987* serta dapat diberikan perlindungan yang selayaknya.

2.7 Rumusan

Kesimpulannya, harta intelek merupakan satu isu yang hangat diperkatakan ekoran pelbagai kes timbul daripada penentuan hakcipta dan pernyataan kebudayaan tradisional. Kedua-duanya perlu diberi perlindungan kepada pengkarya atau pereka untuk memastikan karya dan produk mendapat perlindungan. Hal ini sejajar dengan peranan harta intelek iaitu memberi perlindungan terhadap hasil ciptaan pengkarya atau pencipta melalui undang-undang tanpa ancaman daripada pihak luar. Dengan wujudnya Akta Hakcipta 1987 di Malaysia, karya seni dapat dilindungi hak eksklusif sama ada bentuk, cara, idea atau maklumat, pengkarya dapat dilindungi melalui pengawalan penggunaan sesuatu pernyataan yang boleh terdiri daripada karya-karya kreatif, intelektual atau berseni. Selain itu, melalui harta intelek, pernyataan kebudayaan tradisional seperti cerita rakyat, lagu tradisional, tarian sesebuah kaum, pakaian tradisional, seni bina dan sebagainya dapat dilindungi dan diwarisi dari generasi ke generasi untuk mencerminkan dan mengenalpasti sesebuah masyarakat.

Selain itu, budaya dan identiti warisan budaya dapat dipelihara melalui interaksi antara masyarakat. Oleh itu, melalui harta intelek khususnya *copyrights* (hak cipta), seni tradisional dan kontemporari yang dahulu menjadi bahan asal sebagai bukti hak cipta dilindungi. Dalam bab seterusnya iaitu bab tiga akan mendedahkan rekaan penyelidikan, instrumen, serta teknik pengumpulan data.

BAB III

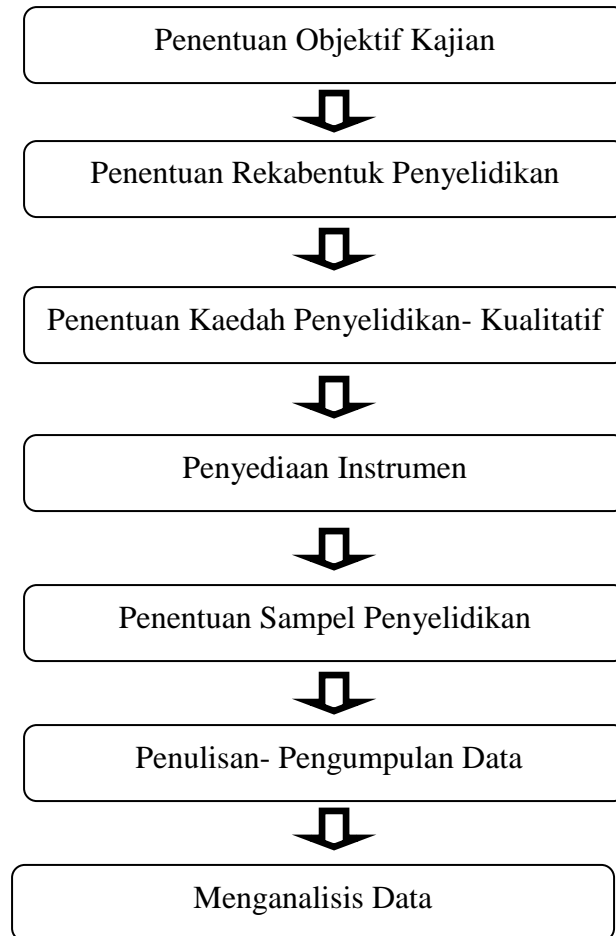
METODOLOGI PENYELIDIKAN

3.0 Pendahuluan

Bab ini membincangkan tentang metodologi penyelidikan iaitu perbincangan mengenai rekaan penyelidikan, kaedah penyelidikan, instrumen penyelidikan, data analisis yang digunakan serta limitasi penyelidikan. Kaedah penyelidikan yang digunakan bertujuan melihat kesesuaian ekspresi budaya tradisional (EBT) yang bersifat tak ketara khususnya cerita rakyat yang terdapat di Sarawak dilindungi sebagai salah satu komponen dalam harta intelek yang memfokuskan kepada *Copyright Act* 1987 serta cabaran-cabaran yang dihadapi. Secara keseluruhan penyelidikan ini menggunakan pendekatan penyelidikan secara kualitatif. Penyelidikan secara kualitatif merupakan sejenis penyelidikan secara saintifik bagi memahami maklumat tentang kebudayaan khususnya mengenai nilai, pendapat, tingkah laku dan konteks populasi yang tertentu (Robbin, D, 2009:25). Pendekatan kualitatif digunakan dalam penyelidikan ini kerana ia merupakan salah satu kaedah yang sistematik bagi menerangkan, memerhati dan menganalisis gaya hidup, norma, sosial dan amalan individu serta kumpulan, nilai dan kepercayaan yang wujud. Kekuatan penyelidikan kualitatif adalah ia berupaya untuk memberikan penerangan teks yang berbentuk kompleks.

3.1 Prosedur Penyelidikan

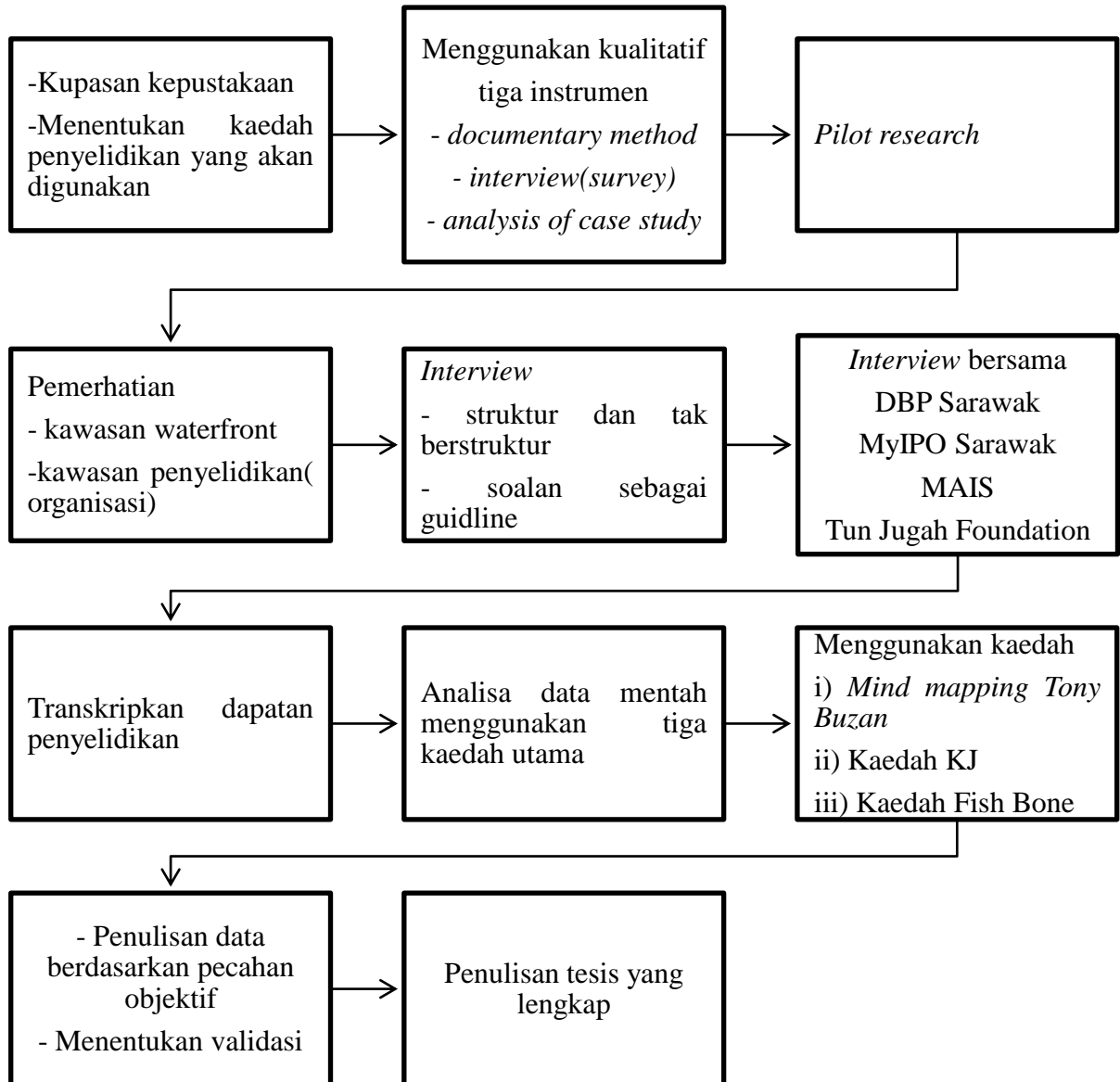
Prosedur-prosedur berikut telah diikuti oleh penyelidik untuk menjalankan penyelidikan ini

Carta 1.1: Prosedur Penyelidikan

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

3.2 Proses Awal Pengumpulan Data

Carta 1.2 : Proses Awal Pengumpulan Data

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

3.3 Rekaan Penyelidikan

Rekaan penyelidikan memberi penerangan tentang kerangka, strategi yang menentukan prosedur penyelidikan yang meliputi aspek pendekatan penyelidikan, persampelan, pengumpulan data, teknik memproses dan menganalisis data serta penulisan. Rekaan penyelidikan merupakan kaedah yang mengemukakan tentang kekuatan dan kelemahan kaedah penyelidikan yang digunakan khususnya bagi menjawab persoalan dan objektif penyelidikan yang ditetapkan. Penyelidikan ini menggunakan penyelidikan secara kualitatif. Kumar (1999:10), menyatakan bahawa penyelidikan secara kualitatif merupakan satu teknik penyelidikan bagi menghuraikan tujuan dalam penyelidikan berdasarkan kepada situasi, fenomena, masalah serta analisis yang telah dijalankan oleh bagi memahami sesuatu fenomena berdasarkan pernyataan masalah yang dihadapi.

Creswell, (2009:3), menyatakan bahawa rekaan penyelidikan mempunyai tiga bentuk pendekatan yang utama iaitu pendekatan secara kualitatif, kuantitatif serta campuran (kualitatif dan kuantitatif). Bagi penyelidikan secara kualitatif, penyelidik menghuraikan permasalahan penyelidikan bagi memahami sesuatu secara *exploring a concept or phenomena*. Penyelidikan secara kualitatif merupakan *exploratory* dan biasanya penyelidik menggunakannya bagi meneroka fokus penyelidikan berdasarkan pembolehubah yang biasanya tidak diketahui.

Pendekatan kualitatif khususnya *exploratory research* digunakan bagi menambahkan maklumat tentang subjek penyelidikan serta melihat kesesuaian daripada bahan-bahan bacaan serta melalui temubual terhadap subjek utama penyelidikan. Bagi penyelidikan ini, maklumat berkenaan ekspresi budaya tradisional (EBT) yang terdapat di Malaysia, permasalahan yang

dihadapi serta bentuk-bentuk perlindungan yang diperolehi sejajar dengan maklumat yang diperolehi ketika menganalisa *literature review* tentang ekspresi budaya tradisional (EBT) yang terdapat di luar negara. Di peringkat antarabangsa isu berkaitan ekspresi budaya tradisional (EBT) sangat diutamakan dan ketika pembacaan dijalankan terdapat beberapa penyelidikan lepas menekankan aspek perlindungan tertentu terhadap ekspresi budaya tradisional (EBT). Oleh itu, penyelidikan ini ingin melihat dan meneroka berkaitan ekspresi budaya tradisional (EBT) yang dimiliki serta adakah bentuk perlindungan seperti yang diperkatakan oleh penyelidikan lepas dapat dijalankan dalam konteks Malaysia khususnya Sarawak.

3.4 Kaedah Penyelidikan

Bilangan penyelidikan lepas yang terhad bagi subjek utama penyelidikan ini iaitu mengenai ekspresi budaya tradisional (EBT) di Malaysia, menyebabkan penyelidikan ini berbentuk *exploratory research*. Hal ini demikian kerana definisi dan maksud, bentuk-bentuk eksploitasi bahan-bahan ekspresi budaya tradisional kaum minoriti di luar negara serta jenis-jenis perlindungan yang dapat diberikan dalam aspek harta intelek telah pun dihuraikan dalam pelbagai penulisan. Namun begitu, kekurangan maklumat mengenai definisi serta perlindungan produk-produk ekspresi budaya tradisional (EBT) sebagai salah satu komponen dalam sistem harta intelek di Malaysia khususnya di Sarawak masih belum dikenal pasti lantas ia mendorong penyelidikan ini kepada *exploratory research*. Penyelidikan ini menggunakan pendekatan secara kualitatif untuk mengkaji kesesuaian *Copyright Act 1987* bertindak sebagai badan perlindungan kepada produk-produk ekspresi budaya tradisional (EBT) khususnya bersifat tak ketara memfokuskan kepada cerita rakyat. Cerita rakyat dijadikan fokus bagi mewakili produk ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara. Bagi menjawab persoalan penyelidikan ini,

documentary method (library research), survey and interview serta *analysis of case studies* dijalankan serta digunakan sebagai instrumen penyelidikan yang utama.

3.5 Instrumen Penyelidikan dan Teknik Pengumpulan Data

Penyelidikan ini dijalankan secara pendekatan kualitatif yang mana mengikut kepada rekaan penyelidikan secara *exploratory research*. *Exploratory research* merupakan satu pendekatan yang digunakan dalam penyelidikan kualitatif jika fokus atau subjek penyelidikan tidak mempunyai maklumat yang mencukupi serta tidak tepat. Menurut S.Sarantakos (1993:115) bagi *exploratory research* terdapat tiga kaedah mengumpulkan data yang utama iaitu:

“....*exploratory studies can take many forms, depending on the nature of the main study, the purpose of the research, the study subject, the state of knowledge in the area of investigation and more specifically on the purpose of exploration such as review of available literature (documentary method), expert survey (interview), and analysis of case studies*”

Bagi penyelidikan secara *exploratory research*, ianya digunakan bagi menambahkan maklumat tambahan kepada subjek penyelidikan ekoran kekurangan bahan-bahan bacaan. Bagi penyelidikan ini terdapat tiga kaedah penyelidikan yang digunakan untuk mendapatkan data atau maklumat iaitu melalui *interview (expert survey)* dan *library research* serta *analysis case study*. Bagi pengumpulan maklumat dalam penyelidikan ini, penyelidik telah menjalankan analisa terhadap kajian kepustakaan (*documentary method*) terlebih dahulu bagi mengetahui apakah yang dimaksudkan dengan ekspresi budaya tradisional (EBT) yang terdapat di Malaysia khususnya

Sarawak serta pembahagian jenis dan sifat-sifat produk ekspresi budaya tradisional. Penyelidik terlebih dahulu mengumpulkan maklumat dengan menjalankan kajian perpustakaan pada bulan November 2013 hingga Mac 2014 yang mana dimulakan dengan mencari jurnal, artikel serta bahan-bahan bacaan yang lain yang menyentuh mengenai tajuk penyelidikan secara langsung atau tidak langsung.

Pada awal bulan Disember 2013, penyelidik telah mula menjalankan analisis terhadap kajian kepustakaan di Perbadanan Perpustakaan Awam negeri Terengganu, kerana penyelidik belum mendaftar sebagai pelajar pascasisawah di UNIMAS, namun maklumat tentang tajuk penyelidikan tidak ditemui walaupun penyelidik ingin melihat maklumat-maklumat yang berkaitan dengan tajuk pemyelidikan secara umumnya. Maklumat tentang penyelidikan diperolehi daripada bacaan berdasarkan buku, artikel serta jurnal. Seperti kebiasaannya kandungan maklumat bahan bacaan yang diperolehi tidak memfokuskan kepada tajuk penyelidikan, oleh itu tambahan bahan bacaan perlu diperluaskan dengan mengunjungi beberapa perpustakaan dan organisasi yang mempunyai maklumat tentang tajuk penyelidikan. Pada awal bulan Febuari 2014, penyelidik mula mendapatkan maklumat bahan bacaan daripada perpustakaan UNIMAS serta mencakupi Perpustakaan Negeri Sarawak, Arkib Malaysia Cawangan Sarawak serta Majlis Adat Istiadat Sarawak.

Kesemua bahan bacaan yang diperoleh dianalisis bagi memenuhi keperluan bahagian penyelidikan. Walaupun bahan bacaan yang diperolehi menyentuh mengenai subjek penyelidikan namun penyelidik masih perlu melakukan lanjutan pembacaan khususnya bagi menyokong permasalahan yang wujud. Oleh itu *analysis case study* dijalankan iaitu bahan bacaan tambahan dicari melalui kandungan rujukan yang terdapat dalam jurnal, artikel serta buku yang dibaca.

Melalui lanjutan bahan bacaan yang dijalankan, penyelidik mendapati bahawa terdapat beberapa bahagian dalam kandungan penyelidikan mempunyai persamaan dan perbezaan namun tidak ketara. Perbezaan kandungan penting bagi mengetahui tentang perbezaan aspek yang disentuh adakah perbezaan yang dinyatakan dapat menambahkan maklumat bahan bacaan. Melalui analisa terhadap kajian kepustakaan juga mendedahkan kepada penyelidik bentuk-bentuk perlindungan yang telah diberikan kepada produk-produk berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional (EBT). Di samping itu, kaedah ini membantu dari aspek pemilihan topik atau fokus penulisan yang menyumbang kepada rangka penyelidikan yang digunakan. Rangka penyelidikan dihasilkan berdasarkan analisa kajian kepustakaan kerana maklumat mengenai definisi dan sifat-sifat ekspresi budaya tradisional (EBT), serta bentuk perlindungan dalam komponen harta intelek khususnya di Malaysia. Hasil daripada analisa kajian kepustakaan yang dijalankan penyelidik memperoleh fokus utama permasalahan dan teknik yang sesuai digunakan bagi menjawab permasalahan dan persoalan yang timbul.

Setelah analisa kajian kepustakaan dijalankan (*documentary method*) dan *analysis case study*, penyelidik menjalankan *interview*. *Interview* dijalankan berdasarkan penemuan daripada analisa kajian kepustakaan. Bagi penyelidikan ini *interview* dijalankan bagi mengetahui jenis-jenis cerita rakyat Etnik Iban. Cerita rakyat Etnik Iban dipilih kerana etnik di Sarawak majoritinya berasal daripada Etnik Iban. Oleh itu, hanya cerita etnik ini difokuskan jika cerita rakyat yang dimiliki oleh kumpulan etnik bermaksud cerita rakyat kumpulan etnik yang lain juga menghadapi masalah yang sama. Ujian awal dijalankan bagi mengumpulkan data dan prosedur untuk mengenalpasti dan membendung masalah. Selain itu, kaedah ini juga digunakan bagi memberi peluang untuk semakan kepada instrumen dan prosedur pengumpulan data untuk

memastikan bahawa soalan yang bersesuaian dapat dikemukakan. Oleh itu, *pilot research* turut dijalankan.

3.5.1 Pemerhatian

Menurut Othman Lebar (2006:110), menyatakan bahawa pemerhatian digunakan bagi menguji interaksi kompleks dalam latar sosial sebenar. Antara manfaat daripada kaedah pemerhatian penyelidik dapat memahami serta mengalami sendiri aktiviti-aktiviti yang dirancang dan menjadikan dapatan pemerhatian lebih sahih. Cara atau kaedah yang digunakan dapat memperolehi maklumat-maklumat yang tersembunyi atau tidak dijangka secara mendalam. Pemerhatian dilakukan bagi memudahkan penyelidik untuk mengetahui bentuk-bentuk eksploitasi serta penyalahgunaan terhadap produk berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional (EBT) di kawasan Kuching (Waterfront). Ketika pemerhatian dijalankan kaedah *fieldnotes* digunakan serta rakaman terhadap aktiviti juga dilakukan.

3.5.2 Temubual (*interview*)

Hasil daripada *documentary method (review of literature review)*, penyelidik mengetahui definisi, ciri-ciri, sifat-sifat, permasalahan yang dihadapi oleh produk-produk ekspresi budaya tradisional (EBT), penyelidik mula menetapkan beberapa *interview* berdasarkan organisasi yang berbeza. Pemilihan organisasi yang berlainan bagi menjawab kesemua permasalahan dan objektif penyelidikan yang telah ditetapkan. *Guide interview question* digunakan ketika menemu bual informan-informan yang telah dikenal pasti agar maklumat yang diperolehi sah dan tepat. Sebelum penyelidik menemu bual informan, penyelidik telah memberikan soalan-soalan yang berkaitan fokus penyelidikan terlebih dahulu melalui email. Soalan diberikan terlebih dahulu kerana istilah ekspresi budaya tradisional (EBT) iaitu istilah utama dalam penyelidikan kurang diketahui oleh informan. Ketika *interview* dijalankan bersama-sama informan, penyelidik merujuk soalan yang telah diberikan namun bagi merapatkan hubungan, penyelidik mencampurkan soalan yang berstruktur dan tak berstruktur. Campuran bentuk soalan digunakan bagi mendapatkan maklumat yang dapat menjawab kepada permasalahan penyelidikan serta objektif penyelidikan yang telah ditetapkan. Biasanya ketika *interview* dijalankan, rakaman suara dijalankan agar maklumat yang dinyatakan oleh informan tidak tercicir kerana catatan yang dilakukan kadang kala tidak mencakupi keseluruhan maklumat ketika *interview* dijalankan. Setelah temubual dijalankan, maklumat yang telah dikutip dan dikumpulkan perlulah didokumentasikan agar maklumat yang diperolehi tidak tercicir dan selanjutnya menjadi bahan analisa.

Bentuk temubual berstruktur dan tidak berstruktur turut digunakan. Penggunaan bentuk temubual ini berdasarkan keadaan ketika sesuatu temubual dijalankan. Setelah bentuk temubual

dikenalpasti, oleh itu penyelidik mula menetapkan beberapa tarikh temubual bersama-sama informan. Penetapan tarikh yang awal bagi memudahkan informen bagi menyediakan sebarang maklumat kepada penyelidik. Lazimnya ketika temubual (*face-to-face*) dijalankan, soalan yang telah disediakan tidak akan diikuti oleh hal demikian soalan tidak berstruktur perlu digunakan walaupun tidak mengikuti aturan soalan yang telah disediakan. Soalan tidak berstruktur juga digunakan bagi mewujudkan pertalian yang rapat antara informen dengan penyelidik.

Temubual tersebut dijalankan bagi mendapatkan maklumat yang tepat mengenai cerita rakyat yang wujud dalam kalangan etnik Iban di Sarawak. Ketika temubual dijalankan perakam suara digunakan kerana bahasa yang digunakan sukar difahami oleh penyelidik. Oleh itu, penyelidik menggunakan Kamus Dewan dan juru alih bahasa bagi memahami maklumat yang diperolehi. Sebelum menjalankan temubual penyelidik telah mengenalpasti beberapa organisasi yang dapat memberi maklumat dan dapatan data yang mencakupi keseluruhan objektif dan permasalahan penyelidikan. Oleh itu, penyelidik telah menetapkan beberapa susunan organisasi bagi mendapatkan maklumat yang tepat berkenaan fokus penyelidikan.

Sebelum temubual dijalankan bersama pegawai-pegawai di Majlis Adat Istiadat Sarawak, penyelidik juga menetapkan temubual dengan pegawai di Dewan Bahasa dan Pustaka Malaysia Cawangan Sarawak, yang mana fokus temubual terhadap pengumpulan bahan-bahan bahasa dan sastera khususnya melibatkan cerita rakyat. Koleksi asal cerita rakyat diperlukan agar dapat mengetahui pemilik asal cerita rakyat yang telah dihasilkan oleh etnik Iban di Sarawak. Bahan-bahan cerita rakyat ini penting bagi membolehkan penyelidik mengetahui jumlah keseluruhan cerita rakyat yang dimiliki serta kandungan cerita yang dihasilkan. Kandungan cerita rakyat diperlukan bagi melihat faktor yang menyumbang kepada penghasilan cerita rakyat. Setelah

maklumat berkenaan cerita rakyat diperolehi, kemudian pada awal bulan Mac 2014, penyelidik telah berjumpa salah seorang informen iaitu pegawai di Majlis Adat Istiadat Sarawak pada 23 Mac. *Appoitment* dijalankan bersama pegawai berkenaan bagi mengetahui jenis-jenis ekspresi budaya tradisional yang dimiliki oleh etnik Iban. Temubual dijalankan agar dapat memberi gambaran awal kepada penyelidik tentang skop utama penyelidikan serta data yang perlu diperolehi khususnya. Ketika itu, penyelidik ingin mengetahui apakah bentuk-bentuk ekspresi budaya tradisional yang terdapat bagi etnik-etnik di Sarawak khususnya etnik Iban. Ketika itu, beberapa maklumat dicatatkan bagi membendung masalah pengumpulan data yang tidak tepat.

Namun begitu terdapat beberapa kekangan antaranya masa yang ditetapkan tidak selari dengan jadual informan walaupun pada awal bulan Januari 2014, penyelidik telah surat permohonan secara peribadi bagi menjalankan penyelidikan khususnya bagi menemubual pegawai-pegawai berdasarkan etnik di Majlis Adat Istiadat Sarawak (MAIS), pegawai Perbadanan Harta Intelekt Malaysia Cawangan Sarawak serta pegawai dari Dewan Bahasa dan Pustaka Malaysia Cawangan Sarawak serta beberapa individu yang berkaitan dengan fokus penyelidikan, namun masalah ini dapat diatasi kerana pengkaji telah mengambil beberapa langkah iaitu penyelidik terlebih dahulu menetapkan tarikh temubual dan tajuk kajian bagi memudahkan pihak informan untuk memberikan maklumat. Pada akhir Febuari penyelidik menemubual Encik Hart yang merupakan salah seorang pegawai di Majlis Adat Istiadat Sarawak. Rakaman ini dapat memudahkan penyelidik untuk menyemak kembali maklumat yang tidak dapat dicatatkan Selain daripada itu, rakaman yang dilakukan juga bertujuan mengelakkan daripada berlakunya keciciran maklumat yang tidak sempat dicatatkan. Melalui temubual yang dijalankan dapat menambahkan maklumat serta pengetahuan pengkaji terhadap skop

penyelidikan khususnya bagi mengetahui apakah jenis dan sifat ekspresi budaya tradisional yang dimiliki oleh etnik Iban.

Bagi melihat aspek pemeliharaan seperti mana yang dilaksanakan oleh DBP Cawangan Sarawak secara tidak langsung, temubual dijalankan bersama-sama dengan beberapa pegawai daripada Dewan Bahasa dan Pustaka Malaysia Cawangan Sarawak iaitu Encik Shafiq Ruhaizad Buyong selaku penolong perancangan bahasa serta Encik Rashid bin Haji Subet selaku ketua unit penyelidikan dan pembinaan sastera. Temubual dijalankan pada awal bulan Jun 2014 serta akhir September 2014, temubual dilakukan beberapa kali kerana ingin mendapatkan maklumat yang sahih dan bertepatan dengan objektif dan permasalahan penyelidikan yang dikemukakan. Temubual dijalankan bagi mengetahui sifat serta jenis cerita rakyat yang dimiliki oleh etnik-etnik di Sarawak serta mengetahui tentang keaslian cerita rakyat. Adakah EBT yang dimiliki oleh etnik-etnik Sarawak telah dilindungi dan dari aspek manakah.

Temubual dijalankan bersama Encik Atek @ Sakas AK Sanggang iaitu pegawai pendaftaran dan pentadbiran pada awal Jun 2013 bagi mendapatkan maklumat berkenaan apakah yang sebenarnya yang dimaksudkan dengan istilah ekspresi budaya tradisional (EBT) serta perlindungan yang dapat diberikan. Bagi menyokong serta mengukuhkan maklumat yang diperolehi, penyelidik menemubual Encik Abg Mohammad Montaha serta Encik Abdul Hafis bin Abdul. Seperti biasa ketika temubual dijalankan pita rakaman serta buku catatan digunakan bagi merakam dan mencatat kesemua maklumat yang diperolehi walaupun tidak menyentuh fokus penyelidikan. Temubual dijalankan pada akhir November 2014 bagi mendapatkan maklumat tentang pecahan komponen utama dalam harta intelek serta perlindungan bagi ekspresi budaya tradisional yang bersifat. Jika telah dilindungi adakah perlindungan tersebut melindungi

keseluruhan aspek bagi EBT. Adakah wajar EBT dilindungi di bawah harta intelek? Khususnya dibawah *Copyright Act* 1987. Kesemuanya terjawab setelah menemubual beberapa orang pegawai di Perbadanan Harta Intelek Malaysia Cawangan Sarawak. Temubual dijalankan bagi mengetahui adakah EBT bersifat tak ketara yang dimiliki oleh etnik di Sarawak sesuai dilindungi sebagai harta intelek. Jika ianya dapat dilindungi atau tidak, apakah aspek yang perlu diberikan penekanan agar selari dengan penekanan asal bagi perlindungan di bawah hak milik serta merangkumi keseluruhan harta intelek. Di samping itu, temubual juga dijalankan bagi mendapatkan validasi terhadap cadangan bagi aspek perlindungan bagi subjek penyelidikan yang mana hanya memfokuskan kepada individu yang pakar dalam aspek berkenaan.

3.5.2.1 Soalan Temubual

Jadual 2.5

Soalan yang digunakan untuk temubual

No	Soalan
1	Seperti mana yang kita ketahui bahawa EBT merupakan produk yang dapat memberikan perlambangan kepada sesebuah etnik. Apakah sifat ekspresi budaya tradisioanal (EBT) yang dimiliki oleh etnik di Sarawak?
2	Pelbagai masalah berkaitan EBT telah dikenal pasti di Sarawak antaranya pengkomersialan. Apakah masalah lain yang telah timbul?
3	Beberapa pihak mula memberikan perlindungan terhadap EBT. Oleh itu, apakah perlindungan yang sedia ada dapat memberi perlindungan yang sepenuhnya terhadap EBT yang terdapat di Sarawak?
4	merupakan salah satu istilah baru yang digunakan bagi mengentengahkan keistimewaan yang dimiliki oleh etnik tertentu. Adakah komuniti atau kumpulan etnik tahu apakah yang dimaksudkan EBT ?
5	Kini EBT dilindungi di bawah Perbadanan Harta Intelek. Adakah terdapat kaedah lain bagi melindungi EBT daripada disalah gunakan oleh pihak tertentu
6	Terdapat beberapa agensi yang menekankan bahawa EBT dapat dilindungi di bawah hak milik. Apakah aspek yang ditekankan jika EBT diletakan di bawah Hak Milik dan Harta Intelek
7	Adakah hak “ownership” sesuatu EBT yang dihasilkan sesuai diberikan secara individu atau kumpulan? Jika ya atau tidak apakah aspek yang dilihat
8	Setiap penghasilan produk akan menghadapi masalah tertentu. Begitu juga EBT, apakah masalah utama terhadap EBT telah lama wujud di Sarawak khususnya
9	Jika berlakunya masalah tentunya akan memberikan kesan tertentu. Oleh itu, apakah kesan jika EBT diletakan di bawah hak milik secara sepenuhnya ?
10	Pelbagai perlindungan dapat diberikan terhadap EBT, apakah bentuk perlindungan yang lain bagi EBT selain daripada perlindungan dari aspek harta intelek ?

11	Setiap perlindungan mempunyai cabaran tertentu. Apakah bentuk cabaran yang dihadapi bagi melindungi EBT di Malaysia khususnya Sarawak ?
12	Sesuatu istilah mempunyai ciri-ciri yang tertentu, begitu juga EBT. Oleh itu, apakah aspek atau kriteria yang diperlukan oleh sesuatu EBT ?
13	Apakah EBT yang telah dilindungi dapat dikomersialkan oleh individu atau organisasi?
14	Setiap produk akan terdedahkan kepada eksploitasi begitu juga dengan EBT. Apakah bentuk eksploitasi terhadap EBT yang wujud
15	Apakah bentuk percabulan yang berlaku ke atas TCE khususnya terhadap penciptaan cerita rakyat di Sarawak ?
16	Terdapat pelbagai kaedah yang dapat digunakan bagi mengekalkan keistimewaan EBT yang dimiliki. Bagaimana mengekalkan ciri-ciri tradisional EBT yang dimiliki oleh etnik Sarawak
17	Setiap EBT yang dihasilkan menghadapi masalah tertentu. Oleh itu, bagaimana untuk mengurangkan masalah eksploitasi terhadap EBT yang sedia ada
18	Perlindungan yang diberikan dapat melindungi EBT secara keseluruhan. Adakah anda mengetahui bagaimana perlindungan terhadap TCE ditentukan. Sama ada secara mesyuarat atau ditentukan dengan kaedah lain ?
19	Adakah anda mengetahui bentuk perlindungan terhadap EBT. Pada pendapat anda bilakah wujudnya perlindungan terhadap EBT khususnya terhadap cerita rakyat
20	Pada pendapat anda, bilakan istilah EBT atau ekspresi budaya tradisional mula menarik perhatian anda untuk lebih memahami tentangnya?
21	Mengapakah EBT/cerita rakyat yang dihasilkan berdasarkan persekitaran/keadaan
22	Setiap penciptaan produk yang dihasilkan adalah berbeza mengikut kepada beberapa faktor. Apakah faktor yang mempengaruhi perbezaan penciptaan cerita rakyat di Sarawak

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

3.5.3 Dokumentasi

Ketika mengumpulkan data penyelidik mencatatkan maklumat dengan beberapa kaedah antaranya menulis secara *shortnotes*, lakaran lukisan, lakaran gambar, rajah, jadual, simbol. Penggunaan kaedah ini kerana ketika temubual dijalankan penyelidik ingin memastikan kesemua maklumat yang disampaikan dapat dicatat dengan sebaiknya, oleh itu kaedah ini digunakan bagi memudahkan penyelidik mencatatkan maklumat tentang penyelidikan. Lakaran lukisan dan lakaran gambar serta rajah digunakan bagi memudahkan penyelidik memahami aliran sesuatu maklumat bagi dipadankan dengan fokus penyelidikan. Kaedah ini juga digunakan kerana ketika temubual dijalankan lazimnya informan memberikan penerangan dengan pantas oleh itu, penyelidik menggunakan lakaran lukisan dan rajah agar dapat mencatatkan segala maklumat yang diberikan. Ketika *interview* dijalankan, penyelidik menggunakan *shortnotes* kerana tidak kesemua maklumat yang diberikan oleh informan ketika *interview* dijalankan dapat dicatatkan sepenuhnya. Oleh itu, kaedah *shortnotss* digunakan bagi memudahkan penyelidik memahami serta mengaitkan maklumat yang sedia ada dengan maklumat tambahan yang akan diperolehi ketika temubual dijalankan. Kaedah *fieldnotes* digunakan bagi memudahkan penyelidik menulis semula maklumat yang diperolehi bukan hanya bergantung pada rakaman yang telah dilakukan.

3.6 Data Analisis

3.6.1 Teknik analisis data yang digunakan

Data yang dikutip jika tidak dianalisa menggunakan kaedah yang berkesan tidak akan mendapatkan maklumat yang dapat menyokong dan melengkapkan penyelidikan yang dijalankan. Dalam penyelidikan ini kerangka penyelidikan dijadikan sebagai rujukan bagi menganalisis maklumat yang diperolehi. Di samping itu, konsep penyelidikan yang digunakan berdasarkan permasalahan serta objektif penyelidikan yang telah ditetapkan pada awal penyelidikan. Konsep penyelidikan menjadi garis panduan utama ketika analisis data dilakukan. Oleh itu penyelidik menggunakan tiga kaedah untuk membantu memudahkan penyelidik bagi menganalisa data bagi bahagian penemuan. Kaedah KJ merupakan kaedah yang telah dihasilkan oleh Kawakita Jiro, kaedah ini digunakan memandangkan penyelidik hanya menggunakan kaedah kualitatif yang memerlukan penyusunan maklumat yang tepat dan sahih. Selain daripada itu, kaedah KJ turut digunakan kerana pengkaji mempunyai maklumat yang tidak dapat disusun dengan teliti, bagi mengatasi masalah lambakkan maklumat ini kaedah KJ digunakan. Kaedah ini sangat berguna bagi meningkatkan *brainstorming* yang mana penyelidik mula dengan idea yang kreatif (Antony & Preece, 2002:134). Sebelum kaedah KJ digunakan, pertama penyelidik perlu mengenalpasti dan membahagikan maklumat yang diperolehi mengikut kumpulan yang telah ditetapkan (*sila rujuk lampiran J*). Selain daripada itu, kerangka penyelidikan serta objektif penyelidikan kedua-duanya ingin melihat sifat-sifat ekspresi budaya tradisional tak ketara khususnya cerita rakyat. Ini kerana, kerana ekspresi budaya tradisional (EBT) tak ketara khususnya cerita rakyat juga mempunyai pelbagai bentuk dan jenis. Kaedah KJ digunakan bagi memudahkan penyelidik menyusun maklumat. Oleh itu, penyelidik menggunakan penanda dan

perkataan yang berbentuk frasa ayat yang ringkas dan pendek. Penggunaan frasa ayat ringkas agar mudah difahami. Kemudian maklumat yang telah dibahagikan akan dipadankan antara satu sama lain. Padanan dilakukan dapat memudahkan hasil atau penemuan yang akan dihuraikan. Sebelum padanan pecahan maklumat dilakukan, pertama pengkaji mengasingkan maklumat kepada beberapa kumpulan dan sub kumpulan yang lain. Kemudian kepingan tersebut disusun diatas meja dan dipadankan.

Walaupun padanan yang dilakukan tidak bersesuaian namun pengkaji melihat dari aspek atau sudut yang berlainan. Aspek atau sudut yang berlainan perlu dilihat agar maklumat yang diperolehi tidak hanya terikat dengan bahan atau maklumat yang diperolehi sahaja. Setelah padanan yang dilakukan pengkaji dapat menganalisis maklumat yang diperolehi. Kaedah ini digunakan kerana dapat memudahkan pengkaji untuk menentukan kedudukan atau susunan maklumat yang mana perlu dan tidak perlu. Setiap kepingan yang dipadankan mewakili kumpulan yang berlainan yang akan dinamakan dengan tajuk tertentu. Misalnya bagi mendapatkan maklumat berkenaan masalah-masalah yang dihadapi oleh ekspresi budaya tradisional (EBT), beberapa tajuk akan ditulis bagi memudahkan pecahan maklumat seperti eksploitasi, komersial, penyalahgunaan dan sebagainya. Kemudian kepingan maklumat yang sama akan dipadankan bagi menampakkan pertalian atau pertautan antara kepingan maklumat yang diperolehi. Jika padanan yang dilakukan masih tidak mencapai matlamat penyelidikan, maka penyelidik mula menambahkan kepingan-kepingan kad yang baru bagi menghasilkan idea yang baru. Setelah padanan siap dilakukan pengkaji mendapati bahawa terlalu banyak kepingan kad yang telah digunakan maka pengkaji mengklasifikasikan kad tersebut kepada beberapa tajuk atau sub-tajuk yang besar iaitu EBT, jenis-jenis EBT, cerita rakyat meliputi maksud, jenis serta

masalah yang dihadapi. Selain itu, juga melihat aspek *Copyright Act 1987* iaitu aspek pengarang, hak milik, tempoh serta keaslian. Namun melalui kaedah KJ, penyelidik juga belum mendapatkan maklumat yang diinginkan oleh itu pengkaji turut menggunakan kaedah Tony Buzan.

Menurut Buzan (1983), kaedah ini telah diperkenalkan pada tahun 1960-an yang mana kaedah ini dapat membantu pengkaji dalam membuat catatan dengan menggunakan kaedah peta minda atau *mind mapping*. Penggunaan peta minda dapat menghuraikan konsep atau objektif secara teratur iaitu mengikut keutamaan. Kaedah KJ berkesan untuk menjanakan idea dengan sesuatu perkaitan. Langkah pertama setelah maklumat dikenalpasti pengkaji mula menulis pecahan maklumat utama pada tengah muka surat yang menjadi tajuk utama. Kemudian maklumat mula bercambah keluar bagi menghasilkan struktur maklumat yang tersusun mengandungi kata kunci (*keywords*). Pengkaji menggunakan warna yang berbeza bagi membuat perbandingan maklumat. Sebagai contoh penggunaan warna kuning untuk penemuan bagi objektif pertama, merah bagi objektif kedua, hijau untuk objektif ketiga serta hitam untuk objektif keempat. (*sila rujuk lampiran I*)

Selain daripada penggunaan kaedah KJ dan *brainstorming* terdapat juga kaedah *fish bone* (tulang ikan). Kaedah *fish bone* merupakan salah kaedah yang digunakan untuk menyelesaikan masalah berkaitan dengan organisasi (Rathore & Mhatre, 2005:247). Kaedah *fish bone* merupakan suatu tindakan dan langkah yang mudah bagi mencari punca permasalahan. Dalam penyelidikan ini kaedah tulang ikan digunakan bagi mendapatkan maklumat khusus mengenai perlindungan yang diberikan terhadap TCE tak ketara yang dimiliki oleh etnik Iban. Dalam kaedah *fish bone* terdapat beberapa langkah bagi mengenalpasti dapatan data yang sesuai digunakan (*sila rujuk lampiran K*). Langkah pertama penyelidik membahagikan dapatan kajian

yang diperolehi kepada beberapa bahagian utama yang mana akan ditulis pada bahagian cabang seolah-olah tulang ikan, manakala pada bahagian seolah-olah kepala ikan difokuskan kepada objektif dan permasalahan kajian. Dengan menggunakan kaedah ini dapat memudahkan penyelidik membahagikan dapatan kajian mengikut objektif yang telah ditetapkan. Oleh itu, kerangka penyelidik dijadikan sebagai garis panduan utama bagi menganalisis penemuan.

3.7 Batasan Penyelidikan

Dalam menjalankan sesuatu penyelidikan, seseorang penyelidik tidak akan terlepas daripada beberapa masalah yang membataskan proses-proses penyelidikan dan pengumpulan data. Dari aspek pemerhatian maklumat yang disampaikan tidak membekalkan maklumat tentang masa lampau dan akan datang serta fakta berkaitan dengan maklumat tidak dirakam dan analisis yang dijalankan mungkin tidak sistematik dan subjektif. Selain itu, untuk menetapkan tarikh temubual bersama beberapa pegawai daripada beberapa organisasi kerana kesibukan dan kekangan masa daripada pihak yang ingin ditemuramah maka penyelidik terpaksa menunda atau membatalkan temujanji tersebut. Ketetapan masa dan keanjalan jadual tidak dapat disusun dengan baik kerana wujud masalah di luar jangkaan kerana urusan luar.

Tambahan pula, maklumat tambahan yang diperolehi melalui temubual dengan pihak berkaitan melalui pesanan mesej (*email*) mungkin tercicir. Ini menyukarkan bagi penyelidik mendapatkan maklumat yang lengkap dan tepat kerana perbincangan dan pertanyaan melalui soalan-soalan yang dikemukakan mungkin berlaku kesalahfahaman dari segi penerangan istilah-istilah dalam loghat Sarawak yang digunakan oleh tuai etnik atau ketua etnik. Masalah terhadap

penggunaan bahasa sangat mempengaruhi dapatan data penyelidikan. Walaupun penyelidik merupakan bekas pelajar prasiswazah dan menyambung peringkat pascasiswazah di universiti yang sama yang mana sudah memahami bahasa atau loghat yang digunakan oleh masyarakat Sarawak namun terdapat kesukaran dalam menterjemah perkataan-perkataan dan istilah lama dengan tepat khususnya bahasa yang melibatkan etnik-etnik tertentu seperti mana yang diketahui bahawa setiap etnik di Sarawak mempunyai bahasa tertentu yang mana dapat membezakan antara etnik. Oleh itu, penyelidik terpaksa menggunakan kamus bahasa bagi mengetahui istilah yang digunakan serta menggunakan juru alih bahasa khususnya bagi etnik yang tidak bertutur dalam bahasa *standard*. Ini menyukarkan penyelidik untuk memahami secara terus dapatan penyelidikan yang diperolehi.

3.8 Etika Penyelidikan

3.8.1 Persetujuan

Secara keseluruhan penyelidikan ini menggunakan kaedah kualitatif iaitu memfokuskan kepada rekaan penyelidikan yang berbentuk *exploratory research* yang mana menekan kepada tiga kaedah utama iaitu *documentary method*, *expert survey (interview)* dan *analisis of studies*. Oleh itu, ketika temubual dijalankan penyelidik telah bersetuju untuk tidak menyatakan maklumat peribadi informan dalam penulisan tesis ini. Antara maklumat yang tidak didedahkan adalah nama sebenar, umur dan jawatan.

3.9 Rumusan

Melalui pendekatan penyelidikan secara kualitatif yang mengikut rekaan penyelidikan berdasarkan *exploratory research* yang melibatkan *review of literature (documentary method)*, *survey (interview)* temubual, dan *case study* banyak menyumbang dalam pengumpulan data dan maklumat yang diperlukan bagi melengkapkan penyelidikan ini. Di samping itu, *exploratory research* digunakan bagi mendapatkan maklumat berkaitan subjek penyelidikan ekoran bahan-bahan bacaan yang kurang serta permasalahan dan persoalan penyelidikan dapat dibuktikan dan digambarkan. Dengan menggunakan *exploratory research* juga, maklumat berkaitan sifat dan jenis sesuatu ekspresi budaya tradisional dapat dikenalpasti walaupun bukan berdasarkan tarikh yang sebenar serta mengetahui masalah yang dihadapi oleh komuniti khususnya dari aspek penghasilan produk-produk ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara serta mengetahui perlindungan yang dapat diberikan agar dapat dipelihara dan dipulihara.

BAB IV

ANALISIS PENYELIDIKAN

4.0 Pendahuluan

Berdasarkan instrumen dan teknik pengumpulan data yang ditetapkan, maklumat yang diperolehi hasil daripada analisa bahan-bahan bacaan serta maklumbalas daripada informan yang telah ditetapkan menyokong dan mengukuhkan penyelidikan sekaligus dapat mengukuhkan dapatan tentang fokus utama penyelidikan iaitu kesesuaian ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara diletakkan di bawah *Copyright Act* 1987 dalam konteks Malaysia khususnya Sarawak serta menganalisis cabaran memelihara dan mengurus ekspresi budaya tradisional (EBT) sebagai harta intelek. Data-data daripada hasil temubual dianalisa dan dihurai bagi menyokong pendapat informan mengenai topik penyelidikan. Maklumat yang diperolehi hasil daripada temubual dianalisis berdasarkan beberapa kaedah yang ditetapkan dalam bahagian metodologi penyelidikan. Kaedah analisis digunakan bagi memudahkan penulisan bagi dapatan penyelidikan berdasarkan objektif yang telah ditetapkan dan dicapai. Berdasarkan bentuk penyelidikan, pendekatan penyelidikan, kaedah pengumpulan data serta kaedah analisis data yang digunakan maklumat yang diperolehi telah menjawab objektif penyelidikan yang telah dikemukakan pada awal penyelidikan. Setelah menggunakan kaedah yang bersesuaian dan tepat, permasalahan penyelidikan telah terjawab dengan penemuan dan maklumat yang telah diperolehi. Setiap objektif penyelidikan yang telah wujud juga terjawab. Bagi menunjukkan pertalian dan kesinambungan, susunan penemuan penyelidikan dilakukan berdasarkan objektif penyelidikan

yang telah dikemukakan pada awal penyelidikan. Susunan berdasarkan objektif dilakukan berdasarkan konsep penyelidikan yang telah digunakan. Oleh itu, permasalahan penyelidikan dan objektif telah terjawab berdasarkan konsep penyelidikan dan metodologi yang telah digunakan.

4.1 Penemuan Penyelidikan

4.1.1 Sifat-sifat Ekspresi Budaya Tradisional (EBT) khususnya bagi etnik

Iban yang meliputi aspek ketara dan tak ketara

Apakah yang dimaksudkan dengan istilah ekspresi budaya tradisional (EBT)? Berdasarkan maklumat yang diperolehi ketika menemubual beberapa orang informen, mendapati bahawa ekspresi budaya tradisional atau EBT merupakan bahan-bahan atau produk yang dihasilkan oleh sesebuah etnik yang mana penghasilannya dapat memberikan perlambangan serta makna dan maksud yang tertentu. Perlambangan ini dapat membezakan keunikan budaya dan warisan yang dimiliki oleh etnik serta komuniti berkenaan. Perbezaan budaya dan warisan ini dapat menonjolkan keistimewaan yang dimiliki oleh etnik berkenaan berdasarkan produk-produk yang dihasilkan seperti penghasilan produk kraftangan, tarian, peralatan muzik, lagu-lagu rakyat, cerita rakyat dan sebagainya. Ekspresi budaya tradisional juga merupakan bahan-bahan kebudayaan yang dapat memberikan perlambangan kepada keunikan yang dimiliki oleh sesebuah etnik khususnya etnik yang terdapat di Sarawak. Perlambangan ini dapat membezakan etnik yang dimiliki amnya kepada masyarakat luar daripada Sarawak. Setiap perlambangan yang dimiliki mempunyai maksud yang tersirat dan tersurat, yang mana sesetengah daripadanya hanya diketahui maksud oleh kumpulan etnik tertentu sahaja. Kebiasaannya jika diperkatakan tentang

ekspresi budaya tradisional ianya akan melibatkan penghasilan produk-produk seperti ukiran dan sebagainya namun sebenarnya EBT juga merangkumi penghasilan lagu-lagu lama atau lagu rakyat, cerita donggeng dan sebagainya yang mana dapat mengetengahkan tentang warisan serta budaya yang dimiliki sesuatu etnik di Sarawak.

“Ekspresi budaya tradisional yang dimiliki oleh etnik-etnik yang terdapat di Sarawak bukan hanya meliputi penghasilan kraftangan namun turut melibatkan penghasilan lagu-lagu dan cerita rakyat dan juga adat resam dan ritual. Adat resam dan ritual amat sinonim dengan setiap penghasilan produk yang berasaskan tradisional kerana dipercayai mempunyai semangat tertentu yang dapat memberikan perlindungan kepada mana-mana pemakaian”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Penghasilan produk EBT biasanya memiliki beberapa persamaan dan perbezaan antara etnik berikutan persekitaran kehidupan. Tambahan beliau lagi, bahawa ekspresi budaya tradisional yang dimiliki juga mempunyai persamaan dan perbezaan. Hal ini demikian kerana setiap penghasilan produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional terlalu banyak oleh itu terdapat beberapa aspek yang dapat membezakan produk yang dihasilkan berdasarkan etnik. Misalnya penghasilan manik di Sarawak, setiap etnik mempunyai rekaan corak manik yang tersendiri namun bagi manik yang dihasilkan oleh Orang Ulu amat berbeza kerana dihasilkan menggunakan tanah liat dan masih menggunakan kaedah tradisional. Penghasilan corak dan warna juga dihasilkan melalui kaedah tradisional, namun berbeza dengan penghasilan manik bagi etnik Iban yang mana manik dihasilkan menggunakan plastik. Oleh itu, bagi etnik Orang Ulu

manik merupakan produk yang sangat dipandang tinggi. Sepertimana yang dinyatakan oleh salah seorang ketua bahagian di Majlis Adat Istiadat Sarawak.

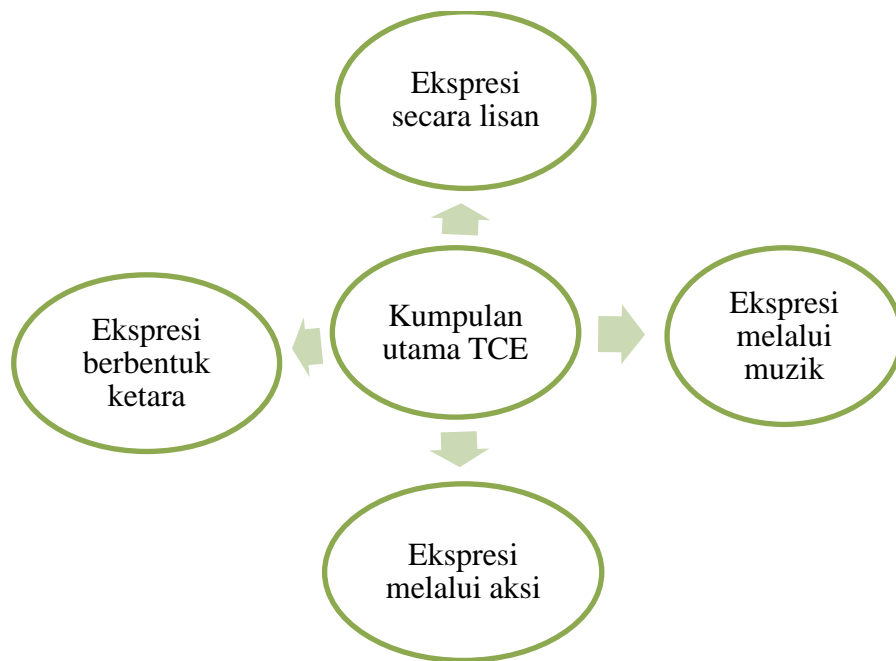
“Penghasilan produk kebudayaan yang dimiliki etnik di Sarawak sangat banyak dan pelbagai, kesemuanya mengikut kepada etnik tertentu yang mana kesemuanya berbeza namun turut mempunyai persamaan, misalnya penghasilan manik etnik Orang Ulu yang dihasilkan menggunakan tanah liat serta digunakan sebagai salah satu barangan yang wajib ketika majlis perkahwinan yang mana manik tersebut akan dijadikan sebagai salah satu hantaran. Manik yang diwarisi akan digunakan dan bukannya manik yang dapat diperolehi di kedai perhiasan”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Ekspresi budaya tradisional merupakan sesuatu yang luas dan kompleks jika diperbincangkan. Pelbagai tafsiran telah dinyatakan, namun apakah yang sebenarnya dimaksudkan dengan ekspresi budaya tradisional, sepertimana yang diterangkan oleh Encik Atek @ Sakas, ekspresi budaya tradisional atau pernyataan budaya tradisional adalah hasil daripada proses antara generasi dan sosial dan juga proses kreatif secara berkumpulan yang menggambarkan identiti sejarah, kebudayaan, sosial, dan nilai-nilai suatu komuniti. Ekspresi budaya tradisional juga dapat menekankan keistimewaan yang dimiliki oleh sesebuah etnik. Terdapat beberapa ciri khusus yang telah ditetapkan bagi mengenalpasti adakah produk yang dihasilkan dapat dikelaskan atau dikategorikan sebagai ekspresi budaya tradisional. Pertamanya ialah ia perlu diperturunkan secara lisan. Selain itu, produk yang dihasilkan perlu

menggambarkan kebudayaan masyarakat dan identiti sosial sesebuah masyarakat. Ekspresi budaya tradisional mengandungi elemen perilaku warisan masyarakat dan perlu dihasilkan oleh pencipta yang tidak diketahui masyarakat atau individu secara berkumpulan yang mempunyai tanggungjawab atau kebenaran untuk berbuat demikian. Produk yang berasaskan TCE dicipta bukan untuk tujuan komersial namun sebagai media perantara bagi hal-hal keagamaan atau pernyataan kebudayaan. Tambahan lagi, ekspresi budaya tradisional juga sentiasa berubah-ubah, berkembang dan dihasilkan semula berdasarkan beberapa faktor yang tertentu.

Jika memperkatakan tentang ekspresi budaya tradisional (TCE) khususnya daripada aspek sesebuah komuniti atau etnik melibatkan beberapa perkara penting antaranya ekspresi yang dimiliki mestilah melambangkan kebudayaan dan warisan etnik berkenaan. Selain daripada itu, ekspresi yang dimiliki juga haruslah memberi penekanan terhadap aspek penghasilan yang mana perlu diperturunkan. Setiap penghasilan mempunyai jenis-jenis serta ciri-ciri yang tersendiri, begitu juga ekspresi budaya tradisional yang dapat disenaraikan. Berdasarkan temubual yang dijalankan bersama informan iaitu Encik. Atek @ Sakas Ak Sanggeng (Pegawai Pendaftaran dan Pentadbiran Harta Intelekt Malaysia Cawangan Sarawak), beliau menegaskan bahawa ekspresi budaya tradisional dapat dipecahkan kepada empat kumpulan yang utama iaitu (seperti rajah 1.2)

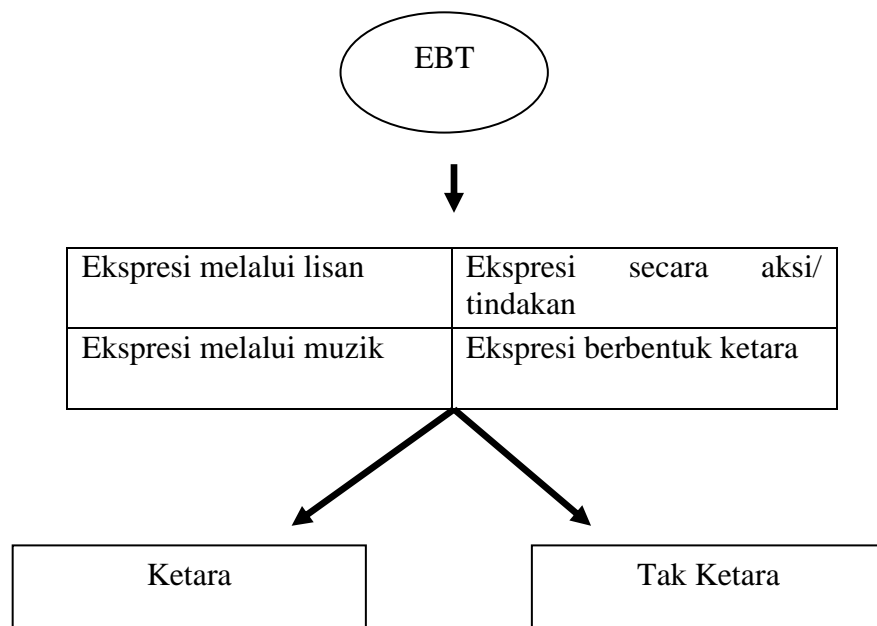

Rajah 1.2: Kumpulan-kumpulan Utama Ekspresi Budaya Tradisional (EBT)

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Ekspresi budaya tradisional yang terbentuk melalui muzik dapat dilihat daripada aspek penghasilan lagu-lagu rakyat dan instrumen atau peralatan yang digunakan. Selain itu dari aspek ekspresi melalui aksi pula dapat dilihat daripada tarian tradisional, permainan dan pertunjukan yang melibatkan artistik, amalan-amalan ritual. Manakala ekspresi yang berbentuk ketara pula dapat dilihat daripada aspek penghasilan lukisan, ukiran, produk-produk kraftangan, barang perhiasan, seramik, tembaga dan sebagainya. Apabila menyentuh mengenai ekspresi budaya tradisional yang berbentuk lisan melibatkan penghasilan produk kebudayaan warisan yang hanya bersifat lisan iaitu perlu diperturunkan daripada satu generasi ke generasi yang lain (turun temurun) seperti penghasilan pantun, seloka, cerita rakyat, simbol dan tanda, serta teka teki.

Berdasarkan kepada pecahan kumpulan utama yang dimiliki oleh ekspresi budaya tradisional seperti yang dinyatakan oleh pegawai MYIPO Cawangan Sarawak dan analisis sorotan kepustakaan yang dilakukan. Bagi memudahkan pembahagian, oleh itu ekspresi budaya tradisional dapat dipecahkan kepada dua sifat atau bentuk yang utama iaitu ketara dan tak ketara. Sepertimana yang ditunjukkan dalam rajah dibawah yang mana daripada kumpulan-kumpulan yang dapat dikelaskan.

Rajah 1.3: Pecahan Utama Ekspresi Budaya Tradisional (EBT)

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Berdasarkan daripada pecahan utama untuk ekspresi budaya tradisional (EBT) yang berbentuk ketara mencakupi segala penghasilan produk kebudayaan berdasarkan kepada beberapa sifat yang telah ditetapkan iaitu

Jadual 2.1:

Sifat-sifat Ekspresi Budaya Tradisional Berbentuk Ketara

Sifat	Contoh produk kebudayaan dan warisan
i) Boleh disentuh secara 360 darjah ii) Boleh dilihat iii) Boleh dirasa iv) Boleh dikomersialkan (dapat dijual serta memperoleh keuntungan kepada individu atau organisasi)	Produk-produk kraftangan, ukiran kayu, penghasilan seramik (pasu), tenunan kain (pua kumbu), perhiasan (gelang, rantai) dan sebagainya. Penghasilan produk-produk anyaman (bakul dan tikar) Penghasilan tembaga, tekstil dan sebagainya.

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Ekspresi budaya tradisional yang bersifat ketara biasanya mudah dikenalpasti kerana ciri-ciri utamanya yang dapat dilihat serta disentuh secara keseluruhan iaitu bersifat 360 darjah. Biasanya produk yang berasaskan ekspresi budaya tradisional yang bersifat ketara sangat mendapat permintaan daripada masyarakat luar Sarawak. Produk yang dihasilkan sangat mudah didapati dengan harga yang berpatutan, berbanding produk ekspresi budaya tradisional yang bersifat tidak ketara.

Jadual 2.2:

Sifat-sifat Ekspresi Budaya Tradisional Berbentuk Tidak Ketara

Sifat	Contoh Produk
i) Boleh didengar ii) Boleh dikomersilkan iii) Namun tidak dapat disentuh (<i>feeling</i>)	Penghasilan lagu-lagu rakyat Penghasilan puisi, pantun, seloka, gurindam Penghasilan teka teki Penghasilan cerita rakyat (lagenda, dongeng, mitos, balada, tauladan dan sebagainya

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Ekspresi budaya tradisional dapat dipecahkan kepada beberapa kumpulan utama bagi memudahkan pecahan kepada produk kebudayaan yang dihasilkan. Ekoran daripada pecahan tersebut maka dapat dibahagikan kepada dua jenis yang utama seperti mana yang dinyatakan oleh pegawai Perbadanan Harta Intelek Malaysia Cawangan Sarawak

“Pengkelasan atau kategori ekspresi budaya tradisional (EBT) dipecahkan kepada dua jenis yang utama bagi memudahkan individu atau organisasi bagi mengenalpasti produk budaya yang dihasilkan dalam konteks yang mana berdasarkan produk yang dihasilkan. Selain daripada itu, pecahan ini juga dilakukan bagi memudahkan pihak tertentu untuk memahami apakah sebenarnya yang dikatakan produk yang dapat diperjelaskan sebagai ekspresi budaya tradisional (EBT)”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Di samping itu terdapat juga segelintir daripada masyarakat khususnya di Sarawak kurang mengetahui apakah produk-produk yang dapat disenaraikan di dalam ekspresi budaya tradisional.

Kurangnya pendedahan yang dijalankan serta masyarakat kurang mengetahui apakah sebenarnya yang dimaksudkan dengan ekspresi budaya tradisional (EBT). Selain daripada itu juga, masyarakat Sarawak secara amnya mengetahui produk-produk kebudayaan yang dimiliki oleh etnik-etnik yang terdapat di Sarawak serta mengetahui perbezaan yang dimiliki antara etnik berkenaan namun istilah ekspresi budaya tradisional (EBT) merupakan istilah yang baru yang mana merangkumi keseluruhan aspek penghasilan produk-produk kraftangan, adat resam serta ritual yang dilaksanakan.

“Masyarakat Sarawak mengetahui bahawa tarian tradisional dan pakaian tradisional merupakan produk kebudayaan yang patut diwarisi khususnya dari aspek penghasilan dan gerakan tarian namun mereka tidak mengetahui bahawa arian dan pakaian tradisional serta ritual yang dijalankan termasuk dalam isitilah ekspresi budaya tradisional”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Sarawak sememangnya terkenal sebagai salah satu negeri yang mempunyai kepelbagaian budaya dan warisan kerana mempunyai kepelbagaian etnik. Menurut, Encik. Rashid pecahan etnik-etnik di Sarawak berdasarkan kepada kawasan atau tempat tinggal serta berdasarkan kepada kegiatan ekonomi yang dijalankan. Setiap penghasilan produk mempunyai maksud yang tersendiri samada dari aspek ekonomi, status sosial serta ritual. Bagi masyarakat Iban khususnya terdapat beberapa produk budaya dan warisan antaranya pua kumbu, parang ilang, pasu Sarawak, ukiran kayu, keringkam dan sebagainya. Produk-produk ini dapat memberikan

perlambangan kepada etnik berkenaan. Perlambangan ini akan memberikan perbezaan dan keunikan berbanding etnik yang lain.

“Bagi etnik Iban penghasilan Pua Kumbu merupakan kraftangan yang paling dititikberatkan kerana penghasilan Pua Kumbu melibatkan aspek ritual. Aspek ritual bukan hanya melibatkan kaedah pembuatan namun turut mencakupi penggunaan simbol serta fungsi Pua Kumbu itu sendiri”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Masyarakat Sarawak khususnya bagi etnik Iban, terdapat sejenis kain tenunan yang sangat sinonim yang dikenali sebagai kain pua atau pua kumbu. Kain pua ini mempunyai kedudukan yang amat penting dan istimewa bagi masyarakat Sarawak khususnya etnik Iban. Kain pua atau pua kumbu dianggap sebagai satu simbol identiti atau sebagai pengenalan diri bagi etnik Iban, sama ada antara etnik Iban itu sendiri atau masyarakat Iban dengan perantara (tuhan). Kain pua bukan hanya berfungsi untuk kegunaan harian namun merupakan salah satu objek yang mempunyai makna simbolik yang tertentu. Berdasarkan temuramah yang dijalankan ketika penghasilan kain pua dijalankan ianya sangat berkait rapat atau dengan kata lain penghasilannya wajib diiringi dengan ritual-ritual yang tertentu.

Kain pua digunakan dalam pelbagai upacara seperti kelahiran, perkahwinan, pengebumian, perubatan, serta upacara bercucuk tanam. Pua kumbu digunakan sebagai dalam aspek pertanian yang mana dijadikan sebagai “*pandang*” untuk menyimpan dan pemberian dalam upacara penanaman. Pua Kumbu merupakan sejenis tekstil yang dihasilkan secara tradisional yang mempunyai maksud yang tersurat dan tersirat serta melibatkan beberapa aktiviti ritual. Penghasilan Pua Kumbu dahulunya hanya dihasilkan bagi memenuhi ritual serta adat.

Masyarakat kini hanya memandang kepada produk-produk ekspresi budaya tradisional (EBT) yang bersifat ketara lalu mengabaikan produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional yang bersifat tak ketara sedangkan EBT tak ketara juga merupakan salah satu produk budaya dan warisan yang sangat penting. Ekspresi budaya tradisional (EBT) yang bersifat tidak ketara merangkumi penghasilan produk secara lisan seperti lagu-lagu rakyat, teka-teki, serta cerita rakyat, pantun, syair dan sebagainya. Penyelidikan ini memfokuskan kepada ekspresi budaya tradisional yang bersifat tak ketara khususnya bagi penghasilan cerita rakyat etnik Iban. Berdasarkan penemuan yang diperolehi penghasilan cerita rakyat juga mempunyai berbagai bentuk. Antaranya berbentuk cerita binatang, cerita lagenda, cerita dongeng, cerita hikayat, cerita asal usul serta cerita kepahlawanan.

“Masyarakat kurang mengambil berat tentang sastera rakyat kecuali mereka yang terlibat dengan organisasi yang memfokuskan penghasilan sastera rakyat. Sarawak khususnya bagi penghasilan cerita rakyat bukan hanya tertumpu kepada penghasilan cerita rakyat yang berbentuk hikayat atau dongeng sahaja namun merangkumi cerita pahlawan, jenaka, lagenda, asal usul serta dongeng”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Apakah yang dimaksudkan dengan cerita rakyat serta adakah cerita rakyat mempunyai ciri-ciri yang tertentu? Persoalan sebegini biasanya akan diajukan jika mempersoalkan mengenai cerita rakyat. Cerita rakyat merupakan sastera lisan yang berbentuk tradisional iaitu bermaksud cerita yang disampaikan biasanya bersifat “lama “berdasarkan kepada persekitaran. Terdapat beberapa ciri-ciri bagi cerita rakyat yang dapat memberikan perbezaan antara cerita rakyat dengan sastera lisan yang lain. Antaranya cerita rakyat biasanya bersifat anonim dan pralogis. Berdasarkan temubual, anonim bermaksud pengarang atau pencipta yang menghasilkan cerita rakyat tidak lagi diketahui. Selain itu cerita rakyat yang dihasilkan telah mengalami penambahan dan pengurangan khususnya daripada aspek perwatakan serta kandungan asal cerita yang disampaikan. Selain daripada itu, cerita rakyat juga bersifat pralogis yang bermaksud mempunyai logik tersendiri.

“Sifat yang paling ketara yang dapat memberi perbezaan kepada cerita rakyat ialah sifat pralogis dan anonim. Kedua-dua sifat ini hanya meliputi penghasilan sastera rakyat khususnya bagi penghasilan cerita rakyat”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Setiap produk yang bersifat naratif biasanya dihasilkan bagi menyampaikan sesuatu. Ini bermaksud setiap penghasilannya menyampaikan maksud secara tersirat begitu juga cerita rakyat. Biasanya cerita rakyat disampaikan secara kiasan serta mengandungi teladan dan nasihat berdasarkan kehidupan masyarakat setempat. Kehidupan masyarakat digunakan bagi memberikan pengajaran kepada masyarakat sekeliling kerana contoh yang digunakan adalah berdekatan dan dapat dilihat. Kadang kala cerita rakyat yang dihasilkan biasanya diiringi muzik bagi menarik perhatian masyarakat untuk mendengar cerita rakyat tersebut.

Kepelbagaian bentuk bagi penghasilan cerita rakyat ini ekoran daripada definisi cerita rakyat itu sendiri yang berdasarkan konteks yang bersesuaian. Definisi atau maksud yang dinyatakan adalah berkenaan bagaimana sesebuah cerita rakyat itu dihasilkan khususnya berdasarkan bentuk cerita rakyat yang dinyatakan. Definisi di sini juga bermaksud kepentingan cerita rakyat yang dihasilkan kerana setiap bentuk cerita rakyat yang dihasilkan tidak sama berdasarkan latar belakang cerita yang dinyatakan oleh penglipur lara iaitu tukang cerita. Cerita rakyat yang terdapat di Sarawak khususnya mempunyai persamaan daripada cerita rakyat yang terdapat di semenanjung. Sepertimana yang diperkatakan oleh salah seorang informan:

“Penghasilan cerita rakyat di Sarawak bukan hanya tertumpu pada cerita-cerita asal Sarawak namun turut dipengaruhi oleh cerita yang terdapat di Semenanjung seperti cerita Pak Pandir yang terdapat di Semenanjung namun di Sarawak bagi etnik Bidayuh bertukar menjadi Ma Tarui dengan Isterinya”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Tambahan, bagi penghasilan cerita Pak Pandir yang popular dalam kalangan masyarakat Melayu, ianya mengisahkan bahawa terdapat sepasang suami isteri yang mempunyai seorang anak namun Pak Pandir merupakan seorang yang lurus bendul serta kurang bijak (bodoh), oleh itu ketika isterinya meminta beliau memandikan anaknya dengan campuran air panas beserta air sejuk namun Pak Pandir hanya menggunakan air panas. Ketika mandi, anaknya mengerang kesakitan tapi Pak Pandir menganggap anaknya sedang berseronok akhirnya anaknya meninggal. Namun bagi cerita Mat Tarui dengan isterinya juga mempunyai persamaan cerita daripada ciri-ciri watak dan perwatakan namun mereka mempunyai dua orang anak penyebab kematiannya anaknya berpunca daripada Mat Tarui mengikat anaknya kerana ingin menghalang daripada digigit nyamuk dalam perjalanan ke kampung sebelah kerana ingin mengambil benih untuk tanaman kemudian dinyalakan api dan kematian bagi seorang lagi berpunca daripada dimandikan dengan air panas. Terdapat persamaan bagi teknik penceritaan namun disesuaikan dengan persekitaran. Cerita Pak Pandir disesuaikan dengan masyarakat Melayu manakala cerita Mat Tarui dengan isterinya disesuaikan dengan persekitaraan masyarakat Bidayuh. Kesesuaian berkenaan berlandaskan kepada persekitaran etnik berkenaan yang mana jika mengikut persekitaran di semenanjung adalah sangat berbeza kerana keadaan geografi yang sangat berbeza.

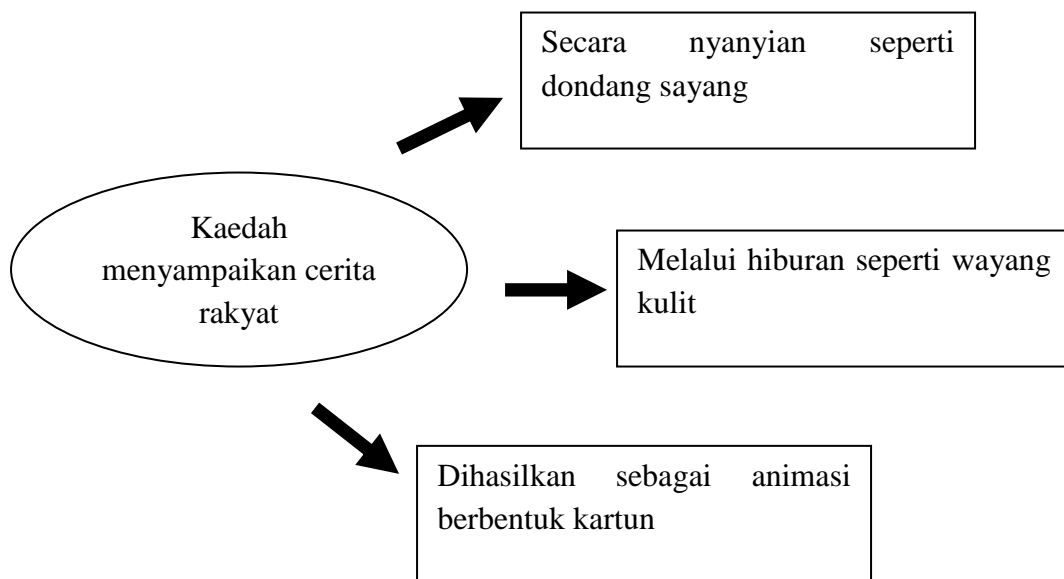
Selain daripada itu, terdapat beberapa cerita rakyat lain yang mempunyai persamaan dengan cerita rakyat yang terdapat di Sarawak. Kebanyakan cerita yang mempunyai persamaan berdasarkan kepada pengajaran yang terdapat bagi cerita berkenaan. Pengajaran daripada cerita rakyat yang disampaikan merupakan salah satu cara bagi menyampaikan nilai-nilai murni yang terdapat disebalik cerita rakyat berkenaan selain pantun dan syair serta seloka atau sastera lisan tradisional yang lain.

Selain daripada itu juga, cerita rakyat juga merupakan salah satu kaedah bagi menyampaikan sastera rakyat kepada masyarakat. Terdapat beberapa kaedah yang dapat digunakan. Biasanya cerita rakyat yang disampaikan akan diiringi dengan nyanyian seperti dondang sayang yang mana disampaikan daripada mulut ke mulut serta disampaikan oleh seorang penglipur lara atau tukang cerita. Di samping itu, cerita rakyat juga dapat disampaikan dalam bentuk hiburan seperti wayang kulit yang biasanya akan dibukukan serta dibacakan kepada generasi seterusnya secara berpantun, bersajak serta bersyair. Selain daripada itu, juga disampaikan melalui animasi berbentuk kartun iaitu membuat cetakan atau bahan bacaan yang bermutu serta menjalankan persembahan teater dan drama yang berunsurkan cerita rakyat.

“Secara ringkasnya terdapat beberapa kaedah yang dijalankan bagi memudahkan penyampaian cerita rakyat kepada golongan muda khususnya golongan kanak-kanak”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Pelbagai kaedah digunakan bagi menarik golongan belia untuk mendengar cerita rakyat yang disampaikan kerana golongan muda hanya menumpukan kepada hiburan seperti nyanyian, program realiti dan sebagainya. Oleh itu, kaedah penyampaian cerita rakyat haruslah mengikuti peredaran masa.

Rajah 1.4: Kaedah Penyampaian Cerita Rakyat

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

4.1.2 Masalah-masalah yang berkaitan dengan Ekspresi Budaya

Tradisional (EBT) Bersifat Tak Ketara bagi Cerita Rakyat.

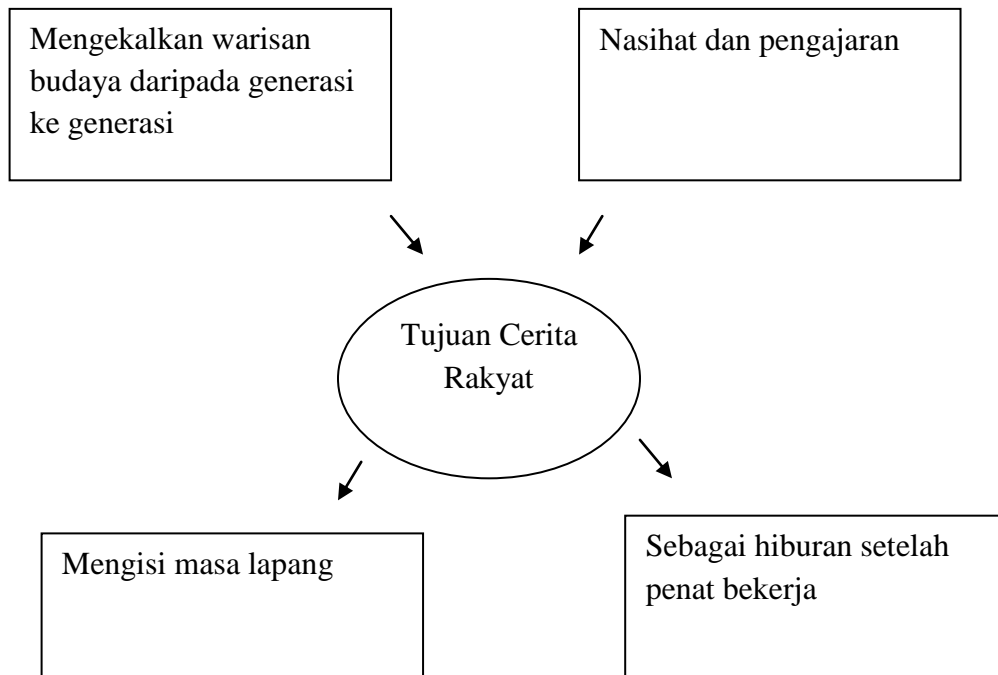
Setiap penghasilan sesuatu produk mempunyai faktor yang tertentu, begitu juga dengan penghasilan bagi cerita rakyat disebabkan oleh beberapa faktor yang tertentu. Antaranya menekankan kepada aspek nilai-nilai murni dan pengajaran, kebanggaan sesuatu masyarakat atau negara, merupakan salah satu saastera rakyat serta mempamerkan kesenian dan kebudayaan dalam sesuatu masyarakat. Setiap cerita rakyat yang dihasilkan adalah berbeza berdasarkan etnik tertentu. Selain daripada itu, latar belakang cerita serta persekitaran juga berbeza berdasarkan etnik. Oleh itu, ia nya dapat mempamerkan keistimewaan dan keunikan yang dimiliki oleh sesebuah masyarakat.

Setiap penghasilan cerita rakyat akan memfokuskan kepada kesan dan akibat apabila sesebuah cerita rakyat dihasilkan. Antaranya cerita rakyat memberikan penekanan kepada nilai-nilai murni yang terkandung dalam cerita rakyat berkenaan. Penekanan kepada nilai-nilai murni dan pengajaran kerana penghasilan cerita rakyat itu sendiri datangnya daripada persekitaran penduduk ketika itu. Oleh itu, nilai murni dan pengajaran ditekankan agar dapat memberikan pendedahan kepada golongan muda khususnya agar berkelakuan baik dan sopan. Antaranya cerita rakyat etnik Iban yang menekankan kepada nilai murni dan pengajaran iaitu Puteri Santubong dan Puteri Sejinjang, Entimok dan Engkejuang dan sebagainya. Sebagai contoh cerita Entimok dan Engkejuang yang menekankan nilai-nilai murni iaitu dikisahkan bahawa Entimok merupakan seorang gadis yang cantik malahan mempunyai perwatakan yang baik serta bersopan santun.

Cerita Entimok dan Engkejuang yang menekankan nilai-nilai murni iaitu dikisahkan bahawa Entimok merupakan seorang gadis yang cantik malahan mempunyai perwatakan yang baik serta bersopan santun. Pada suatu hari Entimok masuk ke hutan untuk mencari daun lembu namun tersesat, lalu menangis kemudian datanglah seekor ibu tikus. Kemudian ibu tikus bertanya kepada Entimok mengapa menangis lalu Entimok menjawab dia telah sesat ketika mencari makanan. Ibu tikus menganjak Entimok untuk bermalam di pondok kepunyaannya. Entimok dengan senang hati menerima dengan hati yang lapang. Ibu tikus mempunyai dua ekor anak, ibu tikus sedang menyediakan makanan untuk makan malam. Ibu tikus mempelawa Entimok untuk makan namun dengan sopan Entimok menyatakan bahawa dia terlalu letih dan ingin tidur namun jauh dalam hati Entimok dia tidak lalu untuk makan makanan tikus namun Entimok menolak dengan baik tanpa mengguris perasaan ibu tikus. Kemudian ibu tikus meminta pertolongan Entimok untuk menjaga kedua-dua anaknya kerana ibu tikus ingin mengambil air di sungai. Walaupun geli melihat anak tikus tersebut Entimok tetap menjaganya. Kemudian ibu tikus meminta Entimok mengikutinya ke halaman rumah dekat dengan sebatang pokok limau, lalu ibu tikus menyuruh Entimok memilih daun limau yang jangan terlalu muda dan jangan terlalu tua pilihlah yang sedang-sedang. Ibu tikus berpesan lagi ketika berjalan pulang janganlah sesekali pandang kebelakang. Entimok mengikut segala perintah ibu tikus, kemudian selamatlah Entimok sampai ke kampungnya lalu Entimok menoleh ke belakang. Alangkah terkejutnya Entimok apabila mendapati bahawa sepanjang perjalanan dia pulang terdapat seorang jejaka yang tampan dan gagah lagi perkasa menjadi pengiringnya. Lalu Entimok bertanya siapakah pemuda itu, kemudian pemuda berkenaan menjawab dia adalah utusan dewi bagi melindungi Entimok ketika pulang dan dia akan mengikut dan setia. Akhirnya Entimok berkahwin dengan jejaka tampan tersebut. Kawan rapat Entimok iaitu Engkejuang cemburu mendengar dan melihat Entimok

mendapat seorang suami yang tampan dan gagah, lalu bertanya kepada Entimok. Kemudian Entimok menceritakan segalanya kepada Engkejuang. Engkejuang masuk ke hutan dan pura-pura tersesat lalu berjumpa dengan ibu tikus. Engkejuang mengalami perkara yang sama seperti Entimok Sama seperti Entimok namun Engkejuang mengeluarkan kata-kata yang kesat kepada ibu tikus apabila ingin meminta pertolongan. Engkejuang juga tidak mengikut pesanan yang diberikan oleh Ibu Tikus. Cerita sarat dengan nilai-nilai murni yang sepatutnya dicontohi oleh masyarakat Iban khususnya iaitu janganlah sesekali bercakap biadap biarpun sesuatu perkara itu kurang disukai atau digemari. Selain itu, penting bercakap secara bersopan santun, mendengar nasihat dengan teliti, serta sentiasa bersangka baik.

Cerita rakyat dihasilkan bagi mengekalkan warisan budaya yang dimiliki oleh nenek moyang kepada generasi muda. Hal ini demikian kerana cerita rakyat yang dihasilkan mempunyai nilai-nilai murni atau pengajaran yang tertentu yang mana dapat memberikan pengajaran serta panduan kepada masyarakat walaupun cerita yang disampaikan hanyalah rekaan atau mitos. Cerita rakyat biasanya akan dibaca oleh golongan kanak-kanak yang mana golongan ini mudah untuk menerima teguran dan dibentuk. Oleh itu, cerita rakyat digunakan bagi menonjolkan nilai-nilai murni yang perlu diikuti oleh golongan berkenaan.

Rajah 1.5: Tujuan Penghasilan Cerita Rakyat

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Sepertimana yang diketahui tujuan utama cerita rakyat dihasilkan sebagai pengajaran dan nasihat kepada masyarakat, namun dinyatakan secara kiasan berdasarkan cerita yang disampaikan. Hal ini demikian kerana penggunaan bahasa kiasan diperlukan bagi menjaga hati pendengar. Tambahan pula, nasihat dan pengajaran yang disampaikan biasanya akan mempengaruhi watak dan perwatakan bagi cerita berkenaan, secara tidak langsung memudahkan pendengar untuk memahami kandungan cerita rakyat yang disampaikan serta pengajaran yang diperolehi daripada cerita berkenaan. Di samping itu juga, cerita rakyat dihasilkan bagi mengekalkan warisan budaya daripada generasi ke generasi. Cerita rakyat bersifat tradisional

iaitu kebiasaan cerita rakyat yang disampaikan telah diperturunkan walaupun cerita rakyat tersebut telah ditokok tambah namun watak serta pangajaran tetap dikekalkan. Setiap negara mempunyai cerita rakyat yang tersendiri begitu juga bagi etnik-etnik yang terdapat di Sarawak. Bagi etnik Iban cerita rakyat yang selalu diperdengarkan serta diperturunkan seperti cerita Puteri Santubung Puteri Sejinjing, Bujang Senang, Apai Saloi dan sebagainya. Kesemua cerita ini mengisahkan pengajaran dan nilai murni dalam kalangan masyarakat.

Di samping itu juga, cerita rakyat juga dihasilkan sebagai hiburan. Kini terdapat cerita rakyat yang telah dihasilkan melalui animasi secara tidak langsung dapat memberikan hiburan kepada masyarakat. Selain daripada itu, penghasilan cerita rakyat berbentuk animasi juga dapat menarik golongan kanak-kanak daripada hanya tertumpu kepada gadget yang kini semakin mendapat perhatian. Walaupun bukan semua cerita rakyat yang terdapat di Malaysia khususnya Sarawak dihasilkan melalui animasi, namun langkah yang dijalankan dapat menarik perhatian masyarakat yakni bukan hanya golongan kanak-kanak sekaligus dapat mengisi masa lapang yang terluang bersama keluarga.

Jika menyentuh cerita rakyat yang dimiliki oleh etnik Iban terlalu banyak, yang mana ada sesetengah cerita rakyat dimiliki daripada hasil perkahwinan campur antara etnik lain, kandungan cerita telah diubah namun masih dikekalkan beberapa bahagian dan sebagainya. Pihak Dewan Pustaka dan Bahasa Cawangan Sarawak khususnya unit pembangunan sastera telah menyenaraikan beberapa cerita rakyat kepunyaan etnik Iban khususnya.

Jadual 2.3:

Senarai cerita rakyat etnik Iban

Bil	Tajuk Cerita
1.	Kisah Irang
2.	Hantu Bukit Raya
3.	Kisah Simpang-Impang
4.	Maja Penuba
5.	Jeragan dan Manan
6.	Kisah Simpai Emas
7.	Saka dan Suka
8.	Tupai Miai
9.	Manang Entayang dan Manang Engkujang
10.	Anyong dan Anyang
11.	Tepong Merujah
12.	Kisah Esnimau
13.	Unying Mencari Petara
14.	Gurang dengan Ansang Miang
15.	Kisah Baring

Sumber: Dewan Bahasa dan Pustaka Malaysia Cawangan Sarawak (2014)

Kini globalisasi dan revolusi teknologi maklumat telah membuka banyak ruang untuk produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional (EBT) namun pada masa yang sama telah dieksploitasi secara berlebihan serta perlunya kawalan dan perlindungan. Keadaan semakin meruncing kerana gaya sekarang iaitu pelancongan, media, perluasan pasaran ekonomi bebas serta ekonomi barat yang membolehkan pergerakan produk-produk daripada ekspresi budaya

tradisional (EBT) amnya. Banyak negara maju mendakwa bahawa produk negara mereka telah dieksploitasi dan disalahgunakan, namun kenyatannya produk negara ketiga telah dieksploitasi dengan jayanya. Eksploitasi terjadi dengan adanya kemajuan dalam bidang teknologi. Di Sarawak motif-motif yang digunakan oleh etnik khususnya digunakan untuk penjualan. Hasil-hasil kesenian masyarakat kumpulan minoriti amnya dan dihasilkan semula dan dijual sebagai barangan kraftangan yang mana dijual pada harga yang lebih murah seperti t-shirt, tuala, barangan cenderahati. Hasil etnik di Sarawak juga dieksploitasi dalam bidang periklanan dan pemasaran.

Di samping itu, eksploitasi juga dapat dilihat daripada fungsi utama ekspresi budaya tradisional (EBT) yang dihasilkan. Kebiasaannya produk yang berasaskan EBT hanya dihasilkan bagi tujuan tertentu sahaja seperti ritual, tujuan keagamaan, serta adat. Eksploitasi disini menyentuh mengenai penyalahgunaan terhadap fungsi bagi produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional. Jika diperhatikan di sekitar kawasan tumpuan pelancongan yang utama di Kuching iaitu Waterfront serta beberapa kedai cenderahati yang lain banyak menjual produk-produk hasil pribumi bagi etnik di Sarawak. Kebanyakan produk yang dihasilkan merupakan produk yang hanya digunapakai ketika upacara tertentu sahaja namun kini telah dieksploitsi serta dikomersilkan oleh sesetengah pihak antaranya gelang dan rantai di perbuat daripada manik, kain pua, patung, pasu Sarawak, t-shirt, beg dan sebagainya. Eksploitasi terhadap produk EBT dapat dilihat khususnya pada motif-motif yang digunakan terhadap beberapa produk utama bagi komuniti di Sarawak. Penghasilan motif tersebut sangat berkait rapat dengan keagamaan dan ritual tertentu. Motif-motif telah dijadikan sebagai hiasan bagi penghasilan t-shirt serta cenderahati seperti *key chain*. Memang benar jika produk ini dijual dapat

memperkenalkan kebudayaan dan warisan yang dimiliki sekaligus memperkenalkan Sarawak sebagai salah satu destinasi pelancongan namun jika eksploitasi EBT ini tidak dikawal dengan tepat akan melenyapkan warisan yang sememangnya telah dimiliki oleh sejak turun temurun.

Gambar 1.0: Eksploitasi motif bagi cenderahati

Sumber: Kajian Lapangan (2015)

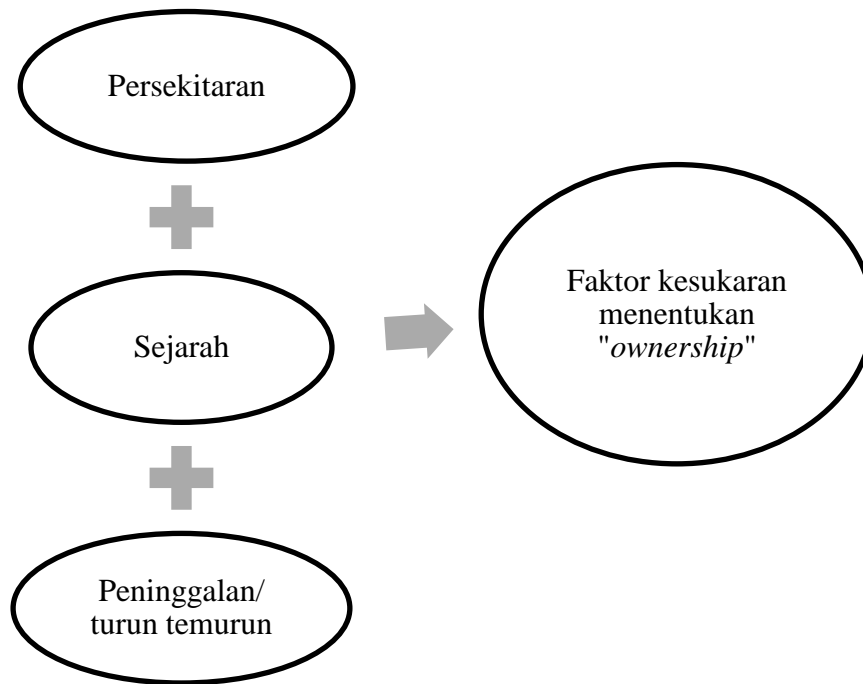

Gambar 1.1: Eksploitasi Motif Pua Kumbu untuk Cenderahati

Sumber: Kajian Lapangan (2015)

Masyarakat umumnya mengetahui eksploitasi terhadap produk EBT yang bersifat ketara, namun dapat dilihat juga terhadap EBT yang bersifat tak ketara. Produk EBT yang bersifat tak ketara kurang diberi perhatian kerana kurang diketahui oleh masyarakat serta ianya dianggap sebagai “benda lama”. Benda lama di sini bermaksud sesuatu yang lama yang mana generasi baru kurang mengambil perhatian yang khusus serta kurang didedahkan. Antara produk EBT tak ketara ialah gurindam, seloka, lagu rakyat, cerita rakyat dan banyak lagi. Penyelidikan hanya memfokuskan kepada penghasilan cerita rakyat khususnya bagi etnik Iban. Hasil daripada penyelidikan yang dijalankan mendapati bahawa masalah utama yang dihadapi oleh ekspresi budaya tradisional yang bersifat tidak ketara ialah kesukaran untuk menentukan *ownership*. *Ownership* merupakan penentuan hak milik bagi ekspresi budaya tradisional yang bersifat tak

ketara khususnya cerita rakyat yang telah dihasilkan oleh kumpulan etnik minoriti. Kesukaran penentuan hak milik disebabkan oleh beberapa faktor utama iaitu dari aspek persekitaran, sejarah dan peninggalan turun-temuran.

Rajah 1.6: Faktor kesukaran menentukan "ownership"

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Persekitaran memainkan peranan yang sangat penting bagi menghasilkan cerita rakyat yang bersesuaian dengan sesebuah etnik atau kelompok masyarakat. Jika cerita rakyat yang dihasilkan tidak mengikuti persekitaran yang bersesuaian maka cerita yang disampaikan akan kurang diminati dan diingati oleh masyarakat kerana bagi mereka ianya tidak mempunyai persamaan dengan persekitaran yang dimiliki. Di samping itu, faktor sejarah juga memainkan

peranan penting bagi penghasilan cerita rakyat. Bagi penghasilan cerita yang berkaitan dengan mitos dan legenda sememangnya mempunyai kaitan dengan faktor sejarah. Faktor sejarah memberikan impak yang sangat mendalam kepada kandungan utama cerita rakyat yang dihasilkan. Biasanya cerita rakyat yang bersifat legenda akan diperdengarkan kepada golongan muda bagi meningkatkan keyakinan diri serta mengingatkan kembali kepada golongan tersebut betapa susahnyanya untuk mencapai keamanan dan kedamaian. Oleh itu kandungan utama ceritanya akan dikekalkan namun disampaikan secara berbeza berdasarkan etnik yang terdapat di Sarawak. Tambahan pula, faktor sejarah akan menghasilkan watak dan perwatakan bagi memberi perlambangan kekuatan serta ketangkasan bagi mencapai keamanan. Cerita yang dihasilkan akan disesuaikan dengan suasana, oleh itu penentuan *ownership* adalah sukar kerana sifat cerita rakyat itu sendiri sentiasa berubah. Di samping itu, cerita yang ditinggalkan secara turun temurun juga mempengaruhi penentuan *ownership* bagi cerita rakyat. Cerita yang telah diwarisi daripada turun-temurun mengalami perubahan selari dengan peredaran semasa. Oleh itu, setiap generasi akan melakukan penambahan terhadap cerita yang dimiliki bagi memberikan kefahaman kepada golongan muda.

Di samping itu juga, kesukaran bagi menentukan cerita yang dihasilkan kepunyaan etnik disebabkan oleh perkahwinan campur. Hal ini demikian kerana kini masyarakat Sarawak bukan hanya berkahwin dalam golongan etnik yang sama seperti dahulu. Oleh itu, golongan kanak-kanak hasil daripada perkahwinan berkenaan mengalami kekeliruan untuk mengikut kumpulan cerita rakyat etnik yang mana. Jika generasi muda kurang mengambil berat kepada cerita yang telah ditinggalkan oleh nenek moyang terdahulu. Golongan muda hanya mengetahui kandungan cerita rakyat yang telah diubah kandungan asalnya bagi disesuaikan dengan persekitaran kini. Di

samping itu, golongan muda kini tertumpu kepada kemajuan dunia gadget yang mana sekarang golongan muda khususnya golongan kanak-kanak. Golongan kanak-kanak telah didedahkan dengan kemajuan teknologi seperti penggunaan *ipad*, yang mana aplikasi utama ialah permainan (*games*). Kini kebanyakan daripada cerita rakyat seperti cerita binatang telah disampaikan melalui animasi berbentuk kartun iaitu membuat cetakan atau bahan bacaan yang bermutu serta menjalankan teater dan drama yang berunsurkan cerita rakyat. Cerita berbentuk animasi digunakan bagi menarik serta meningkatkan kembali minat golongan kanak-kanak terhadap cerita yang telah lama wujud daripada zaman nenek moyang lagi. Di samping itu juga, sesetengah daripada cerita rakyat yang dimiliki dipentaskan semula bagi tujuan persembahan namun kandungan cerita yang asal telah diubahsuaikan. Perubahan yang dijalankan memberikan impak positif serta impak negatif berdasarkan kefahaman audien.

“Beberapa tahun yang lepas terdapat pementasan semula cerita rakyat namun kandungannya sangat bertentangan dan berbeza dengan kandungan cerita asal”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Perbezaan kandungan asal cerita dapat memberikan maklumat yang salah kepada audien khususnya kepada golongan generasi muda. Golongan muda biasanya hanya mengingat kandungan cerita yang dilihat bukan yang didengarkan daripada nenek moyang yang terdahulu. Ini menyebabkan kekeliruan terhadap bentuk cerita asal yang dimiliki. Watak dan perwatakan serta kandungan asal cerita rakyat berkenaan telah diubah tanpa mengekalkan kandungan cerita

rakyat yang asal. Perubahan diperlukan bagi menarik minat masyarakat namun perubahan yang ketara akan menyebabkan warisan yang dimiliki akan hilang selari dengan kemajuan teknologi.

Di samping itu, berlakunya kesukaran untuk mendokumentasikan cerita rakyat yang dimiliki oleh etnik-etnik di Sarawak. Bagi mendokumentasikan cerita rakyat yang dimiliki, Dewan Bahasa dan Pustaka Malaysia Cawangan Sarawak telah mengambil beberapa langkah iaitu:

Rajah 1.7: Kaedah Mendokumentasikan Cerita Rakyat di Sarawak

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Bagi mendokumentasikan cerita rakyat terdapat tiga kaedah utama dijalankan iaitu pertama merakam. Kebiasaannya bagi tujuan merakam kaedah secara saintifik akan dijalankan iaitu menggunakan peralatan dengan betul bagi mendapatkan maklumat yang tepat. Bagi kaedah mengarkib atau menyimpan perlunya pengendalian daripada golongan profesional. Terdapat beberapa cara penyampaian secara rapi supaya maklumat yang didapati tidak mudah rosak. Oleh itu, pengendali yang mahir amat diperlukan. Manakala kaedah terakhir ialah mentranskripsikan

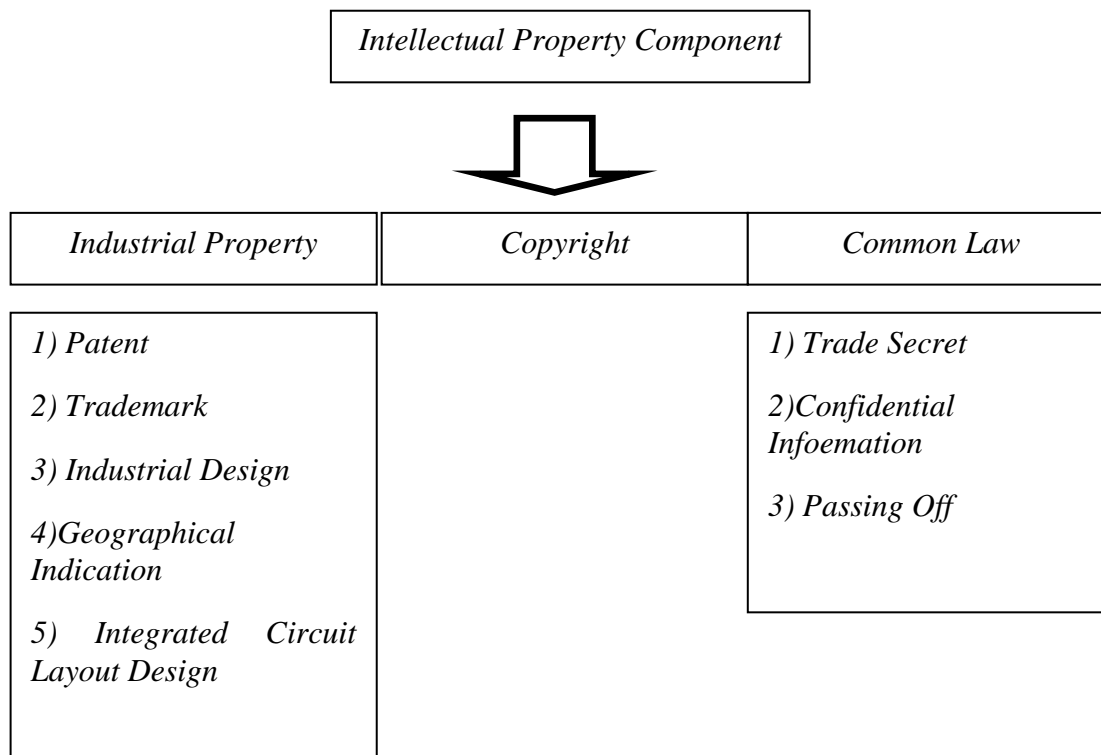
maklumat yang telah diperolehi ketika temubual. Biasanya maklumat yang diperolehi berbentuk pita rakaman, oleh itu ianya perlu dipindahkan ke kertas agar hayat rakaman maklumat berkenaan dapat digunakan dalam tempoh yang lama. Jika pita rakaman tidak dipindahkan perlu disimpan dalam kawasan yang berhawa dingin. Kaedah manuskrip juga memerlukan pertolongan daripada golongan yang mahir agar keaslian “penceritaannya” dapat disimpan dalam tempoh yang lama.

Sebelum kaedah mendokumentasikan dijalankan, cerita rakyat yang terdapat di Sarawak perlu dikumpulkan terlebih dahulu. Namun untuk mengumpulkan cerita rakyat yang dimiliki oleh etnik berkenaan terdapat beberapa masalah iaitu memerlukan perbelanjaan yang sangar besar. Hal ini demikian kerana, kawasan geografi Sarawak yang bergunung gunung menyukarkan pengumpul bagi memasuki kawasan kajian. Akibatnya memerlukan pengangkutan yang bersesuaian. Di samping itu, pemilihan informan perlulah tepat. Hal ini demikian kerana jika informan yang ditemubual adalah salah maka maklumat yang didapati adalah tidak sah. Oleh itu, informan yang tepat diperlukan agar cerita rakyat yang diperolehi merupakan betul serta bukan rekaan semata-mata. Selain daripada itu, biasanya ketika temubual pertama dijalankan menyebabkan informan tidak dapat menceritakan cerita yang diketahui dengan jayanya, maka pihak pengumpul maklumat perlu memainkan semula cerita yang pernah dirakamkan atau diceritakan semula untuk dijadikan sebagai bahan contoh. Gangguan persekitaran juga memainkan peranan penyukaran maklumat diperolehi, hal ini demikian kerana pihak pengumpul akan bermalam dalam beberapa tempoh yang tertentu khususnya dikawasan pedalaman. Oleh itu, pihak pengumpul perlu menyesuaikan diri dengan persekitaran yang baru agar dapat menjalankan pengumpulan cerita rakyat dengan jayanya.

4.1.3 Kesesuaian garis panduan yang digariskan oleh Perbadanan Harta Intelekt Malaysia (MyIPO) jika ekspresi budaya tradisional (EBT) diletakan dalam *Copyright Act 1987*.

Akibat berlakunya eksploitasi serta pengkormesilan produk-produk ekspresi budaya tradisional (EBT) secara berterusan akan menimbulkan masalah perebutan antara komuniti dan organisasi berkenaan. Perebutan terjadi akibat EBT yang dihasilkan mempunyai nilai ekonomi yang mana dapat meningkat keuntungan kepada organisasi berkenaan. Oleh itu, perlindungan secara perundangan diperlukan bagi membendung masalah ini daripada terus merebak.

Pelbagai negara telah mengambil beberapa langkah bagi membendung masalah ini, Malaysia juga tidak ketinggalan dalam usaha melindungi ekspresi budaya tradisional, namun tiada perlindungan yang khas dapat digunakan untuk melindungi ekspresi budaya tradisional (EBT) yang terdapat di Malaysia khususnya. Perbadanan harta intelek peringkat antarabangsa (WIPO) pernah menyatakan bahawa ekspresi budaya tradisional (EBT) sesuai dilindungi dibawah harta intelek. Perlindungan dibawah harta intelek melibatkan aspek perundangan dan akta tertentu. Jika menyentuh mengenai perlindungan dalam harta intelek, di Malaysia perlindungan bagi produk-produk dapat dipecahkan kepada beberapa komponen yang utama seperti rajah di bawah yang mana setiap komponen mempunyai kriteria-kriteria yang tertentu. Selain daripada itu, setiap komponen mempunyai akta dan perlindungan yang berbeza. Perbezaan ini bagi memudahkan sebarang produk yang dihasilkan diberikan status perlindungan. Pecahan komponen dapat dilihat seperti rajah di bawah.

Rajah 1.8: Komponen Dalam Harta Intelek

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Komponen bagi perlindungan harta intelek adalah berbeza mengikut negara, namun di Malaysia khususnya terdapat enam komponen yang telah dikenalpasti bagi melindungi produk-produk kreatif yang dimiliki oleh masyarakat yang terdapat di Malaysia termasuk Sarawak. Komponen yang digunakan seperti rajah di atas.

Malaysia juga tidak ketinggalan dalam usaha untuk melindungi ekspresi budaya tradisional (EBT), namun tiada perlindungan yang khusus dapat digunakan untuk melindungi EBT yang terdapat di Malaysia termasuk Sarawak. Apabila menyentuh mengenai perlindungan beberapa kriteria atau garis panduan (*guidline*) diperlukan. Apabila membicarakan tentang perlindungan secara perundangan melibatkan akta atau peraturan tertentu. Melalui perlindungan

secara perundangan jika diletakkan di bawah *Copyright Act* 1987, ekspresi budaya tradisional (EBT) perlu mengikut beberapa garis panduan bagi memenuhi keperluan utama perlindungan diberikan. Apabila *Copyright Act* 1987 diperkatakan perkata pertama yang perlu diikuti iaitu tempoh masa yang diberikan (*duration*), *originality*, dan *ownership*, serta masalah “*absolutely ownership*”. Bagi aspek originaliti sepertimana termaktub dalam S.7 (3) (a) *Copyright Act* 1987 yang mana menekankan kepada beberapa kriteria seperti yang dijelaskan oleh pegawai dari Perbadanan Harta Intelek Malaysia Cawangan Sarawak.

Bagi produk ekspresi budaya tradisional yang bersifat tidak ketara seperti penghasilan cerita rakyat amat sukar untuk menentukan originaliti sesebuah cerita rakyat dimiliki khususnya berdasarkan etnik. Sifat cerita rakyat itu sendiri yang sentiasa berubah berdasarkan persekitaran sesebuah kawasan. Perubahan kandungan cerita rakyat yang dimiliki perlu disesuaikan dengan persekitaran dan peredaran masa agar generasi masih dapat menerima cerita rakyat yang dihasilkan. Selain daripada itu, perkahwinan campur juga merupakan salah satu faktor yang menyebabkan kesukaran untuk menentukan keaslian cerita yang dihasilkan. Selain daripada originaliti, garis panduan yang lain ialah daripada aspek tempoh masa (*duration*). Bagi perlindungan di bawah *Copyright Act* 1987, tempoh perlindungan akan diberikan kepada pengarang atau pencipta yang asal sepanjang umur kemudian akan ditambahkan kepada 50 tahun selepas kematian pemilik asal (bagi kerja-kerja literari, artistik, dan musikal) manakala bagi filem, rakaman suara berkuatkuasa daripada tarikh yang diluluskan oleh pihak Perbadanan Harta Intelek Malaysia.

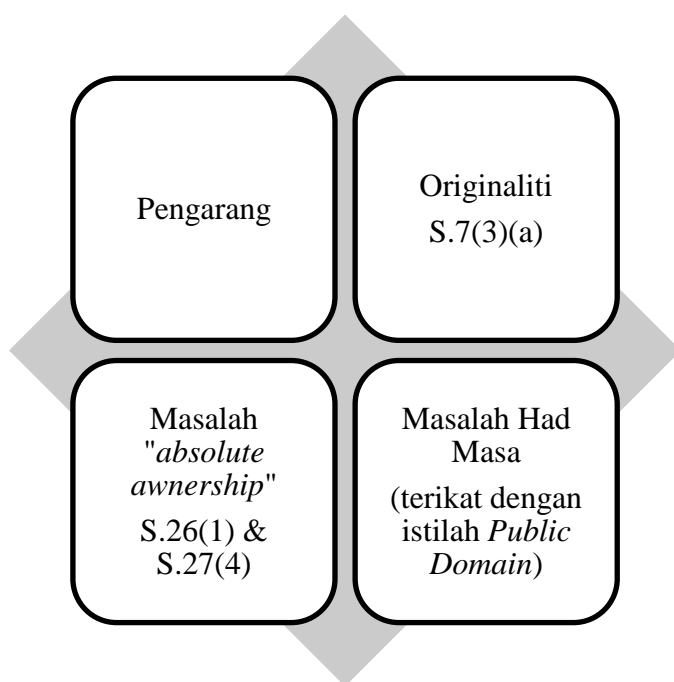
Selain daripada itu, aspek *ownership* juga ditekankan iaitu seperti mana yang termaktub dalam Copyright Act 1987 pindaan pada 2012, dibawah Seksyen (26) (1) pengarang merupakan pemilik pertama bagi mana-mana ciptaan produk. Pemilik pertama bermaksud pengarang tersebut berhak untuk menuntut sebarang tuntutan jika berlakunya percabulan atau eksploitasi terhadap produk yang telah dihasilkan. Hal ini demikian kerana terdapat juga kes tuntutan yang melibatkan pemilik bersama (*co-ownership*). Seksyen 27(4), menerangkan bahawa lesen yang diberikan kepada pemilik bagi kes pemilikan bersama.

Jika EBT yang bersifat tak ketara ingin dilindungi dibawah *Copyright Act* 1987 ianya perlu diselitkan dengan beberapa syarat yang tertentu, hal ini demikian kerana TCE bersifat tak ketara adalah berbeza dengan produk EBT yang bersifat ketara. Namun Encik. Abg Mohammad Montaha menambah bahawa jika ekspresi budaya tradisional atau cerita rakyat ingin dilaksanakan dibawah Akta Hak Milik ianya sangat menyulitkan kerana perlu mengikuti beberapa criteria yang telah ditetapkan oleh Perbadanan Harta Intelek Peringkat Antarabangsa (WIPO) yang mana telah dilaksanakan oleh beberapa negara serta sifat EBT itu sendiri yang merupakan bahan warisan bagi sesebuah kumpulan etnik yang mana ianya merupakan hak masyarakat secara keseluruhannya.

“Jika EBT diletakkan dibawah Akta Hak Milik terdapat beberapa kriteria yang perlu diikuti namun terdapat negara luar telah menjadikan kriteria tersebut sebagai garis panduan”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Di Malaysia, penetapan garis panduan ini selaras dengan kriteria sebarang produk yang ingin dilindungi dibawah *Copyright Act 1987*. Terjadinya hal demikian kerana setiap komponen perlindungan yang terdapat dalam harta intelek adalah berbeza. Secara ringkasnya jika TCE dilindungi di bawah *Copyright Act 1987*, perlunya memenuhi beberapa kriteria. Antaranya ialah pengarang, originaliti, masalah “*absolute ownership*” serta masalah had masa.

Rajah 1.9: Kriteria dalam Copyright Act 1987

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Sepertimana yang diketahui bagi produk yang ingin dilindungi di bawah *Copyright Act 1987* beberapa kriteria perlu diikuti iaitu

i) Dari aspek pengarang iaitu siapakah pencipta atau pengarangnya? Ini berikutan masalah ekspresi budaya tradisional yang mana pengarang dan penciptanya tidak diketahui. Sedangkan

perlindungan hak milik atau *copyright* memerlukan dengan jelas siapa pengarang atau penciptanya. Ini dengan sendiri menyulitkan ataupun tidak melayakkan ekspresi budaya tradisional mendapatkan perlindungan di bawah *copyright*. Tambahan lagi dari aspek IP itu sendiri hak milik adalah berbentuk “*exclusive right*” bagi pemiliknya dan tidak membenarkan pihak lain menerbitkan atau mengeluarkannya semula. Oleh itu, perlunya perlindungan terhadap ekspresi budaya tradisional bagi mengawal penggunaan ekspresi budaya tradisional serta memastikan konteks EBT yang digunakan mestilah betul dan bersesuaian dalam lingkungan kawasan tertentu. Ekoran daripada itu, perlunya satu undang-undang tambahan khas.

ii) Originaliti. Tiada perkataan atau maksud yang menerangkan definisi sebenar original. Kebanyakan kes yang melibatkan penyalahgunaan ekspresi budaya tradisional sudah untuk menentukan aspek original jadi terserah kepada mahkamah untuk menentukan. Jadi bagaimana hendak menentukan keaslian sesebuah cerita rakyat yang kaedah penyebarannya secara lisan kerana cerita yang dicipta telah ditokok tambah atau menerima pengubahsuaian yang bersesuaian dengan persekitarannya. Hal ini sememangnya sulit untuk menentukan yang mana satu original. Ekspresi budaya tradisional sentiasa hidup, yang mana sentiasa berkembang. Maksudnya di sini ekspresi budaya tradisional sentiasa berkembang dan dapat diubahsuai serta digubah semula mengikut keperluan. Walaupun pada dasarnya undang-undang *copyright* digunakan iaitu sesuatu itu diterima sebagai original sekiranya sesuatu karya itu dihasilkan berasaskan kemahiran, pemikiran, idea kreatif dan tenaga oleh pengkarya itu sendiri. Ini menyebabkan beberapa masalah antaranya reka bentuk asal ekspresi budaya tradisional telah wujud berkurun-kurun lamanya dan telah diwarisi zaman berzaman sejak daripada peninggalan nenek moyang lagi. Dalam keadaan ini, *copyright* tidak dapat memainkan peranan serta dikuatkuasakan.

iii) Masalah “*absolute ownership*” juga merupakan aspek yang penting bagi melihat keberkesanan ekspresi budaya tradisional. Konsep ini merupakan konsep barat iaitu *Eurocentric worldview* dimana penekannya hanyalah kepada individu dan benda. Oleh itu, ia tidak selaras dengan sistem undang-undang adat masyarakat yang bersifat tradisional. Menyentuh masalah *absolute ownership*, wujudnya percanggahan antara hak individu dan hak komuniti. Percanggahan ini menyukarkan lagi proses bagi menentukan hak milik ekspresi budaya tradisional yang telah dihasilkan oleh sesebuah etnik khususnya bagi cerita rakyat yang dimiliki oleh etnik-etnik di Sarawak.

iv) Masalah had tempoh. Had tempoh merupakan aspek yang penting yang mana bagi menentukan jangka hayat perlindungan yang diberikan. Setiap perlindungan mempunyai tempoh yang tertentu, begitu juga perlindungan dibawah undang-undang *copyright*. Kebiasaannya perlindungan dibawah *Copyright Act 1987* adalah sehingga umur pengkarya (iaitu ketika hidupnya) kemudian ditambah 50 tahun selepas kematian pencipta atau pengkarya. Selepas tempoh yang telah ditetapkan, karya atau ciptaan tidak lagi dapat dilindungi dan menjadi ‘*public domain*’ iaitu sebagai hak masyarakat. Seperti mana yang telah dinyatakan oleh Encik Abdul Hafis bin Abdul Khalid

“Istilah *public domain* asalnya diperkenalkan oleh WIPO yang mana *public domain* bermaksud elemen-elemen harta intelek yang tidak layak untuk dijadikan hak milik secara persendirian atau individu”.

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Berdasarkan penjelasan yang dinyatakan oleh Encik Abdul Hafis bin Abdul Khalid, apabila produk atau karya yang mana dalam konteks ini merujuk kepada produk atau karya yang berasaskan ekspresi budaya tradisional yang dihasilkan hanya akan dilindungi sepanjang tempoh yang telah dinyatakan kemudian akan menjadi hak masyarakat yang mana orang ramai berhak untuk menggunakan kandungan daripada ekspresi budaya yang telah dihasilkan selagi tidak mengubah kandungan asal produk yang dihasilkan. Ini bercanggah dengan kemahuan masyarakat peribumi dan komuniti tradisional yang mahukan perlindungan terhadap ekspresi budaya tradisional yang telah dihasilkan diberikan perlindungan selama-lamanya. Desakan komuniti berkenaan adalah wajar kerana apa yang mereka ingin lindungi merupakan warisan sejak turun-temurun dan jika tidak dilindungi ianya akan hilang.

**4.1.4 Cabaran memelihara dan mengurus ekspresi budaya tradisional (EBT)
di Sarawak sebagai sebahagian dalam komponen harta intelek serta
menjalankan validasi bagi melihat kesesuaian cadangan bagi melindungi
ekspresi budaya tradisional.**

Ekspresi budaya tradisional (EBT) merupakan salah satu produk budaya dan warisan yang perlu dipelihara dan diuruskan dengan betul. Perlindungan dan pengurusan yang tepat dapat membantu EBT yang sedia ada dipelihara bagi keperluan generasi akan datang. Perlindungan yang khusus diperlukan bagi memastikan EBT yang dimiliki kekal. namun adakah terdapat perlindungan yang khas bagi EBT serta bagaimanakah untuk menguruskan ekspresi budaya tradisional khususnya EBT yang bersifat tak ketara.

Berdasarkan temubual yang dijalankan bersama pegawai daripada MyIPO Cawangan Sarawak. Jika memperkatakan perihal perlindungan yang sesuai dengan ekspresi budaya tradisional berdasarkan cadangan yang telah dinyatakan oleh WIPO, iaitu ekspresi budaya tradisional dapat diklasifikasikan sebagai harta intelek yang mana termaktub dalam booklet WIPO yang mana telah banyak dilaksanakan diperingkat antarabangsa.

“Jika perlindungan setakat ini mana-mana negara hanya menggunakan garis panduan yang telah ditetapkan oleh WIPO”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Berdasarkan takrifan yang telah diberikan oleh WIPO yang sememangnya bersesuaian bagi melindungi ekspresi budaya tradisional yang dimiliki khususnya bagi etnik di Sarawak. Kesesuaian ekspresi budaya tradisional ini dikelaskan sebagai harta intelek kerana ekspresi budaya tradisional yang dimiliki sememangnya terhasil dari daya kreatif atau minda komuniti tradisional dan ekspresi budaya tradisional sebagai *literary and artistic works* seperti mana yang termaktub dalam *Berne Convention* (1971) ini diberikan hak milik dibawah “*copyrights*”. Antara perlindungan yang terkandung seperti penghasilan muzik, lagu-lagu, tarian, cerita rakyat, upacara, ukiran, kraftangan haruslah menepati syarat-syarat bagi mendapatkan perlindungan *copyright*. Ekspresi budaya tradisional (EBT) samada yang bersifat ketara mahupun tak ketara dapat dilindungi dibawah *Copyright Act* 1987 (Akta Hak Milik 1987) dibawah Perbadanan Harta Intelek Malaysia. Namun, perlindungan dibawah harta intelek khususnya *Copyright Act* 1987 tidak dapat melindungi ekspresi budaya tradisional secara sepenuhnya. Hal ini demikian kerana frasa bagi “*expression of folklore*” yang terdapat dalam seksyen 2 namun tidak didefinisikan

dalam *Copyright Act 1987*. Akibatnya jenis perlindungan yang sesuai hanya layak ditentukan oleh pihak mahkamah jika mempunyai sebarang kes tuntutan daripada penghasilan produk berasaskan ekspresi budaya tradisional (EBT). *Copyright Act 1987* yang sedia ada tidak dapat memberikan perlindungan yang sepenuhnya kepada EBT, hal ini demikian kerana dibawah *Copyrigt Act 1987* hanya memfokuskan perlindungan terhadap karya-karya literari, rakaman bunyi, siaran radio, artistik, musikal, karya-karya yang telah dicetak (buku,novel dan sebagainya) serta filem.

Pihak perbadanan harta intelek Malaysia berpendapat bahawa tujuan ekspresi budaya tradisional diberikan status dan perlindungan dari aspek IP (*Intellectual Property*) ialah bagi membantu perkembangan ekonomi yang amat diperlukan oleh komuniti-komuniti tertentu. Dengan pemberian perlindungan IP membolehkan komuniti berkenaan secara komersial menjual produk-produk kreatif mereka untuk kemajuan ekonomi mereka. Selain daripada itu, perlindungan juga dijalankan bagi menghalang komuniti-komuniti lain daripada mendapatkan IP dan menghalang komuniti lain daripada menggunakannya, sedangkan mereka dengan sesuka hati boleh mengkomersialkannya dan menggunakannya sewenang-wenang tanpa memikirkan implikasi buruk kepada komuniti asal. Bagi melindungi produk yang berasakan EBT ianya dapat dilindung berdasarkan kepada dua bentuk perlindungan yang khususnya.

Jadual 2.4

Bentuk-bentuk Perlindungan yang dapat diberikan

	Bentuk Perlindungan
1.	Perlindungan Positif
2.	Perlindungan Defensif

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Berdasarkan analisa yang dijalankan, perlindungan yang diberikan dapat dibahagikan kepada dua bentuk yang utama iaitu perlindungan positif dan perlindungan defensif. Bagi perlindungan yang positif, komuniti boleh mendapatkan dan menguatkuasakan haknya ke atas bahan yang dilindungi. Perlindungan yang berbentuk positif ini akan bertindak sebagai landasan undang-undang bagi sebarang tindakan komersial dan lain-lain bentuk urusan yang ingin dilakukan oleh pemilik EBT dengan mana-mana pihak. Selain daripada itu, perlindungan ini juga dapat menghalang pihak ketiga daripada menggunakan EBT sewenang-wenangnya tanpa memperoleh kebenaran terlebih dahulu. Perlindungan ini memfokuskan bentuk perundangan yang sedia ada bagi melindungi EBT yang dimiliki. Manakala perlindungan defensif pula bertujuan menghalang pihak-pihak tertentu khususnya pihak ketiga daripada memperoleh hak IP yang dapat menjejaskan kepentingan pihak lain.

“Perlindungan ini dapat dijalankan dengan serentak bagi mengelakkan EBT yang dihasilkan daripada ditiru oleh pihak ketiga”

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Kedua-dua bentuk perlindungan dapat dijalankan secara serentak bergantung kepada pemegang hak harta intelek. Tujuannya bagi mengelakkan peniruan bagi produk yang telah dihasilkan oleh komuniti berkenaan. Pada awal lagi isu berkenaan ekspresi budaya tradisional (EBT) yang bersifat ekonomi dan etika diperdebatkan. Terdapat beberapa alasan agar ekspresi budaya tradisional yang dimiliki perlu dikawal dan diberikan perlindungan untuk mengelakkan daripada memberikan keuntungan kepada pihak-pihak tertentu, iaitu agar sama-sama dapat menikmati kemewahan ekonomi ekoran daripada pengkormersilan ekspresi budaya tradisional yang dimiliki. Selain daripada itu, ianya dapat mengelakkan keadaan dan situasi pihak ketiga yang akan mengaut keuntungan sedangkan pihak yang menghasilkan produk berkenaan tidak mendapat sebarang keuntungan atau imbuhan. Di samping itu, integriti budaya perlu dilindungi. Integriti budaya adalah penting bagi sesebuah komuniti untuk memiliki hak mengawal penggunaan ekspresi budaya tradisional agar dapat dikekalkan sebagai identiti budaya mereka terutamanya ekspresi budaya tradisional yang bersifat rahsia. Selain daripada itu, ianya dapat menghalang daripada terjejasnya peluang-peluang ekonomi berkenaan, iaitu seni dan kraftangan komuniti minoriti (*indigeneous people*) merupakan sumber pendapatan bagi komuniti tersebut. Seandainya mereka tidak mempunyai kawalan atau hak ke atas kemahiran dan pengeluaran produk tersebut akan mengakibatkan berlakunya persaingan ekonomi yang tidak seimbang dengan pihak ketiga yang mampu menghasilkan secara pengeluaran besar-besaran. Oleh itu ianya dapat menjejaskan pendapatan etnik minoriti ini. Oleh itu, jelaslah bahawa perlindungan dari aspek undang-undang sememangnya wajar dan sangat diperlukan bagi mengawal dan melindungi produk-produk ekspresi budaya tradisional (EBT).

Beberapa persoalan atau rintangan perlu diperjelaskan yang mana telah dinyatakan bagi mendapatkan perlindungan *copyright* beberapa syarat perlu dipatuhi antaranya dari aspek pengarangnya yang harus dikenalpasti, originality, hak milik (*ownership*). Di Malaysia, walaupun tiada Akta khusus bagi memberi perlindungan hak milik bagi ekspresi budaya tradisional namun *Copyright Act* 1987 dapat dijadikan sebagai asas. Namun begitu, terdapat beberapa kriteria yang perlu dipenuhi dan diikuti iaitu originaliti, pengarang dan pemilik, tempoh serta idea ekspresi. Hal ini demikian kerana garis panduan atau kriteria bagi *Copyright Act* 1987 telah menyulitkan pemberian hak milik khususnya kepada produk EBT bersifat tak ketara, sepertimana yang diterangkan sebelum ini ianya perlu memenuhi aspek pengarang, originaliti, masalah *absolutely ownweship* dan masalah tempoh masa yang diberikan. Perlindungan yang khusus diperlukan bagi melindungi dan memelihara ekspresi budaya yang dimiliki khususnya EBT di Sarawak. Dengan adanya perlindungan yang khas dapat membendung masalah eksploitasi serta pengkomersilan yang telah berleluasa sekarang. Seperti yang telah dikatakan perlindungan ekspresi budaya tradisional (EBT) dapat digunakan namun perlu mengikut garis panduan yang telah ditetapkan namun perlindungan dari aspek IP (*Intellectual Property*) janganlah pula membantutkan perkembangan EBT yang dimiliki.

Cabaran utama jika ekspresi budaya tradisional (EBT) diletakkan di bawah *Copyright Act* 1987 atau IP ialah bentuk perlindungan IP yang pada masa yang sama menjamin perlindungan kebudayaan (*cultural preservation*) dan akses kepada pengetahuan. Perlindungan IP semata-mata tidak menjamin pemeliharaan terhadap ekspresi budaya tradisional. Perlindungan berlainan maksudnya dengan pemeliharaan. Bagi sistem IP, perlindungan bermaksud mengiktiraf dan melaksanakan hak eksklusif iaitu pihak selain daripada pencipta tidak akan mendapat

perlindungan serta menggunakannya. Pemeliharaan pula melibatkan usaha-usaha dokumentasi, identifikasi, transmisi dan promosi warisan budaya untuk memastikan kewujudannya. Matlamat utama ialah memastikan elemen budaya khususnya ekspresi budaya tradisional tidak hilang dan pupus sekaligus ianya terus wujud, kekal dan hidup. Bagi tujuan pemeliharaan badan yang paling sesuai ialah perpustakaan.

Umumnya falsafah dan nilai keperpustakaan diasaskan kepada idea kebebasan iaitu kebebasan intelek, percakapan, khazanah warisan budaya dan peningkatan penyelidikan, keserjanaan, pendidikan dan budaya. Ia merupakan satu sumbangan besar perpustakaan terhadap kebajikan sosial masyarakat, budaya dan negara. Pada masa kini perpustakaan juga perlu menghormati hak dan adat komuniti etnik minoriti dengan menyemaikan amalan perpustakaan yang peka kepada ekspresi budaya tradisional (EBT) khususnya yang bersifat sensitif. Melalui pemeliharaan dan *database* yang lengkap, mudahkan sistem pelesenan penggunaan ekspresi budaya tradisional dijalankan. Oleh itu, perlunya ditubuhkan satu badan khas untuk menguruskan pelesenan khususnya untuk mendapatkan lesen bagi menggunakan produk yang berasaskan ekspresi budaya tradisional (EBT) khususnya yang bersifat tak ketara mestilah dikenakan bayaran yang setimpal dengan penghasilan produk berkenaan, mungkin dalam bentuk royalti ataupun mana-mana bentuk yang difikirkan boleh mendatangkan manfaat kewangan kepada komuniti yang terbabit. Tujuan perlesenan bertujuan pencipta mendapat keuntungan yang maksimum.

4.2 Rumusan

Secara keseluruhannya, melalui rekaan penyelidikan yang telah ditetapkan melalui temubual yang dijalankan mendapatkan maklumat adalah berkesan. Berdasarkan kepada kerangka penyelidikan yang telah ditetapkan segala permasalahan serta obojektif penyelidikan yang telah ditetapkan telah tercapai. Maklumat mengenai kesesuaian EBT bersifat tak ketara jika diletakkan dibawah *Copyright Act* 1987 terjawab. Walaupun EBT tidak dapat diletakkan dibawah *Copyright Act* 1987 namun akta tersebut dapat dijadikan asas kepada perlindungan secara perundangan. Selain daripada itu, sifat-sifat serta maklumat yang tepat berkenaan cerita rakyat juga diperolehi melalui dapatan penyelidikan yang telah dianalisa. Melalui kaedah penyelidikan yang telah ditetapkan juga, cabaran bagi mengurus serta memelihara ekspresi budaya tradisional dapat diketahui dengan lebih tepat. Kesan sampingan daripada penyalahgunaan EBT juga dapat diketahui walaupun penyalahgunaan terhadap EBT bersifat tak ketara khususnya cerita rakyat adalah kurang. Dalam bab seterusnya iaitu bab lima akan merumuskan segala perkara yang berkaitan dengan penyelidikan. Selain itu, bab lima akan membincangkan tentang cadangan-cadangan serta pendapat informan tentang kesesuaian ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara diletakkan di bawah *Copyright Act* 1987 sekaligus dijadikan sebagai harta intelek.

BAB V

KESIMPULAN DAN CADANGAN

5.1 Kesimpulan

Secara keseluruhannya, penyelidikan ini menyentuh mengenai ekspresi budaya tradisional yang terdapat di Sarawak khususnya bagi etnik Iban serta kesesuaian ekspresi tradisional (EBT) khususnya yang bersifat tak ketara dilindungi di bawah *Copyright Act 1987* sepertimana yang telah dicadangkan oleh beberapa organisasi dan peringkat antarabangsa. Penggunaan konsep penyelidikan yang telah ditetapkan serta metodologi penyelidikan telah mencapai objektif utama penyelidikan. Penggunaan metodologi berbentuk kualitatif iaitu memfokuskan kepada jenis *exploratory research* telah memudahkan penyelidik mengumpul maklumat yang tepat serta sahih. Maklumat yang tepat diperlukan bagi memfokuskan objektif yang ditetapkan. Melalui ekspresi budaya tradisional (EBT) setiap etnik khususnya yang terdapat di Sarawak dapat dikenali dan dikenalpasti kerana setiap ekspresi budaya tradisional (EBT) yang dimiliki samaada bersifat ketara atau tidak ketara mempunyai keunikannya yang tersendiri. Sebagai contoh, pakaian-pakaian tradisional yang dimiliki adalah berbeza berdasarkan etnik masing-masing. Perbezaan yang ketara dapat dilihat dari aspek motif serta rekaan pakaian tradisi masing-masing kerana ianya memaparkan keunikan serta keistimewaan yang dimiliki oleh etnik berkenaan.

Apabila membincangkan mengenai ekspresi budaya tradisional (EBT) bagi sesebuah komuniti atau etnik, lazimnya ekspresi budaya tradisional mengandungi kedua-dua elemen atau sifat iaitu samaada ketara dan tak ketara (*sila rujuk penemuan penyelidikan rajah 1.2 dan 1.3*).

Pelbagai pihak telah menyentuh mengenai perlindungan yang dapat diberikan kepada produk-produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional khususnya yang bersifat ketara, maka perlulah juga diperkatakan mengenai EBT yang bersifat tak ketara. Dengan perkataan yang lain, jika hanya salah satu yang difokuskan maka menjadi satu ketimpangan kerana salah satu daripada sifatnya telah diabaikan dan dipinggirkan. Lazimnya lebih mudah memperkatakan tentang ekspresi budaya tradisional yang bersifat ketara kerana ianya wujud serta dapat dilihat didepan mata, namun berlainan dengan ekspresi budaya tradisional (EBT) yang bersifat tak ketara yang mana ianya melibatkan kefahaman dan pentafsiran oleh individu itu sendiri. Secara ringkasnya ekspresi budaya tradisional (EBT) khususnya yang terdapat di Malaysia dapat dikategorikan kepada beberapa kelompok yang utama yang mana kelompok berkenaan mencakupi ekspresi budaya tradisional yang bersifat ketara dan tak ketara.

Antaranya seperti tarian, lagu atau nyanyian (seloka, pantun, syair, gurindam, dan lain-lain), kraftangan, rekaan, upacara, adat resam dan ritual, cerita-cerita rakyat (dongeng, lagenda, balada, mitos dan lain-lain), serta ekspresi artistik atau budaya yang lain. Senarai yang dinyatakan bukanlah merupakan senarai yang lengkap bagi menggambarkan produk-produk ekspresi budaya tradisional yang dimiliki oleh etnik-etnik di Sarawak. Jika menyentuh tentang Sarawak pelbagai bentuk warisan dan kebudayaan yang dimiliki, yang mana setiap satu daripadanya mempamerkan ciri-ciri tradisional dan unik yang dimiliki samada melalui produk-produk ekspresi budaya tradisional yang bersifat ketara atau tak ketara. Walau bagaimanapun dengan adanya contoh senarai ekspresi budaya tradisional yang dinyatakan dapat memberikan sedikit gambaran apakah yang dimaksudkan dengan ekspresi budaya tradisional yang kini hangat dibincangkan serta diperkatakan khususnya bagi organisasi yang memfokuskan kepada produk

kebudayaan dan warisan. Ekspresi budaya tradisional atau ringkasnya EBT merupakan hasil dari proses antara generasi dan kreatif secara berkumpulan yang menggambarkan identiti, sejarah, kebudayaan, sosial, dan nilai-nilai suatu komuniti (*silalah rujukan penemuan penyelidikan, halaman 70 dan 71*).

Ekspresi budaya tradisional (EBT) juga dapat menekankan keistimewaan yang dimiliki oleh sesebuah etnik. Terdapat beberapa ciri khusus yang telah ditetapkan bagi mengenalpasti adakah produk yang dihasilkan dapat dikelaskan atau dikategorikan sebagai ekspresi budaya tradisional. Pertamanya ialah ia perlu diperturunkan. Selain itu, produk yang dihasilkan perlu menggambarkan kebudayaan masyarakat dan identiti sosial sesebuah masyarakat. Ekspresi budaya tradisional atau pernyataan kebudayaan tradisional mengandungi elemen perilaku warisan masyarakat dan perlu dihasilkan oleh pencipta yang tidak diketahui masyarakat yang mempunyai tanggungjawab atau kebenaran untuk berbuat demikian. Produk yang berasaskan ekspresi budaya tradisional (EBT) dicipta bukan untuk tujuan komersial namun sebagai media perantara bagi hal keagamaan, ekspresi budaya tradisional juga sentiasa berubah-ubah, berkembang dan dihasilkan semula.

Namun khazanah ekspresi budaya tradisional masyarakat Sarawak kini, telah mula dicabuli serta disalahgunakan bagi tujuan-tujuan tertentu yang mana sekiranya tidak diambil tindakan yang sewajarnya akan pupus. Jika hilang khazanah berkenaan maka pupuslah identiti sosial dan budaya masyarakat di Sarawak khususnya. Ekspresi budaya tradisional (EBT) merupakan produk kebudayaan yang mempunyai nilai yang tertentu yang mana sesuatu produk yang dihasilkan dapat menonjolkan keunikan etnik yang terdapat di Sarawak. Oleh itu, produk berasaskan ekspresi budaya tradisional (EBT) mula diberikan perhatian oleh beberapa organisasi

yang berorientasikan keuntungan. Ekspresi budaya tradisional (EBT) itu sendiri mempunyai nilai komersial serta ekonomi yang mana dapat dipasarkan diperingkat antarabangsa. Jika eksploitasi serta pengkomersilan tidak dibendung dengan tindakan yang sewajarnya, ditakuti ekspresi budaya tradisional (EBT) yang dimiliki oleh etnik di Sarawak bukan lagi menjadi hak milik mutlak etnik berkenaan tetapi telah dijadikan sebagai produk yang berpotensi hanya untuk pengkomersilan sahaja. Malaysia khususnya Sarawak, tidak ketinggalan meningkatkan beberapa usaha bagi melindungi produk-produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional (EBT) secara keseluruhannya. Pelbagai pihak telah memandang terhadap perlindungan khususnya daripada aspek perundangan. Namun demikian, perlindungan perundangan yang khusus dan khas bagi ekspresi budaya tradisional tidak dimiliki. Perlindungan perundangan yang khusus diperlukan bagi menghalang aktiviti eksploitasi dan pengkomersilan bagi melindungi sekaligus memelihara produk ekspresi budaya tradisional yang dimiliki oleh etnik di Sarawak.

Di Malaysia terdapat beberapa pihak yang menyatakan bahawa ekspresi budaya tradisional samaada bersifat ketara atau tak ketara sesuai dilindungi dalam harta intelek yang mana ditekankan supaya dilindungi di bawah *Copyright Act 1987* kerana tiada perlindungan secara perundangan yang khusus dapat diberikan kepada produk-produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional khususnya di Malaysia. Jika EBT dilindungi di bawah *Copyright Act 1987*, ianya perlu mengikuti garis panduan yang telah ditetapkan iaitu dari aspek pengarang, originaliti, *absolute ownership* serta tempoh perlindungan (*silalah rujuk penemuan penyelidikan, halaman 96*). Ekspresi budaya tradisional dapat dilindungi dibawah akta berkenaan namun ianya amat mustahil untuk dilaksanakan secara keseluruhan bagi produk yang berasaskan EBT. Hal ini demikian kerana garis panduan yang telah ditetapkan tidak bersesuaian dengan EBT yang

dimiliki kerana sifat EBT itu sendiri sentiasa berlakunya perubahan terutamanya EBT yang bersifat tak ketara. Adakah *Copyright Act* 1987 sesuai digunakan bagi melindungi EBT yang dimiliki etnik-etnik di Sarawak khususnya. Semuanya perlu diberikan penjelasan adakah bentuk perlindungan tersebut sesuai digunakan atau tidak.

Perlindungan melalui IP sememang tidak dinafikan dapat dijalankan serta boleh dicapai matlamatnya serta tidak pula membantutkan perkembangan produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional (EBT). Namun perlindungan melalui IP memerlukan produk-produk yang berasaskan kepada IP mengikuti garis panduan yang telah ditetapkan. Ekspresi budaya tradisional dapat dilindungi dibawah Perbadanan Harta Intelekt Malaysia namun, perlindungan dibawah harta intelek khususnya *Copyright Act* 1987 tidak dapat melindungi ekspresi budaya tradisional secara sepenuhnya. Hal ini demikian kerana frasa bagi “*expression of folklore*” yang terdapat dalam seksyen 2 namun tidak didefinisikan dalam *Copyright Act* 1987. Akibatnya jenis perlindungan yang sesuai hanya layak ditentukan oleh pihak mahkamah jika mempunyai sebarang tuntutan.

Copyright Act 1987 yang sedia ada tidak dapat memberikan perlindungan yang sepenuhnya kepada EBT, kerana di bawah *Copyright Act* 1987 hanya memfokuskan perlindungan terdapat karya-karya literari, rakaman bunyi, siaran radio, artistik, musikal, karya-karya yang telah dicetak (buku,novel dan sebagainya) serta filem (*rujukan lampiran A*). Selain daripada itu, ekspresi budaya tradisional sendiri yang bersifat warisan bermaksud produknya kepunyaan masyarakat bukan bersifat individu atau persendirian.

Oleh itu perlindungan khas diperlukan bagi membendung masalah eksploitasi serta pengkomersilan yang telah berleluasa sekarang. Memang benar perlindungan dibawah IP akan membantutkan perkembangan produk-produk berasaskan EBT daripada berkembang maju namun perlaksanaannya perlulah diseimbangkan dengan aspek perlindungan kebudayaan serta pengetahuan kepada masyarakat khususnya masyarakat Sarawak. Perlindungan IP sememangnya sangat diperlukan bagi mengurangkan penyalahgunaan produk-produk EBT bagi tujuan tertentu. Perlindungan ini tidak akan terlaksana jika hanya sebelah pihak yang memainkan peranan, oleh itu organisasi atau individu yang terlibat dalam bidang warisan dan kebudayaan haruslah memainkan peranan masing-masing bagi mengawal EBT yang dimiliki agar keuntungan yang diperolehi adalah bersifat sama adil. Dalam melaksanakan sistem IP cabaran utama perlunya mengawal pengaliran maklumat dan inovasi selaras dengan sistem asas kemasyarakatan. Penghasilan EBT biasanya akan mengikut kepada sistem tradisional atau norma nenek moyang terdahulu iaitu perlunya mengikuti sistem adat.

5.1 Validasi Penyelidikan

Validasi Penyelidikan dijalankan bagi melihat cadangan perlindungan terhadap ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara di Sarawak dilindungi di bawah beberapa bentuk perlindungan lain bagi mengelakkan berlakunya eksploitasi dan pengkomersilan secara berleluasa khususnya di Sarawak. Oleh itu, beberapa soalan diajukan selepas penemuan diperolehi kerana penyelidikan ini hanya menggunakan kaedah penyelidikan secara kualitatif.

Jadual 2.6

Soalan bagi Validasi Penyelidikan

No.	Soalan
1.	Adakah perlindungan terhadap ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara sesuai dilindungi di bawah Copyright Act dalam konteks Malaysia khususnya Sarawak sepertimana yang dijalankan di peringkat antarabangsa
2.	Adakah ekspresi budaya tradisional bersifat tak ketara dapat dilindungi sebagai salah satu komponen besar harta intelek dalam konteks Malaysia khususnya di Sarawak
3.	Adakah ekspresi budaya tradisional (EBT) bersifat tak ketara khususnya cerita rakyat sesuai dilindungi dari aspek sistem generis di Sarawak
5.	Apakah bentuk perlindungan yang sesuai bagi EBT bersifat tak ketara di Sarawak
6.	Adakah perlunya perlindungan khas bagi melindungi produk ekspresi budaya tradisional bersifat tak ketara.

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Secara keseluruhan daripada jumlah informen yang ditemubual sebahagian informen menyatakan perlunya perlindungan yang khas bagi ekspresi budaya tradisional khususnya yang bersifat tak ketara, iaitu mencadangkan ekspresi budaya tradisional dilindungi di bawah sistem

sui generis. Sistem sui generis merupakan salah satu sistem yang dapat melindungi EBT daripada terus dieksploitasi oleh pihak ketiga. Seperti mana yang diperkatakan bahawa sistem sui generis merupakan satu sistem yang dapat menghalang pihak ketiga daripada terus menggunakan produk EBT secara berterusan. Sistem ini diperlukan untuk merapatkan jurang perbezaan antara hak pemilik dengan konsep pemilikan dalam komuniti etnik di Sarawak dan adat sebagaimana yang dituntut oleh sesebuah kelompok komuniti. Sistem sui generis ini digunakan bagi mengelakan daripada berlakunya perubahan menyeluruh terhadap *Copyright Act* 1987 yang telah sedia ada.

Bagi memastikan sistem sui generis ini berkesan bagi memberi perlindungan yang khusus kepada ekspresi budaya tradisional pihak Perbadanan Harta Intelekt Malaysia (induk) serta Perbadanan Harta Intelekt Cawangan Sarawak haruslah memainkan peranan yang penting. Kegagalan untuk mengambil tindakan yang positif dan berani bagi jangka masa yang panjang dapat memberikan ancaman kepada kewujudan produk yang berasaskan kepada ekspresi budaya tradisional khususnya yang bersifat tak ketara. Kegagalan kawalan ke atas EBT juga akan meningkatkan eksploitasi oleh beberapa pihak serta organisasi yang tidak bertanggungjawab. Hal ini menyebabkan Malaysia khususnya Sarawak akan kehilangan satu teras identitinya yang utama iaitu kepelbagaian budaya.

Menyentuh mengenai perlindungan beberapa garis panduan (*guidline*) diperlukan jika dilindungi dibawah *Copyright Act* 1987. Apabila membicarakan perihal perlindungan secara perundangan ianya melibatkan akta atau peraturan tertentu. Melalui perlindungan secara perundangan jika diletakkan dibawah *Copyright Act* 1987, ekspresi budaya tradisional (EBT) perlu mengikut beberapa garis panduan bagi memenuhi keperluan utama perlindungan diberikan. Perkara pertama yang perlu diikuti iaitu tempoh masa yang diberikan (*duration*), *originality*, dan

ownership, serta masalah “*absolutely ownership*”. Jika kesemua kriteria tidak diikuti maka berlakunya kesukaran untuk melindungi ekspresi budaya tradisional yang dimiliki khususnya ekspresi budaya tradisional yang bersifat tak ketara. Oleh hal demikian, timbulnya persoalan adakah *Copyright Act* 1987 sesuai melindungi produk-produk EBT.

Oleh itu, secara keseluruhan terdapat dua jenis pendekatan yang dapat dijalankan bagi melindungi produk-produk berasaskan ekspresi budaya tradisional (EBT) samada bersifat ketara mahupun tak ketara iaitu

- a) Pendekatan secara defensif.
- b) Pendekatan secara positif.

5.2 Cadangan

Produk-produk ekspresi budaya tradisional (EBT) bukan hanya dapat dilindungi di bawah hak milik (*copyright*), sesetengah EBT juga dapat dilindungi dibawah *trademarks* khususnya bagi simbol dan imej tradisional bagi etnik-etnik dan *geographical indications* (produk atau tumbuhan yang sememangnya memiliki keistimewaan yang memberikan perbezaan dengan tempat dan produk lain). Perlindungan perundangan bagi aspek harta intelek memainkan peranan yang penting sebagai satu cabang bagi melindungi EBT. Perlindungan yang diberikan dapat merangsang sesebuah komuniti untuk memperluaskan EBT yang dihasilkan misalnya untuk dijual atau dipasarkan.

EBT atau ekspresi budaya tradisional merupakan elemen yang sangat penting bagi melambangkan keunikan dan keistimewaan sesebuah komuniti atau etnik. Namun langkah yang lebih dinamik diperlukan agar dapat menguatkuasakan EBT bagi sesebuah negara. Oleh itu pihak WIPO khususnya mencadangkan agar menjalankan rakaman dan dokumentasi EBT yang terlibat yang mana, proses merekod dan mendokumentasi memerlukan pembiayaan dan mengambil waktu yang agak lama ekoran ekspresi budaya tradisional yang dimiliki dalam pelbagai bentuk. Akan tetapi, proses pembiayaan seharusnya ditanggung oleh pihak kerajaan serta pihak-pihak yang bertanggungjawab terhadap aspek budaya dan warisan. Sistem yang sedia ada dapat ditambahbaik dan disertai dengan tindakan-tindakan yang lain misalnya penubuhan perpustakaan secara digital dan pendaftaran ekspresi budaya tradisional.

Digitalisasi dapat dijadikan sebagai alat untuk menyelesaikan isu-isu yang berkaitan dengan ekspresi budaya tradisional. Melalui perpustakaan, data akan dihasilkan bagi mengawal ekspresi budaya tradisional yang dimiliki di Sarawak. Data yang diperolehi akan disusun secara sistematik untuk memudahkan penyemakan bagi pengesahan hak milik, sama ada dimiliki secara komuniti atau pun secara individu. Namun perlindungan melalui database dapat dilindungi namun maklumat yang terdapat dalam *database* berkenaan tidak dapat dilindungi secara perundangan

5.2.1 Cadangan Kepada Pengkaji Akan Datang

Memandangkan kini terdapat beberapa organisasi dan individu memandang kepada aspek *Traditional Knowledge* (TK), oleh itu penyelidik akan datang dapat melihat kepada kesesuaian *Traditional Knowledge* dilindungi sebagai harta intelek. TK sebenarnya telah dinyatakan oleh beberapa penulis yang mana ianya sememangnya telah dilindungi di bawah *Copyright Act* 1987 namun adakah bersesuaian kerana TK meliputi perubatan secara tradisional, kemahiran, dan pengetahuan terhadap alam semulajadi serta penghasilan produk tertentu. Selain daripada itu, sebahagian daripada TK telah dilindungi sebagai GI (*geographical indication*) yang mana menekankan kepada keistimewaan produk yang dimiliki berdasarkan daerah tertentu. Oleh itu, penyelidik akan datang dapat menjalankan penyelidikan bagi melihat TK yang terdapat di Sarawak khususnya memfokuskan kepada kumpulan-kumpulan etnik.

Rujukan

- Antony, J. & Preece, D. (Eds). (2002). *Understanding, Managing and Implementing Quality Framework, Technique and Cases*. Canada: Routledge Taylor & Francis Group. h.134.
- Afifah Kusumadara. (2008). *Pemeliharaan dan Pelestarian Pengetahuan Tradisional dan Ekspresi Budaya Tradisional*. Indonesia: Universiti Brawijaya.h.2
- Andanda, P. (2012). Striking a Balance between Intellectual Property Protection Traditional Knowledge, Cultural Preservation and Access to Knowledge. *Journal of Intellectual Property Rights*. Vol 17. hh. 557-558.
- Bouchouk, D, E. (2001). *Protecting Your Company Intellectual Property: A Practical Guide to Trademark, Copyrights, and Patent & Trade Secret*. United States: Library of Congress Cataloging in Publication Data. h.5.
- Bizer, K. Lankau, M. & Zimbehl, P. (2011). *Sui Generis Rights for the Protection of Traditional Cultural Expressions* (h.7). Dicapai pada <http://www.jipitec.eu/issues/jipitec-2-2-2011/3083/jipitec%20%20-%20a%20-%20bizer%20et%20al.pdf>.
- Buzan, T. (1983). *Use Both Sides of Your Brain*. New York: E.P Dutton & CO.
- Cornish, G, P. (2009). *Copyrights Interpreting the Law for Libraries, Archives and Information Service*. London: Facet Publishing. h.1.

- Creswell, J. W. (2009). *Research Design Qualitative, Quantitative and Mixed Method Approaches* (3rd Edition). United States: Library of Congress Cataloging in Publication Data. h.3.
- Chang Pat Foh. (1999). *Legends & History Sarawak: Sarawak*. Malaysia: Lee Ming Press co. hh.12-15.
- Dwivedi, A. & Saroha, M. (2005). *Copyrights Law as a Means of Extending Protection to Expression of Folklore. Journal of Intellectual Property Rights*. Vol 10. hh: 308-314.
- Deepak, J.S. (2008). Protection of Traditional Handicrafts Under Indian Intellectual Property Laws. *Journal of Intellectual Property Rights*. Vol.13.hh:197-207.
- Damodaran, A. (2008). Traditional Knowledge, Intellectual Property Rights and Biodiversity Conservation: Critical and Key Challenge. *Journal of Intellectual Property Rights*. Vol.13.pp:509-513
- Groves, P. J. (1997). *Intellectual Property Rights and Their Valuation*. England: Woodhed Publishing Ltd. hh.3-4.
- Harun Mat Piah. (1989). *Puisi melayu tradisional*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka. hh.115.
- Honiko, L. (2001). *Copyright and Folklore. Paper read at the Natioanal Seminar on Copyright Law and Matters*. Mangala University, Mangalore, Kartanaka, India (Febuary 9).

- Hussain, M. & Soam, S.K. (2011). Commercialization of Indigenous Health Drink as Geographical Indication. *Journal of Intellectual Property Rights*. Vol.16.hh.170-175.
- Ida Madieha. (2008). *Copyright Law In Malaysia Cases and Commentary*. Kuala Lumpur: Sweet & Maxwell Asia. hh.685-898.
- Juson Ruton. (2009). *Kumpulan Cerita Rakyat Sarawak: Kisah Si Sidur*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka. hh.3-511.
- Jaszi, P. (2010). *Traditional Culture: A Step Forward for Protection in Indonesia*. Washington College of Law Research Paper No.16. America University Washington College of Law.h.13
- Klein, B. (2001). *Folklore in International Encyclopedia of Social and Behavioral Science*. Vol.8. New York: Elsevier Press. hh: 5711-5715.
- Khaw Lake Tee. (2004). *Copyright Law In Malaysia* (3rd Ed). Malaysia: Vivar Printing Sdn.Bhd.hh.22-45.
- Kumar, R. (1999). *Research Methodology: A Step-by-step Guide for Beginners*. London: SAGE Publication Ltd.h.10.
- Martha, C & Martine S, S. (2005). *Living Folklore: An Introduction to the Study of People and Their Tradition*. Logan: Utah State University Press.hh:1-2.
- Lester, P, M. (1995). *Visual Communication: Image with Message*. California: Wadsworth Publishing Company.h.425.

- Kumar, R. (1999). *Research Methodology: A Step-by-step Guide for Beginners*. London: SAGE Publication Ltd.h.10.
- M.Dorsan, R. (1982). *Folklore and Folk life: An Introduction*. London: University of Chicago Press.h.574.
- Nurse, K. (2010). Diasporic Spaces: Migration, hybridity and the geocultural. In Anheier, H. & Raj Isar, Y. (Ed), *Cultural expression, creativity & innovation, the cultures and globalization series 3*. .h.80. London: SAGA Publications Inc.
- Othman Lebar. (2006). *Penyelidikan Kualitatif: Pengenalan Kepada Teori dan Method*. Malaysia: Universiti Pendidikan Sultan Idris. h.110.
- Othman Daya. (2006). *Tradisi Lisan Bercorak Cerita*. Kuala Lumpur: Jabatan Kebudayaan dan Kesenian Negara. h.1
- Pedley (2008). *Copyrights Compliance Practical Step to Stay Within The Law*. London: Facet Publishing.h.3
- Robbins, D. (2009). *Understanding Research Methods: A Guide for the Public and Non-profit Manager*. United State: Taylor & Francis Group, LLC.h.25.
- Rathore, A, S. & Mhatre, R. (eds). (2005). *Quality by Design for Biopharmaceutical: Principles and Case Studies*. Canada: John Wiley & Sons.inc.h.247.
- Sarantakos, S. (1993). *Social Research*. Australia: Macmillan Education Australia PTY LTD.h.115.

Tonybee, B. (2001). Creativity and Intellectual Property Rights. In Anheier, H. & Raj Isar, Y. (Ed), *Cultural expression, creativity & innovation, the cultures and globalization series 3*. h.86. London: SAGA Publications Inc.

Tzen Wong & Claudioi, F. (2011). *Traditional Cultural Expression: Preservation and Innovation. Intellectual Property and Human Development*. Dicapai daripada www.piippa.org.

William, A.W.(1988). The Deeper Necessity: Folklore and the Humanities. *Journal of American Folklore*. Vol 14. hh: 101-400.

World Intellectual Property Organization. (2010). *Booklet No.1. Intellectual Property and Traditional Cultural Expression/Folklore*. WIPO Publication no.913(E).

Lampiran

Lampiran A (i): Senarai Kategori bagi Perlindungan dalam Copyright Act 1987

EXAMPLE OF CATEGORY FO WORK		
THIS LIST AS A GUIDELINE FOR EXAMPLE OF CATEGORY OF WORK UNDER COPYRIGHT		
CATEGORY OF WORK		
NO.	TYPE OF WORKS	CATEGORIES
1.	LITERARY	<p>Novels Stories Books Pamphlets Manuscripts Poetical works Other writings</p> <p>Plays Dramas Stage directions Films scenarios Broadcasting scripts Choreographic works Pantomimes</p> <p>Treatises Histories Biographies Essays Articles</p> <p>Encyclopaedias Dictionaries Other works of reference</p> <p>Letters Reports Memoranda</p> <p>Lectures Addresses Sermons Other works of the same nature</p> <p>Tables or compilations , whether or not expressed in words, figures or symbols and whether or not in a visible form</p> <p>Computer programs</p>

Sumber: Perbadanan Harta Intelek Malaysia

Cawangan Sarawak (2014)

Lampiran A (ii)

NO.	TYPE OF WORKS	CATEGORIES
2.	ARTISTIC	Graphic Photograph Sculpture Collage Work of architecture being a building Model for a building Work of artistic craftsmanship
3.	MUSICAL	Musical works and includes works composed for musical accompaniment
4.	FILM	Being shown as a moving picture -being recorded on other material -the sounds embodied in any sound-track associated with a film
5.	SOUND RECORDINGS	Any fixation of a sequence of sounds or of a representation of sounds capable of being perceived aurally and of being reproduced by any means, but does not include a sound-track associated with a film
6.	BROADCASTS	Transmitting, by wire or wireless means, of visual images, sound or other information which- - is capable of being lawfully received by members of the public - is transmitted for representation to members of the public - includes the transmission of encrypted signals where the means for decrypting are provided to the public by the broad-casting service or with its consent
7.	DERIVATIVE	Translation, Adaptation, Arrangement, other Transformation, Collection of work and Collection of mere data

Sumber: Perbadanan Harta Intelekt Malaysia

Cawangan Sarawak (2014)

Lampiran B (i): Senarai borang dan pembayaran

COPYRIGHT (VOLUNTARY NOTIFICATION) REGULATIONS 2012

SCHEDULE OF FORMS AND FEES

Item	Description	Fee		FORM
		Manual (RM)	Electronic (RM)	
1.	Notification of works (referred to in subsection 7(1) of the Act) [subregulations 5(2) and 5(3)]			CR-1
	a. Notification of copyright	15	15	
	b. Deposit of the work -			
	i. Compact Disc Read-Only Memory (CD ROM) - per CD ROM	30	-	
	ii. Digital Video Disc (DVD) - per DVD	50	-	
	iii. Thumbdrive / External Hard Disk Drive / Secure Digital (SD) Card			
	a. 1Kilobyte (KB) -500 Megabytes (MB)	20	20	
	b. >500MB-1Gigabiye (GB)	30	30	
	c. Every subsequent additional 500 MB	10	10	
	iv. Document			
2.	Notification of derivative works [subregulations 5(2) dan 5(3)]			CR-2
	a. Notification of copyright	30	30	
	b. Deposit of the work			
	i. CD ROM - per CD ROM	30	-	
	ii. DVD - per DVD	50	-	
	iii. Thumbdrive / External Hard Disk Drive / SD Card			
	a. 1KB-500MB	20	20	
	b. >500 MB-1 GB	30	30	
	c. Every subsequent additional 500 MB	10	10	
	iv. Document			
3.	Notification of copyright by a representative [subregulation 5(3) and subregulation 14(2)]	30	30	CR-3
	Request for amendment to a notification of copyright [regulation 6]	30	30	CR-4
5.	Request for certificate of the notification of copyright			CR-5

Sumber: Perbadanan Harta Intelek Malaysia

Cawangan Sarawak (2014)

Lampiran B (ii)

COPYRIGHT (VOLUNTARY NOTIFICATION) REGULATIONS 2012

	[subregulation 8(2)]	50	50	
6.	Request for correction of clerical error [regulation 9]	30	30	CR-6
7.	Correction, expungement or amendment [regulation 10]	-	-	CR-7
8.	Request for examination of the Register [regulation 11]- per hour	20	-	CR-8
9.	Request for extracts [regulation 12]			CR-9
	i. Certified extracts - per page	10	-	
	ii. Non certified extracts- per page	5	-	
	iii. Electronic			
	a. 1KB-1 GB	30	-	
	b. Every subsequent additional 1GB	10	-	
10.	Notification of change of address [regulation 13]	20	20	CR-10
11.	Notification of assignment, licence or testamentary disposition [regulation 14]	50	50	CR-11

Sumber: Perbadanan Harta Intelek Malaysia

Cawangan Sarawak (2014)

Lampiran C (i) : Contoh borang permohonan (CR-1)

	INTELLECTUAL PROPERTY CORPORATION OF MALAYSIA An agency under the Ministry of Domestic Trade, Co-Operatives and Consumerism COPYRIGHT ACT 1987 NOTIFICATION OF WORKS <small>[subregulation 5(2) and 5(3)]</small>	
 CR - 1	Application No : 	
Applicant :		
☐ Owner ☐ Author ☐ Licensee		
Title of work (Original language) : _____		
Translation : _____		
Transliteration : _____		
Name of the Language (*Language that been used in the work) : _____		
If published in a periodical or serial (Literary Work) : _____ (Volume / Number) _____ (Issue Date) _____ (On Pages)		
Section A : Type of Works		
☐ Literary ☐ Musical ☐ Sound Recording ☐ Artistic ☐ Film ☐ Broadcast		
Date of Fixation / First Published / Erected / Incorporated / Broadcasted : ____ / ____ / ____		
Section B : Publication		
The Work is : ☐ Published ☐ Unpublished		
If published : _____ (Year of Compilation) ____ / ____ / ____ (Date of first publication) _____ (Country)		
Section C : Author (If author is "same as owner" go to Part D - if more than one author, please attach a list of names and addresses of all the author)		
Name : _____		
National Identification No : _____ / Passport No		
Address 1 : _____		
Address 2 : _____		
Address 3 : _____		
Postcode : _____ City : _____ Nationality : _____		
State : _____ Country : _____		
Telephone No. : _____ E-Mail : _____ *Date of Death : ____ / ____ / ____		
Fax No. : _____		
PAGE 1 OF 3		

Sumber: Perbadanan Harta Intelek Malaysia

Cawangan Sarawak (2014)

Lampiran C (ii)

Section D : Owner (If more than one owner, please use the attachment)
☐ Please tick (✓) if Owner is same as Author

Name : _____

National Identification No : _____
/ Passport No

Company Name : _____

Company Registration No. : _____

Address 1 : _____

Address 2 : _____

Address 3 : _____

Postcode : _____ City : _____ Nationality : _____

State : _____ Country : _____

Telephone No. : _____ E-Mail : _____ Fax No. : _____

Section E : Licensee (Section D must be fill in)

Name : _____

National Identification No : _____
/ Passport No

Company Name : _____

Company Registration No. : _____

Address 1 : _____

Address 2 : _____

Address 3 : _____

Postcode : _____ City : _____ Nationality : _____

State : _____ Country : _____

Telephone No. : _____ E-Mail : _____ Fax No. : _____

Date of Agreement : ____/____/____

Period of Agreement : ____/____/____ until ____/____/____

Please provide copy of agreement(s)

PAGE 2 OF 3

Sumber: Perbadanan Harta Intelekt Malaysia

Cawangan Sarawak (2014)

Lampiran C (iii)

Section F : Contact Person

Name : _____

National Identification No : _____
/ Passport No

Company Name : _____

Company Registration No : _____

Address 1 : _____

Address 2 : _____

Address 3 : _____

Postcode : _____ City : _____ Nationality : _____

State : _____ Country : _____

Telephone No. : _____ E-Mail : _____ Fax No. : _____

Section G : Declaration

I hereby granted my works to be viewed by public for research and educational purpose : ☐ Yes ☐ No

☐ Author of the work

☐ Owner of the copyright in the work

☐ Licensee of copyright the work (Please provide adequate related document(s))

Signature,

(_____)

Name : _____

Date (dd/mm/yy) : _____

Section H : Official Use

☐ Payment Received

Acknowledged by,

(_____)

Officer's Name : _____

Date (dd/mm/yy) : _____

* Whichever is applicable

All correspondence should be addressed to :

Copyright Division,	Telephone	: +603 - 2299 8400
Intellectual Property Corporation of Malaysia (MyIPO)	Fax	: +603 - 2299 8989
Unit 1-7 & Mezzanine, Aras 12-19	Website	: http://www.myipo.gov.my
Tower B, Menara UOA Bangsar,	E-Mail	: infocopyright@myipo.gov.my
No. 5 Jalan Bangsar Utama 1,		
59000 Kuala Lumpur,		

PAGE 3 OF 3

Sumber: Perbadanan Harta Intelek Malaysia

Cawangan Sarawak (2014)

Lampiran D: Minit Mesyuarat Selepas Temubual Dijalankan di MAIS

3 Oktober 2014

1. Encik Anthonius L. Sindang
2. Encik Phillip Tonis
3. Ketua Seksyen
Seksyen Penyelidikan Orang Ulu
(u.p:Encik Ding Seling) dan
 - Encik Anyi Ajang
 - Encik David Melai
4. Ketua Seksyen
Seksyen Penyelidikan Bidayuh
(u.p:Encik Bati Juram) dan
 - Encik Suimi Kinseng
 - Encik Midil Demang
5. Ketua Seksyen
Seksyen Penyelidikan Melanau
 - Encik John Ling Jirid Tira
 - Encik Felix Bohari

Tuan,

Kajian Oleh Pelajar UNIMAS:

Ekspresi Budaya Tradisional Etnik Iban Sebagai Hatra Intelek

Merujuk kepada perkara di atas, satu taklimat dan perbincangan akan diadakan pada tarikh dan tempat seperti berikut:

Tarikh: 8 Oktober 2014 (Rabu)

Jam: 9.00 pagi

Tempat: Bilik Mesyuarat, MAIS

(N.B: Soalan Temubual Kajian disertakan untuk rujukan)

Sekian dan terima kasih.

(Hat Bin Hoklai)

Seksyen Penyelidikan Melanau

Majlis Adat Istiadat Sarawak

s.k: Setiausaha

Sumber: Majlis Adat Istiadat Sarawak (2014)

Lampiran E: Ringkasan Hasil Temubual Informen dari Majlis Adat Istiadat Sarawak (MAIS)

Nama informan: Hat bin Hoklai

Umur : 62 tahun

Soalan

- i. Seperti mana yang kita ketahui bahawa TCE merupakan produk yang dapat memberikan perlambangan kepada sesebuah etnik. Apakah sifat ekspresi budaya tradisioanal (TCE) yang dimiliki oleh etnik di Sarawak?

Jenis : Ketara (*tangible*) dan tidak ketara (*intangible*)

Sifat:

- *Originate, preserved and transmitted in a traditional context*
 - *Not static but evolve as communities respond to new challenges & needs*
 - *Transmitted from generation to generation, pertain to a particular traditional or indigenous people or community*
 - *Collective in nature*
- ii. Pelbagai masalah berkaitan TCE telah dikenal pasti di Sarawak antaranya pengkomersialan. Apakah masalah lain yang telah timbul?
 - Belum didokumentasikan sepenuhnya dengan baik dan sistematik oleh agensi terbabit
 - Kumpulan etnik tidak mengetahui bagaimana untuk melindungi hak terhadap TCE mereka.

- iii. Beberapa pihak mula memberikan perlindungan terhadap TCE. Oleh itu, apakah perlindungan yang sedia ada dapat memberi perlindungan yang sepenuhnya terhadap TCE yang terdapat di Sarawak?
 - Tidak mampu memberi perlindungan sepenuhnya atas sebab TCE tidak semuanya discrete (terutama sekali yang “*intangible*”-tak ketara)
- iv. TCE merupakan salah satu istilah baru yang digunakan bagi mengentengahkan keistimewaan yang dimiliki oleh etnik tertentu. Adakah komuniti atau kumpulan etnik tahu apakah yang dimaksudkan TCE ?
 - Komuniti etnik tempatan tidak tahu sepenuhnya maksud sebenar TCE seperti yang ditakrifkan oleh WIPO
- v. Kini TCE dilindungi di bawah Perbadanan Harta Intelek. Adakah terdapat kaedah lain bagi melindungi TCE daripada disalah gunakan oleh pihak tertentu
 - *Geographical Indication of Malaysia* – Akta Petunjuk Geografi 2000 dan peraturan-peraturan petunjuk geografi (berkuat kuasa 15 Ogos 2001)
 - Dokumen dan kodifikasi.
- vi. Terdapat beberapa agensi yang menekankan bahawa TCE dapat dilindungi di bawah hak milik. Apakah aspek yang ditekankan jika TCE diletakan di bawah Hak Milik dan Harta Intelek
 - Pendaftaran produk dari segi copyright, trademarks, GI dan ID
 - Dan syarat-syarat yang perlu dipatuhi.

- vii. Adakah hak “ownership” sesuatu TCE yang dihasilkan sesuai diberikan secara individu atau kumpulan? Jika ya atau tidak apakah aspek yang dilihat
- Secara kumpulan mengikut etnik sama ada melalui agensi atau organisasi sosial (persatuan/lembaga amanah)
 - Secara individu jika ia dihasilkan oleh seorang individu contoh motif anyaman, ukiran dan lain-lain produk kraftangan
- viii. Setiap penghasilan produk akan menghadapi masalah tertentu. Begitu juga TCE, apakah masalah utama terhadap TCE telah lama wujud di Sarawak khususnya
- Menentukan hak milik
 - Pengkomersilan
 - Eksploitasi
 - Salah guna (contoh bahan untuk ritual dijadikan sebagai souvenir)
- ix. Jika berlakunya masalah tentunya akan memberikan kesan tertentu. Oleh itu, apakah kesan jika TCE diletakan di bawah hak milik secara sepenuhnya ?
- Tidak kesemuanya dapat dilindungi sepenuhnya di bawah hak milik terutama sekali yang tidak mematuhi syarat-syarat seperti berikut
 - i) Identiffyable author requirement*
 - ii) Originality*
 - iii) Absolute ownership*
 - iv) Duration of protection*
 - Di bawah IPR perlindungan terhad kepada hak milik ekonomi dan komersial (*economic and commercial*) dan it was not designed to protec cultural value and identity associated with the ethnic communities.

- x. Pelbagai perlindungan dapat diberikan terhadap TCE, apakah bentuk perlindungan yang lain bagi TCE selain daripada perlindungan dari aspek harta intelek ?
 - cap dagangan, paten, reka bentuk perindustrian, petunjuk geografi
- xi. Setiap perlindungan mempunyai cabaran tertentu. Apakah bentuk cabaran yang dihadapi bagi melindungi TCE di Malaysia khususnya Sarawak ?
 - Di bawah IPR perlindungan terhadap kepada hak milik ekonomi dan komersial (*economic and commercial*) dan *it was not designed to protect cultural value and identity associated with the ethnic communities*
- xii. Sesuatu istilah mempunyai ciri-ciri yang tertentu, begitu juga TCE. Oleh itu, apakah aspek atau kriteria yang diperlukan oleh sesuatu TCE ?
 - pengarang tidak diketahui, diperturunkan, berkait rapat dengan amalan (ritual dan agama)
- xiii. Apakah TCE yang telah dilindungi dapat dikomersialkan oleh individu atau organisasi?
 - *when it become "public domain" upon expiry of the protection period*
- xiv. Setiap produk akan terdedahkan kepada eksploitasi begitu juga dengan TCE. Apakah bentuk eksploitasi terhadap TCE yang wujud
 - Pengkomersialan
 - Salah guna
 - Pencabulan identiti
- xv. Apakah bentuk pencabulan yang berlaku ke atas TCE khususnya terhadap penciptaan cerita rakyat di Sarawak ?
 - Pencabulan identiti

- xvi. Setiap penciptaan produk yang dihasilkan adalah berbeza mengikut kepada beberapa faktor. Apakah faktor yang mempengaruhi perbezaan penciptaan cerita rakyat di Sarawak ?
- Faktor persekitaran
- xvii. Mengapakah TCE/cerita rakyat yang dihasilkan berdasarkan persekitaran/keadaan
- Dipengaruhi oleh unsur-unsur persekitaran
- xviii. Adakah anda mengetahui bentuk perlindungan terhadap TCE. Pada pendapat anda bilakah wujudnya perlindungan terhadap TCE khususnya terhadap cerita rakyat?
- Sejak kebelakangan ini (*lately*)
- xix. Perlindungan yang diberikan dapat melindungi TCE secara keseluruhan. Adakah anda mengetahui bagaimana perlindungan terhadap TCE ditentuka. Sama ada secara mesyuarat atau ditentukan dengan kaedah lain ?
- WIPO pada dasarnya
- xx. Terdapat pelbagai kaedah yang dapat digunakan bagi mengekalkan keistimewaan TCE yang dimiliki. Bagaimana mengekalkan ciri-ciri tradisional TCE yang dimiliki oleh etnik Sarawak?
- By acculturation (membudayakan) TCE
- xxi. Setiap TCE yang dihasilkan menghadapi masalah tertentu. Oleh itu, bagaimana untuk mengurangkan masalah ekslpoitasi terhadap TCE yang sedia ada?
- Membudayakan TCE
 - *Keep practicising the TCE*

Kesesuaian Ekspresi Budaya Tradisional Etnik Iban Sebagai Harta Intelek

Nama Pelajar: Nurulamira binti Zakari @ Awang

Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif

Universiti Malaysia Sarawak

94300, Kota Samarahan

Nama Informan 1 : Abg Mohammad Montaha
Jawatan : Pembantu Harta Intelek, MyIPO Cawangan Sarawak
Nama Informan 2 : Abdul Hafis Abdul Khalid
Jawatan : Penolong Pegawai Harta Intelek
Tarikh : 6 Julai 2014 & 12 Disember 2014
Organisasi : Perbadanan Harta Intelek Malaysia Cawangan Sarawak

Summary Copyright Act 1987(CA) & IP (data analysis)

Copyright Act 1987 – based from UK Copyright Law.

What is IP= *IP refer to creation of mind: invention, literary, artistic and musical works and symbols, images and designs used in commerce.*

IP components = *Industrial property (patents, trademarks, industrial design, GI, integrated circuit layout design.*

= Copyright.

= Common law (trade secret, confidential information, passing off).

What is copyright

= the exclusive right given to the owner of a copyright work for a specific period that protect.

*i) Section 7, CA (**literary works** (include: books, letter, dictionary, lecture, computer software), **sound recording** (any fixation of a sequence of sound or of a representation of sound capable of being perceived aurally and of being reproduced by any means but does not include a sound-track associated with a film), **musical works** (any musical works and includes works composed), **films** (any fixation of sequence of visual images on material of any description, translucent or not, i) being shown as a moving picture; ii)being recorded on other material, weather translucent or not) , **artistic works** (a graphic works, photograph, collage, craftsmanship, architecture a building), **broadcast**(means transmission by wire or wireless means of visual images, sound or*

other information which is capable of being lawfully received by member of the public or is transmitted for presentation to members of the public).

ii) Section 8, CA (**Derivate works**- Translations, adaptation, arrangements and other transformation of works eligible for copyright.

Copyright have **exclusive rights, legal rights, moral rights, economic rights**

What is traditional cultural expression (TCE)?

- *no specific definition*
- *characteristic are handed down from one generation to other either orally or by imitation, reflect a cultural of community and social identity, consist characteristic elements of a community heritage and are made by unknown author or by community*
- *TCE can define as production consisting developed of characteristic elements of the traditional artistic heritage developed and maintained by community or individual reflecting the traditional artistic expectation of such s community.*
- *four group*
 - a) *Verbal expression- folk tales, poetry, riddles, sign, word, symbols and indication*
 - b) *Musical expression- folk's song and instrumental music*
 - c) *Expressions by action- folks dances, plays, and artistic form or ritual.*
 - d) *Tangible expressions- production of folk arts, drawing, carving, painting, pottery, needle, textile, craft, weaving and much more.*

Why need IP protection

- *Are artistic heritage of a community which plays significant social, spiritual, and cultural roles.*
- *Source of creative and innovation which plays a role in economic developments.*
- *To get IP protection for our local TCE as this can be a great source of income to the local community or indigenous people in Malaysia especially Sarawak.*
- *Creating wealth through IP assets and innovation (IP based economy), hence it is very much important to get IP protection for our local TCE as this can be a great source of income to the local community.*
- *Can contribute towards the economic developments this where IP plays a significant role in providing legal protection for tradition based creativity.*
- *Can enable communities and their member to commercialize their tradition based creation.*
- *Exclusive property rights in creations and innovations in order to grants control over their explanation, particularly commercial exploitation.*

How to protect, preserve and safeguarding TCE

- *From Traditional Knowledge aspect*

Possible other protection for TCE

- *Geographical indication*
- *Trademarks and Industrial design*
- *New stand alone sui generis measure and system*
- *Non IP option (trade practice, customary law, common law)*

Copyrights

- *There is no inclusion of TCE in Malaysia Copyright Act 1987*
- *Unlike Indonesia and some other countries TCE is part of their national copyright legislation. A contemporary interpretation, adaptation, collection or arrangement of old and pre-existing traditional material can often be sufficiently original to qualify as a protected copyright works.*
- *Copyright can also provide protection against insulting, degrading, offensive, demeaning use of work, an issue that is often of concern in relation to TCE which embody spiritual qualities and the very cultural identity of a community.*
- *Also preventing from misuse and promoting respect for cultural and spiritual values.*

Copyright Voluntary Notification

Under Section 26A, Copyright Act 1897 Established a mechanism for voluntary notification of copyright works

To support and assist
copyright owner in
issue of ownership

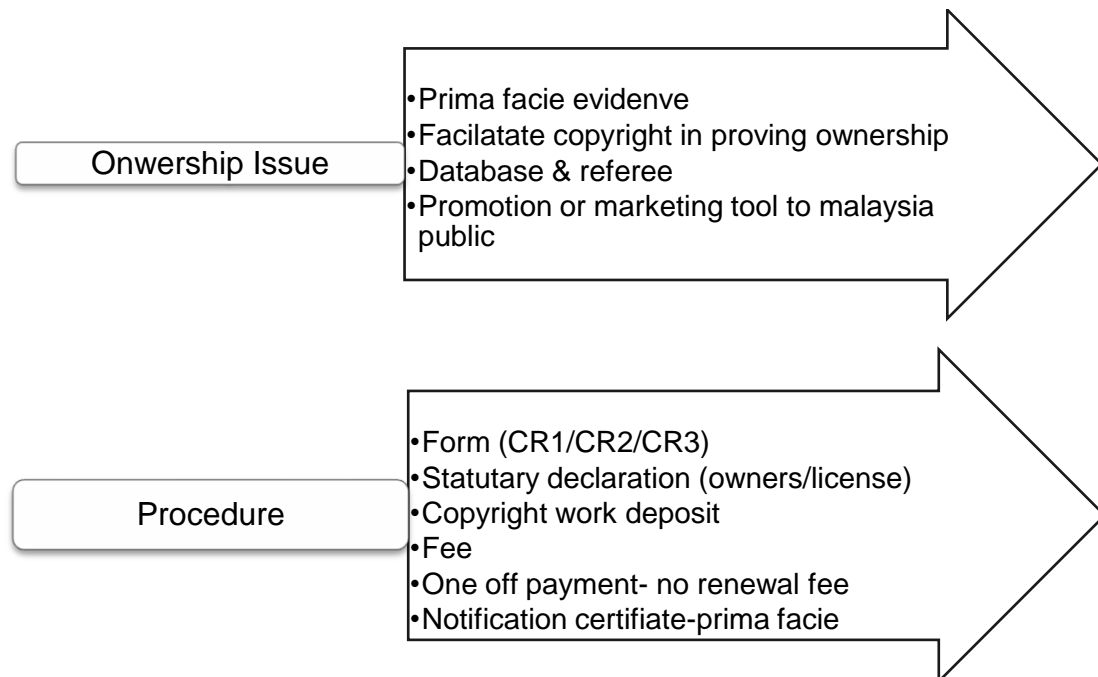
Prima-facie evidence of
ownership

DATABASE
↓
Research and
education

= Malaysia is party of Berne Convention where non-formality for enjoyment and protection under the Copyright law. However notification of copyright is prime-facie evidence in providing ownership in legal action.

= From 1 Jun 2012

(Copyright voluntary notification regulation 2012 flow chart)

= **Need to follow the main element**

i) Originality S.7 (3) (a)

= the word “originality” under section 3(1) of the enactment as it stands clearly does not mean originality of idea or thought. It refers to the work either published or unpublished. Originality of idea is not the subject-matter of copyright.

= The word “originality” that appears in S.7 (3) (a) of copyright act 1987 does not mean that the work must be the expression of originality or inventive thought.

ii) Ownership S.26 (1) & S.27 (4)

= Author- to the creator or originator of the work while the owner is the person who is entitled to control the doing of the various restricted acts.

= Ownership – Section 26(1) provide that copyright shall vest initially in the author as the first owner.

iii) Duration (life of author + 50 years = after that be a public domain)

iv) Sufficient effort S.7 (3) (a)

Other protection

Documentation

- *Preservation and safeguarding TCE through recording and documentation*

Kesesuaian Ekspresi Budaya Tradisional Etnik Iban Sebagai Harta Intelek

Nama Pelajar: Nurulamira binti Zakari @ Awang

Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif

Universiti Malaysia Sarawak

94300, Kota Samarahan

Nama Informan 1 : Abg Mohammad Montaha
Jawatan : Pembantu Harta Intelek, MyIPO Cawangan Sarawak
Tarikh : 6 Julai 2014 & 12 Disember 2014
Organisasi : Tun Jugah Foundation

What do you think of the definition of TCE that should be protected?

- *We think that the definition of TCE in the current draft one but suggest TCE and traditional knowledge (TK) should be more clearly differentiated in the following discuss by WIPO in international level.*

Who should benefit from any such protection or who hold the right to protectable TCE?

- *We hold the beneficiaries should be limited to traditional communities in which TCE or which maintain their unique cultural and social characteristics.*

What form of behavior in relation to the protectable TCE should be considered illegal?

- *We think the following forms of behavior are illegal*
 - 1) *Unauthorized reproduction, adaption, broadcasting, public performance, distribution, rental or communication to the public of TCE or their derivative form*
 - 2) *Use of TCE of their derivative form without indicating their source*
 - 3) *Distortion, modification or derogatory action in relation to TCE*

For how long should protection be accorded? And should be any exception or limitation to right attaching to protectable TCE

- *We think that there should be no limit to the protection period of TCE*
- *We think that first the protection of TCE should not affect the use of TCE by member of the communities according to their customary laws or norm, second the use TCE without permission should be allowed provided that the source is indicated, in the following cases*

- 1) Use for scientific research or education purpose*
- 2) Use for personal study, research or appreciation*
- 3) Use for reporting news or current events*
- 4) Use by governmental organs for carrying out their duties*
- 5) Use for archive or inventory purpose*
- 6) Use for national security or third applied licenses for third parties*

To what extent do existing IPRs already afford protection? What gaps need to be filled?

- We think that the current intellectual property system only provides partial protection to TCE. In addition to the property law, the thorough protection of TCE requires the protection provided by other laws example administrative law and criminal law. Administrative and even criminal sanctions or penalties should apply to behavior or acts considered to be illegal.*

What objective is sought to be achieved through according intellectual property protection (economic rights, moral rights)

- The objective of intellectual property protection to realize moral rights and economic rights in TCE of the traditional communities.*

Lampiran H: Ringkasan Hasil Temubual Informen dari Dewan Bahasa dan Pustaka

Cawangan Sarawak

Kesesuaian Ekspresi Budaya Tradisional Etnik Iban Sebagai Harta Intelekt

Nama Pelajar: Nurulamira binti Zakari @ Awang

Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif

Universiti Malaysia Sarawak

94300, Kota Samarahan

Nama Informan 1 : En. Rashid Bin Haji Subet
Jawatan : Ketua Unit Penyelidikan dan Pembangunan Sastera
Nama Informan 1 : En. Shafiq Rohaizad Buyong
Jawatan : Penolong Perancang Bahasa Unit Penyelidikan dan Pembangunan Sastera
Tarikh : 6 Julai 2014 & 12 Disember 2014
Organisasi : Dewan Bahasa dan Pustaka Cawangan Sarawak

Adakah pihak DBP mengetahui tentang ekspresi budaya tradisional (TCE)

- Encik Rashid bin Haji Subet: Pihak kami pernah menghadiri satu seminar yang dijalankan di Perpustakaan Negeri Sarawak pada tahun 2013, yang mana seminar berkenaan membicarakan bagaimana untuk melindungi ekspresi budaya tradisional yang dimiliki khususnya di Sarawak agar tidak disalahgunakan oleh pihak tertentu. Kami di Dewan Bahasa dan Pustaka Cawangan Sarawak hanya mengetahui TCE atau ekspresi budaya tradisional yang merupakan sesuatu sastera rakyat yang melibatkan bahan-bahan kebudayaan dari aspek watak dan perwatakan, jalan penceritaan serta latar belakang sesebuah bahan sastera yang bersifat tradisional. Penghasilan sastera tradisional seperti

cerita rakyat, pantun, puisi dan sebagainya bukan hanya menceritakan tentang asal usul sesebuah nama kampung namun melibatkan ritual atau adat resam tertentu. Oleh itu, ekspresi budaya tradisional meliputi kesemua aspek warisan dan kebudayaan.

- En.Mohd Syafiq Bin Rohaizad Buyong: Bagi saya ekspresi budaya tradisional atau TCE merupakan salah satu warisan serta budaya yang dimiliki oleh sesebuah komuniti atau etnik yang mana dapat memberikan perlambangan serta menonjolkan keistimewaan yang dapat membezakan keunikan yang dimiliki oleh etnik berkenaan. Situasi ini mempunyai persamaan dengan etnik yang terdapat di Sarawak yang mana ekspresi budaya tradisional yang dimiliki dapat menonjolkan dan menerangkan asal usul sesebuah etnik misalnya etnik Bidayuh, Iban, Melanau, Orang Ulu, Melayu, Cina serta India dan lain-lain.

Apakah yang membezakan kandungan bagi cerita rakyat di Sarawak khususnya etnik Iban

- Di Sarawak kesemua etnik mempunyai cerita yang sama namun mempunyai watak dan perwatakan, adat resam dan kepercayaan yang berbeza berdasarkan etnik berkenaan.
- Cerita dari orang Melayu mempengaruhi penghasilan cerita rakyat berdasarkan etnik-etnik di Sarawak. Contohnya cerita Pak Pandir

Apakah bentuk-bentuk cerita rakyat di Sarawak

- Biasanya cerita rakyat di Sarawak merangkumi cerita tentang binatang, lagenda, dongeng, asal usul, jenaka yang mana bukan hanya tertumpu kepada hikayat sahaja.

Adakah cerita rakyat mempunyai sifat-sifat yang tersendiri

- Ya.... cerita rakyat mempunyai dua sifat yang utama iaitu bersifat anonim dan pralogis

Bagaimana dengan kaedah untuk menyampaikan cerita rakyat?

- Biasanya cerita rakyat akan disampaikan dalam bentuk wayang kulit sebagai hiburan, animasi, dan nyanyian.

Apakah nilai yang terdapat dalam sesebuah cerita rakyat

- Biasanya bergantung kepada jalan penceritaan namun yang paling ketara ialah ianya sebagai sastera rakyat, menekankan nilai murni dan pengajaran, mempamerkan kesenian serta dapat dianggap sebagai satu kebanggaan.

Kenapa cerita rakyat dihasilkan. Adakah kerana terpengaruh dari persekitaran?

- Cerita rakyat dihasilkan kerana pada asalnya ianya hanya sebagai salah satu cara untuk mengisi masa lapang dan dijadikan sebagai panduan dalam kehidupan kerana mempunyai nasihat dan pengajaran serta dapat mengekalkan budaya bagi sesebuah etnik kepada generasi akan datang.

Apakah faktor persamaan kandungan cerita rakyat yang dihasilkan

- Terdapat tiga faktor utama iaitu
 - i) Persekitaran
 - ii) Turun temurun
 - iii) Sejarah

Apakah peranan pihak DBP bagi memelihara cerita rakyat di Sarawak

- Pihak kami telah menjalankan rakaman, simpanan dan transkripan cerita rakyat yang diperoleh ketika temubual di kampung-kampung terpilih.

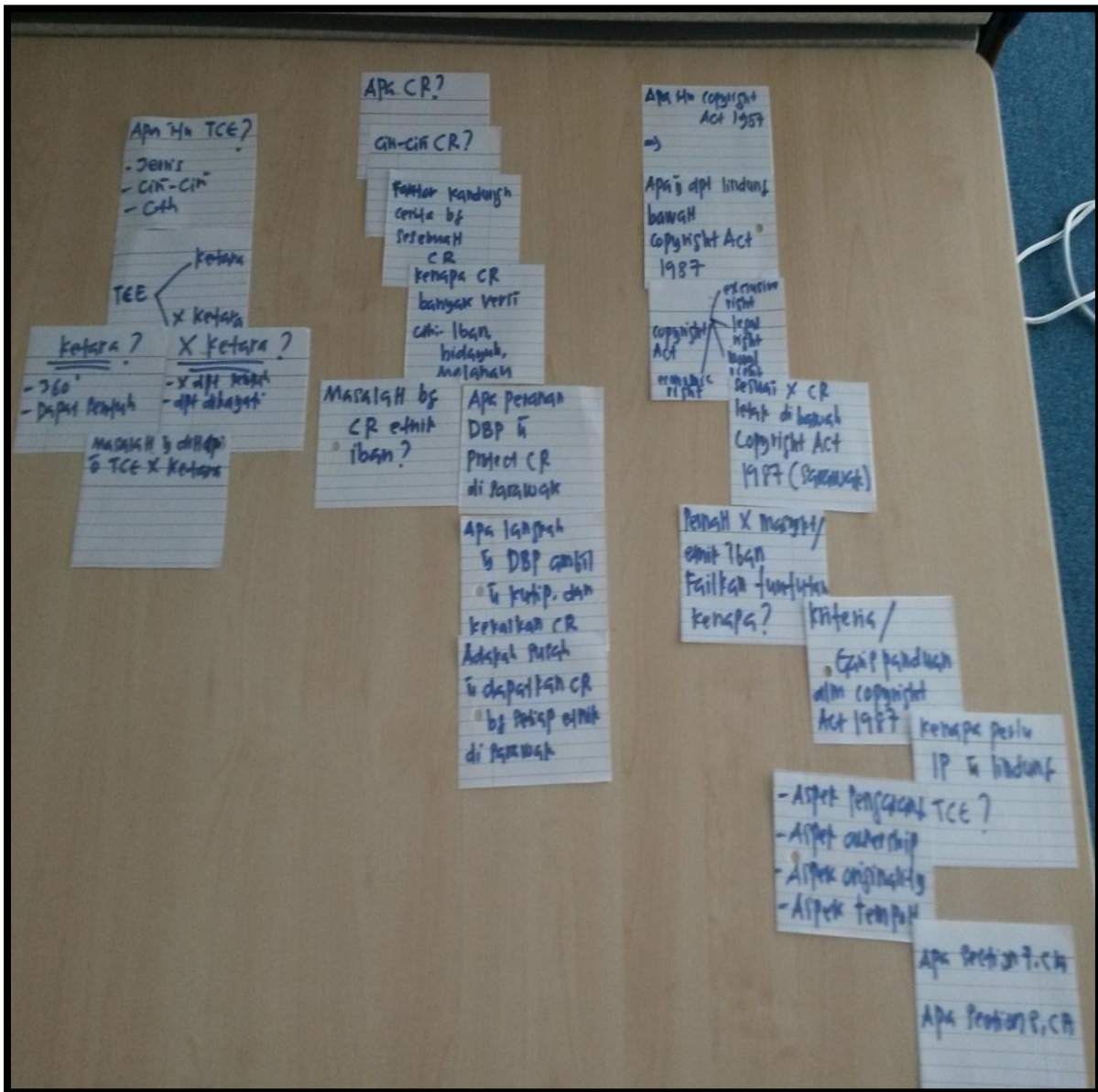
Lampiran I: Analisa Data Menggunakan Kaedah Tony Buzan

Rajah 1.10: Pecahan Data Mengikut Tony Buzan

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

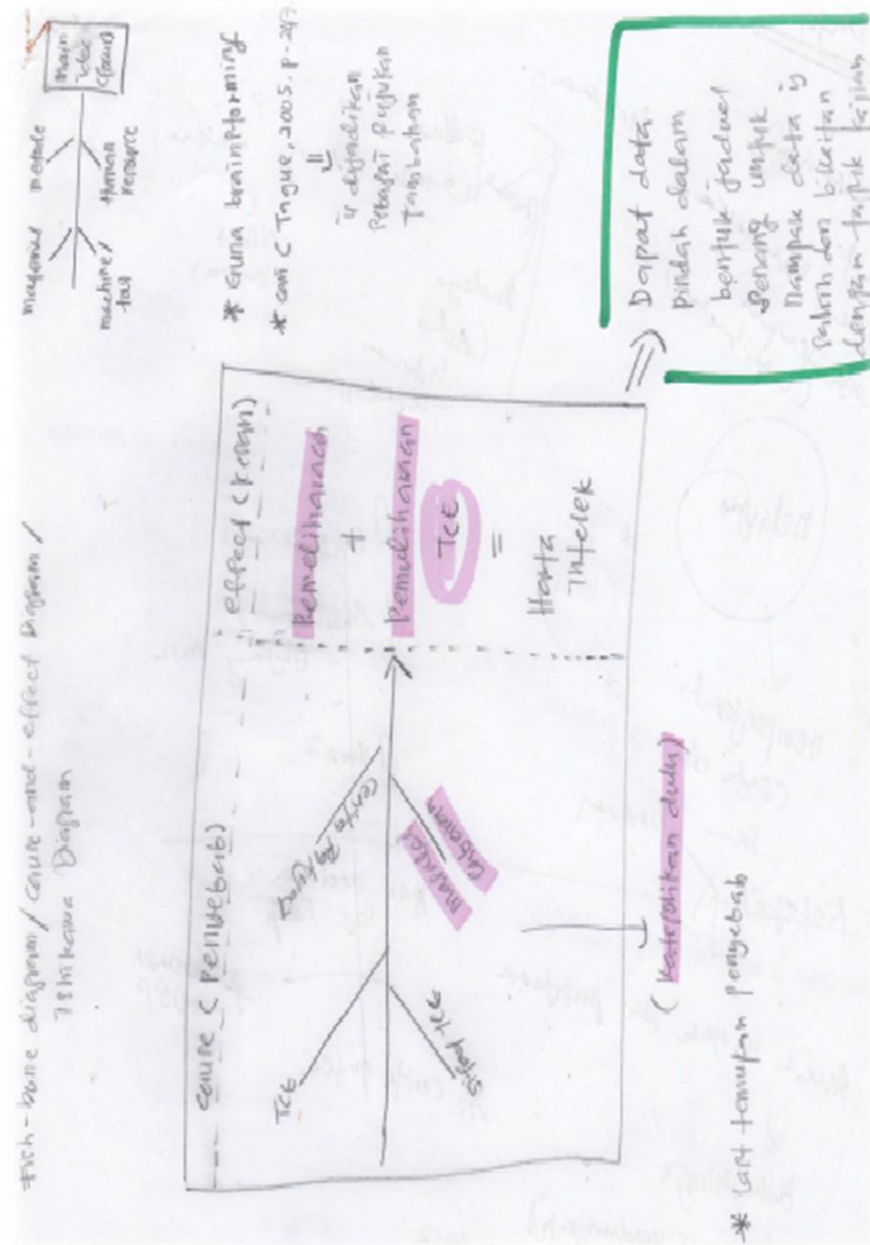
Lampiran J: Analisa Data Menggunakan Kaedah KJ

Rajah 1.11: Pecahan Data Mengikut Kaedah KJ

Sumber: Kajian Lapangan (2014)

Lampiran K: Analisa Data Menggunakan Kaedah Fish Bone

Rajah 1.12: Pecahan Data Mengikut *Fish Bone*

Sumber: Kajian Lapangan (2014)